

63.3

В.53

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Історія

Випуск III

Івано-Франківськ
2000

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

**ІСТОРІЯ
ВИПУСК III**

632642

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
"ПЛАЙ"
2000

Вісник Прикарпатського університету.
Історія. 2000. Вип. III.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені 2000-літньому ювілею Різдва Христового, а також актуальним проблемам історії етнополітичних процесів у західному регіоні України в період XIX – XX ст., результати досліджень молодих науковців.

This book contains scientific articles devoted to the 2000th anniversary since Jesus Christ birthday, research results of the beginning scientists and the articles dealing with actual historical problems of ethno-political processes which took place in the Western region of Ukraine in 19-20th centuries.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*), д-р філол. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК, д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО, д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК, д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛЮЦЬ, д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТВІЙШИН, д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК, д-р пед. наук, проф. Б.М.СТУПАРИК, д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК.

Редакційна колегія: д-р істор. наук, проф. М.В.КУГУТЯК (*голова редколегії*), д-р істор. наук, проф. В.В.ГРАБОВЕЦЬКИЙ, д-р істор. наук, проф. Л.О.ЗАШКІЛЬНЯК, д-р істор. наук, проф. О.Ю.КАРПЕНКО, д-р істор. наук, проф. П.С.ФЕДОРЧАК, канд. істор. наук, доцент О.С.ЖЕРНОКЛЕЄВ (*відповідальний секретар*).

Адреси редакційної колегії:

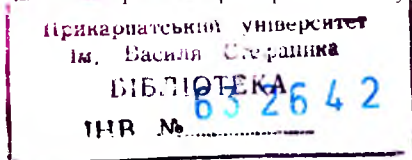
76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.

Видавництво "Плаї" Прикарпатського університету, 2000.

Тел.: 59-60-51

Видається з 1995 р. © Прикарпатський університет ім. В. Стефаника

ДО 2000-РІЧЧЯ РІЗДВА ХРИСТОВОГО

Б.П. Гоменчук

ДАВНІЙ ГАЛИЧ В ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ
(XII – ПОЧ. XVII СТ.)

Найдавніші міста – столиці Русі-України були не тільки політичними, економічними і військовими центрами. З XI-XII ст. столичні міста набувають значення церковних центрів: єпископських і митрополичих. Тут будувались перші храми, засновувались парафії і монастирі. Населення міст найперше включалося в процеси християнізації, яка була частиною державної політики. Історія давнього Галича, як столиці Галицької землі в широкому (Перемишльська, Звенигородська, Теробовлянська і Галицька землі) і у вузькому значенні цього терміна (Галицько-Буковинське Прикарпаття) також нерозривно зв'язана з складними процесами становлення і розвитку церкви в Галичині.

У другій половині X ст. Галич, очевидно, був одним з найбільших столичних центрів "Великої Білої нехрещеної Хорватії" (за К.Багрянородним) [5, с.135, 141] – першого державного утворення на Прикарпатті, яке виникло як протидія активним спробам зовнішнього одержавлення сусідніми Угорщиною, Чехією, Польщею, Болгарією, в період тимчасового послаблення тут впливу Київської Русі [13, с.111-113]. Опинившись в оточенні цих агресивних молодих християнських країн, великохорватські князі змушені були зберегти стару язичницьку ("національну") релігію, яка відповідала їх державній ідеології й економічному рівню суспільства. Кисворуська держава також в цей час проводила останню реформу язичницької релігії – створення язичницького пантеону шести головних богів Київської Русі. Ці перші містотворчі та державотворчі процеси в "Великій Білій нехрещеній Хорватії" так і не були завершені. Вона не могла протистояти іншим державам з набагато розвинутішою соціально-економічною, правовою і ідеологічною (християнство) базою. В 70-х роках X ст. західнохорватські землі (м.Перемишль) і західноволинські (Червенські гради) були захоплені Чехією (наступницею Великої Моравії). У 981 р. Володимир Святославич відібрав "Перемишль, Червен та інші гради". В 992-993 рр. в результаті "русько-хорватської [19, с.122] війни" всі хорватські землі знову ввійшли до складу Київської Русі, а адміністративно приєднані до Волинської волості. Підкоривши хорватів, Володимир зробив спробу їх християнізувати, як про це писав В.Татішев: "Володимир ходил по

Днестру со двома епископы, много людей научая, крести и построил в земле Червенской град в свое имя Владимир и церковь пресвятыя Богородицы созда, оставя ту епископа Степана и возвратися с радостію” [20, с.64].

Археологічних слідів та наслідків цієї християнізації хорватів Володимиром не виявлено. Але, з іншого боку, це повідомлення підтверджує язичницький характер хорватів часів Володимира Святославича. Володимир (Волинський), як князівський і єпископський центр, стає столицею величезної території, яка об'єднала всі західноруські землі (волинян і хорватів). Великохорватія, на відміну від усіх інших літописних земель, була позбавлена навіть права на власну, князівсько-намісницьку удільну автономію - таким небезпечним і сильним був великохорватський (галицький) сепаратизм. Хорватський Галич, як і решта князівських центрів, було знищено. Тут відновлюється, очевидно, лише невеликий військово-адміністративний центр великокиївських (волинських) князів (городище в ур. Штепанівка).

Після смерті Володимира Святославича, а особливо після смерті Ярослава Мудрого (1054 р.), на окраїнах Київської Русі помітні ознаки феодальної роздробленості. В другій половині XI ст. на великохорватських землях починається процес нового внутрішнього одержавлення, який закінчується в кінці XI ст. створенням Ростиславичами (Рюриком, Володарем і Васильком) трьох удільних князівств: Перемишльського, Звенигородського і Теребовлянського. Подібна, але невдала спроба була зроблена Ростиславичами (Володарем і Васильком) спочатку на Волинських землях (1084 р.), де колись, в 1057–1061 рр. сидів їх батько – новгородський князь, а після його загибелі в Тмутаракані (1067 р.) знаходились і вони (під контролем волинського князя як князі ізгої). З ініціативи та при підтримці місцевих бояр, яких багато утворилось в часи великохорватської “держави”, Ростиславичі відновляють окремі старі хорватські столиці (Перемишль, Теребовлю, Галич) та будують цілий ряд нових князівських фортець. Зокрема, в Звенигороді, яка стала новою столицею землі. Тут Ростиславичами споруджуються і перші християнські соборні храми. Зокрема, в Перемишлі в 1119 р., в Звенигороді в 20 рр. XII ст. та в Галичі в 40 рр. XII ст. [21, с.111–112; 1, с.45–49]. Ростиславичі розпочинають широку державну політику християнізації місцевого населення. Незважаючи на ранні контакти з кирило-мефодіївською релігійною місією та впливами сусідніх християнських країн, процес християнізації хорватів, очевидно, було започатковано лише в ході проведення давньоруського (києворуського) одержавлення в кінці X-XI ст. [12]. А остаточно він

завершився в середині XII ст. зі створенням об'єднаного (централізованого) Галицького князівства. Саме воно могло здійснити всенародну державну християнізацію, яка відповідала його державним інтересам і рівню розвитку самого суспільства та його потребам. Князівська (Ростиславичів) адміністрація, першою прийнявши християнство, повністю переходить і на ґрунтовий християнський поховальний обряд, відмовившись від києво-волинських підкурганних тілопокладень в зрубних ямах. Цей процес широкої християнізації проходив і в усіх інших землях Київської Русі часу феодальної роздробленості, що фіксується лише археологічними джерелами. В цей період на київсько-галицькому пограниччі ще залишився функціонувати один з найбільших культових язичницьких центрів Русі – Збруцький (Богит, Звенигород), який обслуговував усі київські і галицькі землі з кінця X до середини XIII ст. [22, с.89–101; 10, с.105–137].

В середині XII ст. (1141р.), за Володимирка Володаревича, Галич стає столицею об'єднаного Галицького князівства. Запроваджується єдина централізована адміністративна, політична, економічна й ідеологічна (церковна) структура. Вона супроводжується військово-адміністративним підпорядкуванням старих удільних князівських центрів новому Галицькому центру, де знаходився і відповідний адміністративний апарат та єпископат. Зокрема, в цей літописний період Галича, коли він стає столичним містом Галицького князівства а потім і Галицько-Волинської держави, тут проводиться велике будівництво різних церковних комплексів (єпископських і монастирських, князівських і боярських, посадських і сільських тощо). Широкі і довготривалі археологічні дослідження галицької культової архітектури (14 x 20 відомих пам'яток) дали можливість говорити про виникнення тут своєрідної Галицької архітектурної школи [17, с.39–46; 7], яка відображала складні державотворчі процеси на цих землях з їх часто різною політичною і релігійною орієнтацією всіх соціальних груп міст-столиць. Зокрема, галицькі князі, які були за походженням з київських Мономаховичів, дотримувались православного церковного обряду. Галицькі бояри, які лише недавно прийняли християнство, знаходились під значним впливом західного латинського (католицького) світу з його великими феодальними свободами. Першим Ростиславичам, формуючи незалежні князівства, довелося постійно ворогувати з великокиївськими князями. За цих складних зовнішніх та внутрішніх обставин галицькі князі були, очевидно, змушені скористатись допомогою в організації церковного життя і побудови перших храмів західних сусідів. Так з'явилась своєрідна галицька архітектура, яка була

православною по планувальній схемі і обряду, але мала значне зовнішнє романське оформлення.

Першою з відомих галицьких культових будівель є літописна (1152 р.) церква Спаса, яка знаходилась на території князівського замку Володимирка Володаревича (1141-1153 рр.). Він був її фундатором, де пізніше очевидно і похований (с. Шевченкове, ур.Карпиця-Цегольня). Тут перебував, можливо, разом з ним і перший галицький єпископ Косма. Поблизу замку Володимирка знаходився і перший католицький монастир з невеликою мурованою ротондою квадрифолієм. На нашу думку, він, очевидно, був заснований в середині XII ст. Софією – дружиною Володимирка. Церква була як баптистерієм (хрещальнею), так і усипальницею. Цей церковний комплекс обслуговував оточення Софії – дочки угорського короля Коломана. В середині XII ст. на старому великохорватському городищі (Крилоська гора) Ярослав Володимирович (Осмомисл) будує новий великий (7 га) князівський замок, в центрі якого закінчує (розпочатє батьком) спорудження Успенського собору. Це відповідало єпископському центру, яким став давній Галич в середині XII ст. Сам єпископський осідок Косми, очевидно, розмістився поряд з Успенським собором на території укріпленого кафедрального монастиря в урочищі Золотий Тік (1,3 га). Тут знаходився єпископський палац і дерев'яна монастирська церква. За часів Ярослава Осмомисла в Галичі були збудовані ще декілька дерев'яних церков на торгово-ремісничому посаді, який розмістився вдовж р. Лукви. Це, зокрема, монастирська церква в ур. Царинка та парафіяльна церква в ур. Четверки-Церквиська. В північній частині цього боярського посаду (ур. Цвинтариська) в кінці XII ст. будується і мурована церква, яка стала першим і головним посадським храмом Галича. Після смерті Ярослава Осмомисла (1187 р.) в Галичі короткий час правлять Олег і Володимир Ярославичі та Роман Мстиславич (1188 р.). Згодом Галич займає угорський король Бела III, який садить на престол свого сина Андрія II, але при цьому “увесь уряд дає галичанам”. Все ж у захопленому угорцями місті росте незадоволення галичан. Монах-літописець вказує на окремі релігійні утиски: “угорці в божницях коней ставили, багато інших насиль їм робили” [6, с.347]. Це повідомлення скоршеї всього показує відношення католицької королівської Угорщини до молодого християнського (православного) князівства, де тільки започатковане церковне будівництво і більшість храмів якого були дерев'яними, “варварськими” для угрів.

У 1189 р. до Галича повертається Володимир Ярославич, який ще 9 років править у Галичі. Очевидно, саме ним було збудовано велику муровану

вежоподібну церкву на західній околиці Галича (ур. Кирилівка, під Дібровою), яка входила до комплексу невеликого монастиря. Після смерті Володимира Ярославича галицький стіл вдруге займає волинський князь Роман Мстиславич (1199–1205 рр.). Проте, завоювавши Галич, він не займає князівдвору останніх Ростиславичів на Крилоській горі, а будує на березі Дністра (біля першого замку Володимирка) свою нову князівську резиденцію (с. Шевченкове, ур.Городище). В її центральній частині ним споруджено великий мурований (з значними романськими впливами) храм – церкву св. Пантелеймона, яка мала стати його родинною, династичною: місцем хрещень його дітей, онуків і їх родинною усипальницею. Вона збудована, очевидно, на честь славнозвісного діда Романа Мстиславича – київського князя Ізеслава II Мстиславича – Пантелеймона [11, с.23–28]. Останній дотримувався прозахідної, прокатолицької орієнтації (як і увесь його рід) і планував зробити українську церкву незалежною від Візантії, призначивши митрополитом Клима Смолятича. Після смерті Романа Мстиславича (1205 р.) починається затяжна, сорокалітня боротьба за Галич, до якої втягуються як інші руські князівства (Волинське, Новгородське, Чернігівське, тощо) так і сусідні держави (Польща, Угорщина). За цей час на галицькому престолі понад 20 разів змінювались різні руські князі (Данило Романович, Ігоревичі Новгород-Сіверські, Мстислав Ярославич Німий Пересопницький, Мстислав Мстиславич Удатний Новгородський, Михайло Всеволодович і Ростислав Михайлович Чернігівські тощо) та угорські королі (сини Андрія II: Коломан II та Андрій III). Близько двох років правив у Галичі і боярин Володислав Кормильчич. У періоди найбільшого спокою, коли порівняно довго сиділи на галицькому столі окремі князі, зокрема Мстислав Удатний і Данило Галицький, продовжується будівництво численних церковних комплексів на території як князівського (біля Дністра), так і боярського (вдовж Лукви) посадів і в міських околицях. Дитинець Галича в цей період функціонує на Крилоській горі, де знаходились і два великі укріплені двори: князя і єпископа. Галицькі єпископи, зважаючи на таку часту змінюваність тодішніх галицьких князів, часто займали антикнязівську, пробоярську позицію. Церковний клір прагнув, як і боярство, здобути більше феодалних прав і незалежності, які були зафіксовані юридично в західному католицькому світі.

На початку XIII ст. в князюму Галичі з'являється нова група ротонд – латинських церковних будівель, які виконували свої спеціалізовані функції: баптистеріїв (хрещалень) і усипальниць. Їх виникнення, на нашу

думку, очевидно, було пов'язане з обслуговуванням угорського королівського двору та їх численної військової залоги (переважно набраної з різних католицьких європейських країн), які перебували близько 25 років (з перервами) в Галичі в першій половині XIII ст. Дві з них побудовані біля самого дитинця Галича (ур. Воскресенське, ур. Прокаліїв сад). Воскресенська дерев'яна ротонда була усипальницею на території невеликого кладовища біля Юрівського монастиря. Мурована ротонда пророка Іллі входила до складу укріпленого монастирського комплексу. Вона була хрещальною і місцем богослужінь.

З перебуванням в княжому Галичі на початку XIII ст. групи польського (латинського) населення пов'язана невелика мурована церква на торгово-ремісничому посаді (ур. Церквиська). Вона слугувала парафіяльним католицьким костелом та входила до церковного комплексу плебані з кладовищем.

На далекій південно-східній околиці княжого Галича (с. Побережжя), на високому березі р. Бистриця, біля великої пристані на Дністрі, в середині XIII ст. було збудовано муровану ротонду – квадрифалій, яка входила до комплексу невеликого, але сильно укріпленого чоловічого монастиря. Надзвичайно потужні стіни ротонди (3,5 м) надавали їй вигляд справжньої оборонної вежі. На нашу думку, його було засновано домініканцями, яких у 1234 році вигнали з Києва [2, с.289–290]. Це був один з найбільш бойовничих чернечих орденів, який з 1232 р. здійснював інквізицію.

Існування в Галичі двох центрів, двох зон: князівської і боярської, прийшлої і місцевої, які постійно протистояли одна одній як політично, так і економічно і релігійно, призвело в середині XIII ст. до загальної кризи міста-столиці, а згодом, в середині XIV ст., до втрати державної незалежності. В 1241 р. роль столярного міста Галицько-Волинської держави переймає Холм, а згодом (1260 -1349 рр.) столицею окремого Галицького князівства стає Львів. Але старий княжий Галич залишається і надалі релігійним, духовним центром Галичини і Галицько-Волинської держави (за Данила Галицького, Льва Даниловича, Юрія Львовича, Андрія і Лева Юрієвичів, Болеслава – Юрія II Тройденевича). Галич був тоді лише “церковним містом”, а саме катедральним, єпископським, з відповідним церковним єпархіальним, судово-адміністративним урядом – крилосом. Ще з середини XII ст. і до середини XIII ст. в Галичі знаходився осідок галицької єпископії. З цього часу відомі лише окремі галицькі єпископи. Зокрема, Олексій, Кузьма і Артемій [18, с.3–192]. З початку XIV ст. (1301 р.) в Галицько-Волинській державі (за Лева Даниловича) починається процес створення самостійної Галицької

митрополії [9, с.51–54]. Першими галицькими митрополитами стали Ніфонт і Петро Ратенський. Їхні осідки були в Галичі-Крилосі, де вони функціонували поряд з єпископськими. За Юрія II для галичан призначається митрополитом галицький єпископ Гавриїл. Проте, не маючи, як і його попередники, канонічного визнання Константинопольським патріархом, він не вважався повноправним митрополитом, а його єпархії візитував київський митрополит Теогност. В 1338–1340 рр. в Галичі-Крилосі знаходився осідок галицького митрополита Теодора. В 1347 р. Константинопольський патріарх скасовує Галицьку митрополію, а його єпископства (Галицьке, Перемишльське, Володимирське, Холмське, Луцьке, Турівське) знову підпорядковує київському митрополиту Теогносту.

В 1370-1391/1401 рр., за польських королів Казимира III, Людвіга I, Ядвіги, Володислава II, було відновлено Галицьку митрополію. В Галичі-Крилосі тоді мали свій осідок такі галицькі митрополити, як галицький єпископ Антоній та луцький єпископ Іван. Після них вже не ставилось більше галицьких митрополитів, титул яких було прилучено до київських і вони стали називатись “митрополит Київський, Галицький і всея Русі”.

Таким чином, ще до кінця XIV ст. Галич – Крилос залишався церковно-адміністративним центром Галичини і Волині, де в старому Успенському соборі збирались церковні собори, висвячувались священники і єпископи, вирішувались складні питання церковних взаємовідносин в єпархіях.

У 1363–1412 рр. північно-західній частині старого княжого Галича знаходився і осідок галицького католицького єпископа [23, с.118; 24, 25, 26]. Його було засновано тут на противагу галицькому православному єпископству. В Галичі ішли паралельні процеси становлення (організації) двох церковних центрів. Останній мав мету латинізації західноукраїнських земель. Він розмістився біля церкви св. Пантелеймона, яка була переосвячена в зв'язку з цим в кафедральній латинській собор св. Станіслава (Щепановського) – патрона корони Польської. Спочатку тут знаходилась галицька місіяна архієпископія, яка підпорядковувалась провінції Гнезненській. В 1372 р. папа надає управління галицькою дієцезією тимчасово серетському єпископу. В 1375 р. засновується вже самостійна Галицька латинська архієпископія, якій підпорядковувались Перемишльська, Володимирська, Холмська, Кам'янецька, Серетська і Київська католицькі єпископії. Активну участь у створенні в Галичі латинської архієпископії взяла постійна галицька францисканська місія, яка тут існувала ще з XIII ст. (поряд з

домініканською). Першим галицьким латинським єпископом був, очевидно, архієпископ Матвій (єрлявський канонік). Другим – єпископ Бернанд, потім єпископи Якуб Стрепа та Микола Тренба. За галицького латинського єпископа Яна Реговського десь в 1412/1414 рр. головний осідок переноситься остаточно до Львова, який став “офіційною столицею католицької Русі Коронної”. За цей час потреба в Галицькому католицькому центрі відпала.

З кінця XIV ст. (1397 р.) і до 1539 р. триває період тимчасового занепаду Галицько-Крилоського православного єпископського центру. Він стає лише осідком (до 1490 р.) митрополичих намісників, підпорядкованих київському митрополиту, а з 1509 р. і львівським латинським архієпископам [8, с.95–102]. З цього часу відомі лише декілька митрополичих намісників. Зокрема, Ігнатій Кресович з Крилоса (1413 р.), Іосафат зі Львова (1493 р.), Ісакій (Яцько) Гдашицький святоюрський архімандрит, Яцько (Іоакимф) Сікора (1534 р.), Макар Балабан і піп Гошовський, Макарій Тучапський. В 1539-1540 рр. було відновлено галицьке єпископство з головним осідком у Львові. Першим поновленим галицьким (львівським) єпископом став Макарій Тучапський, другим – Марко (Арсеній) Балабан. У 1568-1569 р.р. було висвячено в старому Успенському соборі в Галичі-Крилосі на єпископа Григорія (Гедеона) Балабана. У зв'язку з довгою боротьбою зі ставлеником Львівського католицького архієпископа єпископом Іваном Лопаткою Осталовським, Гедеон Балабан живе в Галичі-Крилосі, який стає його головним єпископським осідком. Лише в 1575 р. він займає львівський єпископський осідок. Гедеон Балабан став одним з організаторів церковної унії з Римом. Проте на Берестейському соборі він не прийняв унії. Це спричинилось до надзвичайно складної ситуації в Галицько-Львівській єпархії [15, с.86–87; 3, с.1–23; 4, с.1–172]. Тому головний єпископський осідок у Львові “нез'єднаних” православних єпископів (Гедеона Балабана, Єремії Тессаровського, Арсенія Желиборського) в перші десятиріччя після Берестейського собору 1596 р. був підданий значному політичному тиску з боку польської державної адміністрації і католицького львівського архієпископа. Це призвело, на нашу думку, в кінці XVI – на початку XVII ст. до короткочасного вимушеного перенесення зі Львова до Галича-Крилоса єпископського осідку. Як показали вперше наші (В.Барана, Б.Томенчука) археологічні дослідження [14, с.19–28], тут будується новий великий і сильно укріплений єпископсько-монастирський комплекс. Він складався з внутрішнього цегляного укріпленого кафедрального монастиря (60х45 м),

всередині якого було побудовано нову Успенську церкву, яка успадкувала титул і права старого Собору, розібраного під час цих реконструкцій. В південно-західній частині великого (6 га) зовнішнього укріпленого єпископського двору було споруджено цегляний єпископський палац, будинки церковних урядників і казарми військової охорони – єпископського війська тощо. В одному з будинків розмістилась братська школа та друкарня. Дуже вірогідно, що цей православний (церковну унію прийнято лише в 1700 р. Йосипом Шумлянським, єпископом Галицьким, Львівським і Кам'янецьким [16, с.510–546]) єпископсько-монастирський комплекс було збудовано за допомогою козаків, частина яких залишилась як його охорона.

Заснування в Галичі-Крилосі такого нового великого православного центру призвело до одночасного створення в 1596 р. і нового католицького центру. Він розмістився на місці старої францисканської місії і латинської архієпископії біля церкви св.Станіслава (Пантелеймона). Тут було побудовано сильно укріплений францисканський монастир на противагу Крилоському православному, кафедральному. В цей час, на початку XVII ст., на лівому березі Дністра починає спішно засновуватись цілий ряд польських колоній з парафіяльними костелами і кляшторами. Так тут, на північ від Галича, утворився невеликий, але густо заселений район польського католицького населення. Всі ці заходи польської держави по наданні великих земельних маєтностей католицькій церкві під Галичем та заснування латинського церковного центру, були направлені на поступове знищення впливу Галицького православного центру.

Це був короткий і останній період найбільшого піднесення пізньосередньовічного Галича-Крилоса як головного єпископського осідка, де неодноразово вирішувались тогочасні проблеми України, яка стояла на порозі національно-визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького.

1. Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. Катедральні храми Галичини. Львів, 1992.
2. Грушевський М. Духовна Україна. К., 1994. – С.377-384;
3. Гудзяк Б. Історія відокремлення Київська митрополія, царгородський патріархат і Генеза Берестейської Унії // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Львів, 1993. Ч.1. – С 1-23;
4. Історичний контекст укладення Берестейської Унії і перше поунійське покоління // Матеріали перших “Берестейських читань”. Львів. Івано-Франківськ. Київ. 1-6 жовтня 1994. – Львів, 1995. – С 1-172.
5. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М., 1989 – С 135,141

6. Літопис руський. Переклад Л. Махновця. К., 1989. – С.347.
7. Лукомський Ю. Архітектурна спадщина давнього Галича. – Галич, 1991.
8. Любінець І., Фіглевський М. Митрополічі намісники в Галичині (XV-XVI ст.) // Галичина. – 1999. – №3. – С. 95-102.
9. Софрон Мудрий. Нарис історії церкви в Україні. Рим, 1990. – С.51-54.
10. Тимошук Б.О. Східні слов'яни VII-X ст.: Полюддя, язичництво, початки держави. – Чернівці, 1999. – С.105-137.
11. Томенчук Б. Дві галицькі церкви – дві людські долі // Галицько-Буковинський хронограф. – Івано-Франківськ, 1996. – №1. – С.23-28.
12. Томенчук Б. Некрополі Галича і Галицької землі / Галицько-Буковинського Прикарпаття/ Автореферат дисертації канд. істор. наук. – К., 1998.
13. Томенчук Б.П. Три періоди розвитку Галича в світлі нових археологічних досліджень// Тези доповідей української делегації на VI міжнародному конгресі слов'янської археології. – К., 1996. – С.111-113.
14. Томенчук Б. Три періоди розвитку історичної топографії давнього Галича// Галичина. – 1997. №1. – С.19-28.
15. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – К., 1995. – Кн.1. – С.86-87.
16. Франко І. Йосиф Шумлянський – последний православный епископ Львовский и его “метрика” // Твори. К., 1956. – Т.ХІХ. – С.510-546.
17. Иоаннисян О.М. Галицкое зодчество XII – I полов. XIII вв./Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Л., 1982; Его же. Центрические постройки в галицком зодчестве XII в.// Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1981. – Вып. 172. – С.39-46.
18. Петрушевич А. О галицких епископах со времен учреждения галицкой епархии даже до конца XIII века// Галицкий исторический сборник. – Львів, 1860. – Ч.2. – С.3-192.
19. Полное собрание русских летописей. – М., 1962. – Т.2. – Стб.122.
20. Татищев В.Н. История Российская. – М.-Л., 1963. – Т.2. – С. 64.
21. Раппопорт П.А. Русская архитектура X-XIII веков// Свод археологических источников. – М., 1982. – Вып. Е1-47. – С.111-112.
22. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. – М., 1993. – С.89-101.
23. Pelenski J. Halicz w dziejach sztuki sredniowiecznej. – Krakow, 1914. – S.118.
24. Stadnicki K. O początkach arcybiskupstwa i biskupstwa katolickich lac. obrz. na Rusi Halickiej i Wolyniu. – Lwyw, 1882.
25. W. Abraham. Powstanie organizacyi Kosciyla lacinskiego na Rusi. – 1904. – Т.1.
26. Poppe A. Panstwo i kosciol na Rusi w XI wieku. – Warszawa, 1968.

Tomenchuk B.

ANCIENT HALYCH IN THE HISTORY OF CHURCH

Ancient Halych was not only a political, economic and cultural center. It was also an ideological center of Halychyna. Author, analysing recent archaeological research, suggests a new conceptual view on Halych's place in complicated processes of early christianity, the development of Halych church and statebuilding processes in Western Ukraine.

М.М. Волошук, О.С. Жерноклєєв **РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ В ГАЛИЧИНІ** **У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIII ст.**

Починаючи з кінця XII ст. у зв'язку з активізацією угорської і польської експансії на землі Галицько-Волинського князівства помітно підвищується роль і значення релігійного фактора в житті регіону. Наступ католицьких сусідів Галичини, окрім політичного поневолення, реально загрожував окцеденталізацією краю, що безпосередньо зачіпало інтереси православної Київської митрополії, зумовлювало її непримиренну боротьбу проти подібних тенденцій [20, с.75]

Після 1207 р., коли внаслідок чергової угорської окупації південно-західних земель Русі з Галича було вигнано Романа Ігоровича, в середовищі римо-католицького кліру, очолюваного папою Іннокентієм III, з ініціативи загарбників вперше виникла ідея окаголичення цього регіону [1, с.197; 15, с.126]. Незважаючи на те, що дана акція мала бути здійснена з благословення і під егідою Ватикану [19, с.244], Естергом сподівався використати її у власних цілях, прагнучи з допомогою латинізації остаточно утвердити свою владу в краї. Практика використання угорською королівською владою союзу з католицькою церквою як знаряддя агресивної політики була не новою, а лежала цілком в руслі традиційної як внутрішньої [12, с.64; 10, с.122; 6, с.41], так і зовнішньої політики Угорщини [28, с.210; 20, с.80].

Папа Іннокентій III у “галицькій справі” також був зацікавленою стороною, і безперечно належав до числа ініціаторів окцеденталізації. 7 жовтня 1207 р. він вислав два листи: в Естергом і Галич, які повинен був привезти папський легат Григорій – кардинал-пресвітер св. Віталіса. Це була досить авторитетна особа, про що свідчать її підписи у 1202-1207 роках на 19 буллах римської курії. Тому Іннокентій саме йому доручив проведення латинізації в Галичині [27, с.21], усвідомлюючи водночас важливість даної акції.

Листи, які віз Григорій, були різного змісту. У посланні до угрів глава католицької Церкви закликав активно зайнятись місіонерською діяльністю в некатолицьких областях Галицького князівства; натомість русів папа просив піддатись владі католицької Церкви, від якої вони віддалились, як дитина від грудей матері (не виключено, що галицькі терени були в IX-X ст. католицькими) [17, с.103; 18, с.23]. Певну увагу в листах було приділено ролі єпископів у місіонерській діяльності, питанню про примат римських пап у християнській Церкві, а також містився

заклик наслідувати приклад об'єднання Константинополя з Римом внаслідок IV хрестового походу (1202-1204 рр.). Автори листа до русів риторично запитували: "... чи не дивно виглядає, щоб частина згоджувалась з цілим і одиниця відрізнялась від загального..." [20, с.81; 7, с.143].

Проте, незважаючи на активність підготовки до справи латинізації галицьких земель, дана спроба зазнала невдачі. В той час, коли Григорій перебував у дорозі до Естергому, Роман Ігорович визволився з полону і повернув собі Галич. Ім'я папського легата відтоді зникає з іноземних документів, а в руських джерелах взагалі не згадується, тому Ю.Ю.Свідерський робить припущення, що він помер в Угорщині [20, с.81], так і не виконавши своєї місії.

Наступна можливість для окцеденталізації Галичини з'явилась в угрів в результаті укладення у 1214 р. Спішської угоди, за якою угорський король Андрій II та краківський князь Лешко Білий поділили між собою даний регіон. Прагнучи міцно утвердитись на захоплених землях, естергомський володар одразу ж звертається з листом до папи Іннокентія III: "... належить знати вашій святості, що вельможі і народ Галичини покійно молять нас, щоб ми поставили над ними королем сина Коломана, що мають намір і надалі залишатися в єдності зі святою римською Церквою і в послушенстві їй... просимо, отже, Вашу святість, доручити достойному отцю нашому Іоанну естергомському архієпископу, щоб він силою апостольської влади згаданого нашого сина помазав їм на короля і взяв у нього присягу, що буде вірний святій римській Церкві..." [20, с.84]. При цьому в посланні до папи був один важливий нюанс: "...притому, однако, що буде дозволено їм в іншому від свого власного (грецького) обряду не відходити" [19, с.246; 7, с.143].

Таким чином, король підкреслював особливу важливість саме унійності, хоча на практиці, як виявилось пізніше, не відрізняв її від окатоличення.

Водночас Ю.Ю.Свідерський доводить, що Андрій II змусив присягнути сина лише для того, щоб перед спокусою галицького трону той не навернувся до грецького обряду [20, с.85], хоча, на нашу думку, сильна угорська знать, яка оточувала Коломана, сама б не дозволила йому зробити цього за будь-яких обставин. Швидше всього, присягнувши Риму, королевич би прискорив процес легітимізації свого правління з боку папи.

На зламі 1214-1215 рр. король, отримавши з Ватикану згоду на впровадження унії в Галичині, одразу ж почав втілювати її в життя. Досить красномовно це відобразили руські літописці: "... літа 6722

угорський король посади сина свого у Галичі, й церкви перетвори в латинську службу..." [8, с.22; 5, с.313; 9, с.51]. "...Король угорський посадив сина свого у Галичі, єпископа і священників прогнав з церкви і своїх священників привів латинських на службу..." [16, с.181; 14, с.112]. В результаті такої діяльності у Галичині виникають перші осередки католицизму, тому не випадково М.Чубатий назвав дану спробу впровадження окцеденталізації першою церковною унією [25, с.85; 8, с.22].

З ним не погоджується Ю.Ю. Свідерський, який сумнівається в тому, що угри зберігали грецький обряд [20, с.85] і, на нашу думку, цілком слушно, адже відомо, що велика кількість антиугорських повстань, які виникають саме на зламі 1214-1215 років, були спровоковані не тільки політичним, але й релігійним гнітом [13, с.374; 2, с.19].

Таким чином, вірогідніше, що Андрій II реально прагнув здійснити в Галицькому князівстві не унію, а латинізацію.

Папа, прагнучи в'яснити ситуацію, відсилає в Галичину легата із запрошенням руських єпископів на IV Латеранський собор, який мав відбутися восени 1215 року. Проте король не пропустив його на Русь, мотивуючи це тим, що галичани піднялись на повстання проти Коломана, а така ситуація була б загрозовою для життя легата. Поряд з цим Андрій пообіцяв взяти на себе справу залучення єпископів на собор, хоча водночас, як вказує М.С.Грушевський, "... постарався це зацитькати" [3, с.33].

В цілому, король Угорщини залучився підтримкою Іннокентія III лише з однією метою – коронувати Коломана і узаконити його правління в Галичині. Справа унії була придумана тільки для залучення папи до відповідної політичної комбінації. Реально ж Андрій II прагнув втілити в життя відкриту окцеденталізацію, щоб через ідеологічні чинники укріпити своє правління в даному регіоні. Унія, згідно з версією М.Чубатого, перетворилася в "історичну ефемеризу" [25, с.85; 23, с.24; 24, с.19].

Природно, що релігійна політика угрів дуже негативно відобразилася на їхньому становищі в князівстві, тому що "...Коломан привів із собою єпископів палежських, які стали галичан віри палежської вчити, але галичани цього не слухали, їх проклинали... Це призвело до великої образи, і стали важко жалітися на безсоромні змушування папистів, особливо з взяття ними двох церков та образу єпископа галицького..." [21, с.193; 22, с.27]. Весь процес насадження католицизму сприяв поширенню серед місцевого населення різко антиугорських настроїв. Як наслідок, на літо 1215 року в Галичині вибухнув цілий ряд повстань проти угорських загарбників [20, с.86; 9, с.51].

Андрій II, усвідомлюючи загрозу втрати галицьких земель, сам вирушає з військом на Русь, водночас відсилаючи через папського легата листа до Іннокентія III з проханням прискорити коронацію Коломана: "... відомо, що останнім часом народ Галичини, зломивши присягу вірності, не лише відступив від свого короля, але також, зібравши військо з довоколишніх русинів, обложив твердиню Галича, в якій перебуває наш один син з небагатьма, через те ми змушені негайно вирушити в ці краї. Тому з причин воєнної пори неможливо було посилати вашого легата в це заворушення, відіслали його до Вас, беручи на себе обов'язок, як Бог уділить нам милосердя, прислати руських єпископів на собор..." [20, с.86]. Крім цього, король просив вирішити угро-польське протиріччя, яке виникло внаслідок анексії Естергомом Західної Галичини, відновивши, таким чином, союзництво Андрія II з Лешком Білим [3, с.32]. Проте, основна увага акцентувалась на необхідності прискорення коронації Коломана, після чого той мав стати "...для своїх підданих більш любимим, а окрім того, корона, прислана папою, сприяла б утвердженню його становища серед сусідів..." [20, с.86], при цьому, фактично, маючи на увазі лише Малопольщу, оскільки руські князі з подібними фактами мало рахувались [3, с.33].

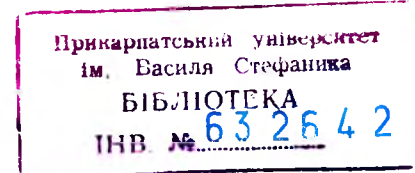
Пізньої осені 1215 р. син Андрія II був коронований у Галичі, після чого, у зв'язку із загрозою народних виступів, угорський володар забрав його в Естергом [19, с.246; 9, с.50]. Повстання було придушено і галицький регіон надалі залишався під контролем Угорщини, виразником інтересів та соціально-політичною опорою якої була потужна проугорська група бояр на чолі із Судиславом. Протягом кількох наступних років "галицьке питання" вже не було для Андрія II настільки актуальним, а тому, відчуваючи стабільність у східному регіоні своєї держави, він навіть взяв участь у V хрестовому поході (1217-1218) [4, с.405].

Проте король не зумів у той же час відновити союз з Лешком Білим, а це в кінцевому підсумку призвело до втрати Галичини. Польський князь двічі звертається за допомогою до свого свояка – новгородського володаря Мстислава Мстиславовича Удатного у 1215 та в 1219 рр. з проханням відвоювати в угрів галицькі терени [9, с.52]. "...Лестько же сжалися о срамоте своей и посла к Новгороду по Мстислава и рекл брать ми еси поиди и сяде в Галичи..." [11, с.51]. Той, слушно вибравши момент, рушив у похід і в 1219 р. відвоював Галич. Судиславу та палатину Бенедикту довелося втікати, так і не організувавши оборони столиці [3, с.36; 26, с.575].

Таким чином, спроба політичного поневолення та окцеденталізації галицьких земель з боку угорської держави протягом першої чверті XIII сто-

ліття зазнала невдачі. Цьому сприяла не тільки непослідовність дипломатії угорського короля, що призвела до розриву його союзу з Польщею, але й недооцінка ним справи церковної унії та відверто антируська релігійна політика. Її наслідком стали численні повстання галичан проти угорського панування, які не дозволили Андрію II зміцнити своє становище і остаточно утвердитись в регіоні, послаблювали його внутрішньополітичні та зовнішньополітичні позиції.

1. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К.: Наукова думка, 1988. – 259 с.
2. Галицько-Волинський літопис. – Львів: Червона калина, 1994. – 253 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси в 10 т., 11 кн. – К.: Наукова думка, 1993. Т.3. – 544 с.
4. Заборов А.И. Крестоносцы и их походы на Восток. – М.: Учпедгиз, 1962. – 320 с.
5. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – Т.2. – 1047 с.
6. Історія південних і західних слов'ян. – К.: Вища школа, 1987. – 450 с.
7. Історія релігії в Україні. – К.: Знання, 1999. – 384 с.
8. Історія християнської Церкви на Україні. – К.: Наукова думка, 1991. – 104 с.
9. Котляр М.Ф. Данило Галицький. – К.: Наукова думка, 1979. – 185 с.
10. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. – Львів: Світ, 1994. – 286 с.
11. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку // ПСРЛ. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. – Т.1. – 580 с.
12. Литаврин Г.Г., Флоря Б.Х. Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси: некоторые сравнительные сопоставления // Советское славяноведение. – 1988. – №4. – С.60-67.
13. Літопис Руський. – К.: Дніпро, 1989. – 590 с.
14. Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. – М.-Л.: АН СССР, 1949. Т.25. – 464 с.
15. Огієнко І. Хрещення українського народу // Київська старовина. – 1992. – №2. – С.110-121.
16. Окснюк И.Ф. Первые столетия христианства на Руси и Латинский Запад // Тысячелетие крещения Руси. – М., 1988. – С.181.
17. Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. – Торонто – Париж – Мюнхен, 1975. – 150 с.
18. Пастернак Я. Старий Галич. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 347 с.
19. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М.: Наука, 1968. – 472 с.
20. Свідерський Ю.Ю. Боротьба південно-західної Русі проти католицької експансії в X-XIII ст. – К.: Наукова думка, 1983. – 128 с.
21. Татищев М.Н. История Российская в 7 т. – М.-Л.: АН СССР, 1962. – Т.3. – 334 с.
22. Устюжские и Володарские летописцы XVI-XVII вв // ПСРЛ. – М.: Наука, 1982. – Т.37. – 228 с.
23. Чубатий М. Західна Україна і Рим в XIII ст. у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т.123-124. – С.18-23.
24. Чубатий М. Історія Української Церкви. – Присберг, 1946.
25. Чубатий М. Князя Русь та виникнення трьох східно-слов'янських націй. – Париж, 1964. – 159 с.

26. Советская историческая энциклопедия в 16 т. – М.: Советская энциклопедия, 1969 – Т.12. - 971 с.
27. Winter E. Russland und das Papsttum. – Berlin 1960. – В.1. – S.21-22.
28. Encyclopaedia Britannica in 24 v. – Chicago, London, Toronto, 1961 – V 3

Voloshchuk M., Zhemokleyev O.

RELIGIONS POLICY OF HUNGARY IN HALYCHYNA IN THE FIRST QUARTER OF THE 13th CENTURY

The article provides the analysis of the regional policy of the Hungarian kingdom in Halychyna in the first quarter of the 13th century. It illuminates the causes of the Hungarians failure to conquer this region and shows the role of the religious factor in this struggle. The failure of Hungarians to realise their expansionist plans were accounted to for not only by their incoherent diplomatic efforts which disrupted the alliance with Poland but also by understanding the power of the Uniate Church and thoroughly anti-Ukrainian religious policy. All these circumstances coupled with other factors did not allow Andrew the Second, a Hungarian King, to gain a foothold in the region.

В.В. Марчук **ЦЕРКВА В УМОВАХ ТОТАЛЬНОЇ НЕДОВІРИ** **(СПРОТИВ УГКЦ СТАЛІНСЬКІЙ “РАДЯНІЗАЦІЇ” 1939-1941 рр.)**

Величезні потрясіння і важкі випробування випали на долю України у ХХ столітті. Народ пережив дві світові війни, масові репресії сталінського і гітлерівського режимів. З усіх народів Європи українці зазнали найбільших демографічних втрат: науковці вважають, що сьогодні населення України досягло б 100 млн. [11]. У центрі воєнно-політичного протистояння і збройної боротьби постійно перебували прикарпатські землі. Особливо великих руйнувань зазнала Греко-католицька церква, коли, внаслідок Другої світової війни, ці землі ввійшли до складу СРСР. Спротив церкви новій комуністичній владі закінчився катастрофою. За час існування тоталітарного режиму в СРСР пріоритетним напрямком діяльності пануючої комуністичної партії була боротьба за вплив на свідомість людей. Концепції християнської моралі не входили в ідеологічні рамки системи. Отже, стосунки войовничо-атеїстичної влади з Церквою в Україні, народ якої завжди був глибоко релігійним, часто набували гострих форм протистояння. З приєднанням Західної України восени 1939 р. та після розгрому Української православної церкви в радянській Україні і ліквідації конфесій, які відстоювали незалежність держави і кліру, Москва зіткнулась із сильним і небезпечним супротивником – УГКЦ.

Напередодні Другої світової війни Греко-католицька церква була однією з найавторитетніших у Другій Речі Посполитій і відіграла помітну роль у суспільно-політичному й національно-культурному житті Західної України. Її величну будову складали: 3040 парафій, які об'єднували 4,3 млн. віруючих, 4440 храмів і каплиць, Богословська академія у Львові, п'ять духовних семінарій, дві духовні школи, 127 монастирів і монастирських домів [14, с.94].

Як відомо, 250 років УГКЦ була генератором історичної пам'яті та національної свідомості галицького українства і протидією асиміляторській політиці Варшави. Гарантом етноцентричного курсу церкви у ХХ ст. був її митрополит Андрей Шептицький – людина непересічних людських і громадянських якостей, досвідчений парламентарій, послідовний поборник національно-культурних прав народу. Очолована ним церква у 1939 р. мала 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів, 1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології [7, с.43].

Церква виконувала душпастирську місію, морально-виховні завдання і володіла значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек. Власними силами вона видавала чотири десятки часописів і журналів, мала широку мережу церковних братств, релігійних товариств, дієво впливала на масові культурно-освітні товариства Галичини, зокрема, "Просвіту", "Рідну школу", "Сільський господар", "Пласт", "Луг" та ін. УГКЦ сприяла становленню українського бізнесового життя, формуванню національних економічних та музейних структур, займалася благодійництвом і меценатством. Відзначимо, що до 1939 р. на західноукраїнських землях, поруч із греко-католиками, діяли досить численні й організовані конфесії римокатоликів (2 млн.), православних (1,5 млн., головню на Волині та Холмщині) та іудеїв (0,8 млн.) [13, с. 146-148; 10].

В. Липинський, маючи на думці сталінську імперію, слушно відзначав: "Є політики, які, організовуючи державне життя, намагаються зробити з релігії послухне знаряддя в своїх руках. Вони не визнають поруч своєї, влади світської, такої ж влади духовної... Меч та ідея сполучені тут в одних руках. І коли якась церква, якась релігія в їхній державі не хоче бачити в них найвищої влади духовної, вони її винищують" [12, с. 130].

Отож, анексувавши восени 1939 р. Західну Україну, більшовицька влада, проводячи прискорену "радянізацію" нових захоплених земель, розгорнула широкий наступ на релігію і церкву, зокрема Греко-католицьку, як важливий чинник духовного і політичного життя краю. Насамперед, були закриті її навчальні заклади: Богословська академія, духовні семінарії, наукові установи (Богословське наукове товариство та ін.), видавництва, припинені релігійні видання, скасоване викладання релігії у школах і вузах. Тобто проводився перший етап "радянізації" духовної сфери суспільного життя шляхом ліквідації засобів впливу церкви на віруючих. Такі ж заходи здійснювались стосовно інших конфесій.

Нова влада завдала відчутного удару і Римо-католицькій церкві. "Ксьондзи, попи, рабини, – наголошував у ті дні московський журнал "Комуністична освіта", – ці вірні наймити ворожих елементів, активно проявляють свою антинародну діяльність" [9, с. 18]. Органи НКВС спільно з партійними і державними структурами, виконуючи директиву наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15 вересня 1939 р.: "очистити приєднані території від "ворожих елементів", вдавалися до вже добре відомих методів боротьби за владу – масових репресій. Тож ксьондзи й

потрапили у першу хвилю арештів і депортації в лютому 1940 р., коли сотні тисяч мешканців західноукраїнських земель були депортовані на Північ і в Сибір.

Репресивні заходи радянської влади не оминули її серйозного опонента – УГКЦ. Митрополит А. Шептицький у листі до Риму від 26 грудня 1939 р. писав, що більшовики докладають великих зусиль "тільки на те, щоб нас упокорити, пригнобити та знищити". Підсумовуючи наслідки злочинних дій влади, він наголошував: "Число жертв, що їх вивезено, ув'язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 20 000. У моїй єпархії було вбито або померло у в'язниці 12 священників, а в Перемиській близько 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священників" [14, с. 95]. Додамо, що під загрозою репресій близько ста душ пастирів перебралися за Сян до піднімецької території.

За таких складних умов розгорнутого наступу системи войовничого атеїзму Греко-католицька церква зазнала найменших серед інших конфесій втрат і змогла організовано й ефективно протистояти антирелігійній політиці більшовиків. Заслуга в цьому належить, насамперед, митрополиту Андрею, який згуртував клір і послідовно дотримувався визначеного ним курсу щодо нової влади, який аж ніяк не був до неї прихильним. "Настала нова епоха, – писав він у зверненні "До духовенства" на початку жовтня 1939 р. – Програма нашої праці така: будемо повинуватися владі, слухатись законів, оскільки вони не противні Божому закону, не будемо мішатися до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашій народі" [16, с. 205]. Львівський історик церкви Михайло Гайковський слушно зауважує, що у наведеному посланні та наступних розпорядженнях духовенству митрополит Андрей Шептицький чітко висловив відношення Греко-католицької церкви до більшовицької влади. У його словах "слухатися законів, оскільки вони не противні Божому закону", а також "не будемо мішатися до політики і світських справ" прозоро проглядається позиція не надавати підтримки новій владі, яка з перших днів намагалася втягнути маси у політичну боротьбу бідних проти багатих, буржуазії та інших "ворогів народу" [6, с. 26].

А втім, Москва і Київ все ж утримувалися від радикальних заходів щодо ліквідації УГКЦ, хоча її антирадянська спрямованість була загальновідомою. На наш погляд, відвертий курс на ліквідацію Греко-католицької церкви – визнаного захисника інтересів українського народу в Польщі – суперечив би головному аргументові Сталіна щодо

вторгнення 17 вересня 1939 р.: “взяти під захист українське населення”. Цікаво, що вже 27 вересня, після початку бойових дій Червоної армії, київське радіо висловило вдячність галицькому духовенству за те, що воно “так вірно підтримувало український дух поневоленого народу” [1, ф. 684, оп. 2, спр. 92, арк. 95]. Як слушно зауважив В. Ленчик, цьому сприяли ще дві важливі обставини: непевна ситуація у регіоні внаслідок розгортання Другої світової війни, а також незаперечний авторитет митрополита Андрея Шептицького. “Особа митрополита, – згадував отець Ю. Дзерович, – так імпонувала більшовикам, що вони просто не зважувалися піднести на нього руку” [8, с. 143].

Не зважившись на ліквідацію УГКЦ, радянські органи піддавали її могутньому економічному утиску: націоналізували усі церковні землі (тільки Львівська єпархія втратила 36 тис. га), конфіскували значну кількість будівель, наклали непосильні податки. Наприклад, священник, як нетрудовий елемент, мав сплачувати в п'ятеро більше інших громадян. Митрополит безпосередньо звернувся зі скаргою до М. Хрущова. У листі він інформував секретаря ЦК КП(б)У про надмірні податки на духовенство, несплата яких призведе до судового переслідування парохів. Створюється враження, наголошував митрополит, що йдеться не стільки про податки, скільки “про знищення українського духовенства”. Водночас він звертав увагу М. Хрущова щодо великих податків на селянство [2, ф. 201, оп. 4, спр. 2632, арк. 181]. Питання надмірного оподаткування священників було переглянуте.

Коли Народні Збори Західної України у жовтні 1939 р. прийняли підготовлені у Москві декларації і постанови, зокрема про конфіскацію церковних земель і скасування монастирів, митрополит Андрей Шептицький визнав їх нечинними і відкрито висловив протест. У посланні до священництва і монаших згромаджень він обурено писав: “Ми не тільки не годилися, але й рішучо протестуємо проти зділаної Вам кривди”. У відповідь на утиски і репресії радянської влади на західноукраїнських землях митрополит у своєму посланні наголошував: “Ми, яко Галицький митрополит, торжествено проти цього насильства протестуємо, а усім переслідуваним виражаємо наш глибокий біль і наше обурення за таке кривдяче і незаконне поступовання” [3, ф. 358, оп. 3, спр. 12, арк. 12-13].

У квітні 1940 р. митрополит надіслав урядові УРСР протест проти методів насильницької колективізації, які “викликають у людей поняття, що йде тільки про те, щоб завести нове кріпацтво, багато гірше від усього того, що про кріпацькі часи оповідає історія” [4, ф. 201, оп. 1, спр. 104, арк. 2].

Митрополит А. Шептицький робив все для того, щоб зберегти церкву в нових умовах. Він заборонив священникам покидати парафії, продовжував підтримувати стосунки з Апостольською Столицею. У жовтні 1939 р. таємно відіслав довірену особу до папи Пія XII з листом, в якому йшлося про висвячення ректора Богословської академії о. Йосифа Сліпого на єпископа, ймовірного наступника на митрополичому престолі. Папа Пія XII на прохання митрополита схвалив започатковану таємним Львівським собором від 18-19 вересня 1940 р. акцію поширення уніатства на території СРСР. Митрополит утворив чотири екзархати поза Галичиною і призначив екзархів у радянській Україні (єпископ Й. Сліпий), Росії (ігумен студитів о. К. Шептицький), Білорусії (єпископ А. Неманцевич), Волині, Холмщині і Підляшші (єпископ М. Чарнецький). На соборі екзархів встановлено головні канонічні, літургічні та пасторальні засади нової структури церкви УГКЦ. Після деяких вагань папа Пія XII наприкінці 1941 р. затвердив екзархів Апостольськими, а митрополита Андрея – Апостольським делегатом для екзархів. Таким чином, за надзвичайно складних обставин УГКЦ не тільки збереглася, але й поширювалася на великій території Сходу [15, с. 168]. Зауважимо, що цей її канонічний статус чинний і нині. Щоб прийти до церковної єдності слов'янського Сходу, насамперед українського, російського та білоруського народів, митрополит започаткував очищення церкви від латинських обрядів, готував місіонерів для апостольської праці у східних регіонах.

Зважаючи на велику кількість депортованого населення Західної України (більше як 0,6 млн. осіб), митрополит домагався скерувати у райони їх виселення греко-католицьких священників. Більше того, намагався виїхати туди особисто. У розпорядженні, датованому 17 квітня 1940 р. він писав: “Подаю до відома Всч. Духовенства, що, бажаючи сповнити свої душпастирські обов'язки супроти тих наших вірних, які є переселені за східні границі нашого краю, наміряю звернутися до Уряду СРСР з проханням дозволити і уможливити мені і десятиєм священникам душпастирську працю поміж тими переселеними. Всеч. Отців завзиваю, щоби до мене зголосилися ті, які бажали би взяти участь в тій моїй душпастирській виправі” [5, ф. 201, оп. 1, спр. 4342, арк. 25-40].

Напад Німеччини на СРСР улітку 1941 р. змінив релігійну ситуацію на західноукраїнських землях, які вже у перші тижні бойових дій були окуповані військами вермахту. Провід ОУН, скориставшись сприятливими обставинами, проголосив 30 червня у Львові відновлення української державності. УГКЦ відстоювала самостійницькі прагнення українського народу. Великий патріот і духовний провідник нації

митрополит А.Шептицький у ті дні звернувся до вірних з пастирським листом, у якому закликав: "Український нарід мусить у цій історичній хвилині показати, що має досить почуття авторитету і життєвої сили, щоб заслужити таке положення серед народів Європи, в яким міг би розвинути усі Богодайні сили. Карністю, солідарністю, совісним сповненням обов'язків докажіть, що ви дозріли до державного життя" [10, с.562]. Митрополит був обраний почесним протектором і президентом Національної ради, яку німецька окупаційна влада невдовзі розігнала, а членів уряду, на чолі з Ярославом Стецьком, арештувала й кинула за колючі дроти концтабору Заксенхаузен.

Всупереч твердженням радянської історіографії й офіційної пропаганди комуністичного режиму, УГКЦ ніколи не була колаборантом, тим більше союзником нацизму. Проголошені визнання німецькій армії за визволення від більшовицького режиму були зумовлені припиненням масових репресій, депортацій і кривавої масакри органів НКВС перед втечею. Мешканці краю зустріли проголошення незалежності України 30 червня з великим ентузіазмом і новими надіями.

Лояльні стосунки між УГКЦ і окупаційною владою переросли у протистояння восени 1941 р., коли Берлін відверто виявив загарбницькі наміри щодо України і розгорнув на її окупованих землях терор проти національно-патріотичних сил.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 684, оп. 2, спр. 92, арк. 95.
2. ЦДІАУЛ. – Ф. 201, оп. 4, спр. 2632, арк. 181.
3. ЦДІАУЛ. – Ф. 358, оп. 3, спр. 12, арк. 12-13.
4. ЦДІАУЛ. – Ф. 201, оп. 1, спр. 104, арк. 2.
5. ЦДІАУЛ. – Ф. 201, оп. 1, спр. 4342, арк. 25-40.
6. Гайковський М. Велике протистояння: опір греко-католицької церкви більшовицькому окупаційному режимові (вересень 1939 - червень 1941) // Київська Церква. – 1999. – № 5.
7. Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква // Матеріали міжнародної конференції присвяченої життю і діяльності митрополита Андрея Шептицького. – Львів, 1990.
8. Західна Україна під большевиками. IX. 1939 – VI. 1941. Збірник під редакцією М.Рудницької. – Нью-Йорк, 1958.
9. Комуністична освіта. – 1940. – № 9.
10. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів: НТШ у Львові, 1993.
11. Кульчицький С. Ні, то не був подарунок долі // Високий Замок. – 1999. – 18 серпня.
12. Липинський В. Релігія і Церква в історії України // Католицький щорічник, 1996. – Київ: Києво-Могилянська академія, 1996.

13. Макаруч С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983; Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти "радянзації" Західної України (вересень 1939 – червень 1941) // Український історичний журнал. 1993. № 2.

14. Рєгнт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. – Київ: Богдана, 1997.

15. Сапеляк Андрій, владика. Київська церква на слов'янському Сході. – Буенос-Айрес; Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1999.

16. Шептицький Андрей, митрополит. До духовенства // Львівські єпархіальні відомості. – 1939. – № 9-10.

Marchuk V.

CHURCH IN THE CONDITIONS OF TOTAL DISTRUST (UGCC OPOSITION TO STALIN "SOVIETIZATION" 1939-1941)

The problems of complicated relations between Greek-Catholic church and soviet government, the role of church in social, political, national and cultural life of Western Ukraine, the importance of metropolitan A. Sheptytsky's activity in 1939-1941 are researched in the article. The author of the article makes the following conclusion:

--- Bolsheviks government, having captured Western Ukraine in 1939, began attacks on Greek-Catholic church:

— A. Sheptytsky's merit is that he followed his self-determined way towards new state.

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ-ХХ ст.

І.Я. Райківський МІСЦЕ І РОЛЬ ГАЛИЦЬКОГО НАРОДОВСТВА В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ ХІХ ст.

Під терміном “українське національне відродження”, який у науковий обіг ввели класики вітчизняної історіографії М.Грушевський, Д.Багалій, Д.Дорошенко, І.Крип’якевич, І.Лисяк-Рудницький, розуміють комплекс подій і явищ ХІХ століття, пов’язаних із поширенням у масах національної самосвідомості, активізацією українського національного руху. Хронологічно це охоплює період від 1780-х років, коли російський царизм за часів Катерини II ліквідував залишки української козацької державності, до початку Першої світової війни 1914 р. [10, с.197]. Особливість національного відродження України полягає в тому, що воно розгорталося як два потоки – однакові за змістом, паралельні за напрямком, приблизно одночасні в хронологічних межах, але розмежовані територіально: один протікав у Наддніпрянській Україні під владою Російської імперії, а другий – на західноукраїнських землях у складі Австрійської (пізніше – Австро-Угорської) імперії [18; с.18, 20].

Національне відродження усіх народів Східної Європи, що перебували під імперським поневоленням, у тому числі й українського, можна умовно поділити на три етапи. На першому, науковому етапі (кінець ХVІІІ ст. – 40-і рр. ХІХ ст.) окремі вчені або ентузіасти займалися народознавством, збирали спадщину народу: досліджували його історію, фольклор та мову; одночасно почала розвиватися на народній основі нова українська література [17, с.9]. Друга стадія – це організаційний або культурний період (кінець 40-х – 80-ті рр. ХІХ ст.), коли національно свідомо інтелігенція в результаті скасування кріпосного права та часткової лібералізації імперських режимів отримала змогу проводити культурно-освітню роботу серед широких селянських мас. Створивши різні організації, передові представники вітчизняної науки і культури “пішли в народ”, щоб підняти рівень національної самосвідомості. Нарешті, на третьому, політичному етапі (з 1890-х рр.) з’являються національно-патріотичні організації, партії, які поряд із культурницькими завданнями починають висувати політичні вимоги. Одночасно з формуванням партійно-політичної системи суспільства розширювалася інституційна підстава національного життя. В основу

діяльності українських політичних партій була покладена ідея політичної самостійності рідного народу, самоврядування на етнічній території [10, с.199; 11, с.433]. Зрозуміло, що періодизація національного відродження умовна і не виключає наявності в певних рамках елементів тієї чи іншої стадії.

В контексті українського національного відродження галицьке народоство зародилося на початку другого, організаційного (культурного) періоду. Ідейні витоки народостворювальної (українофільської) гечії можна простежити на стадії збирання спадщини, коли передова інтелігенція обґрунтувала окремішність українського народу, усвідомила етнічну, мовну і культурну єдність українців по обидва боки російсько-австрійського кордону. Розвинувши традиції “Руської трійці”, Головна руська рада в 1848 р. вперше в Австрії поставила українське питання як політичну проблему, домагалася поділу Галичини на Східну (українську) і Західну (польську) частини та утворення з українських земель окремої провінції. Від самого початку український національно-визвольний рух нашостворювався на шовінізм польської шляхти, яка розглядала всю Галичину як плацдарм для відбудови Польської держави, керуючись концепцією історичної Речі Посполитої.

Після того, як австрійська влада придушила “весну народів” 1848 року, почалося десятиліття задушливого неоабсолютизму. Водночас Відень пішов на поступки полякам, що призвело до посилення в краї польських впливів, здобутки українців у культурно-освітній сфері було різко обмежено. Незважаючи на конституціоналізацію внутрішнього устрою Австрії на засадах федералізму і декларування єдності всіх народів імперії протягом 60-70-х рр., галицькі українці практично опинилися в гірших умовах, ніж поляки. Виборча система до Галицького крайового сейму забезпечувала монополію влади польській шляхті. Результати революції 1848 р., зміцнення польських позицій у Галичині боляче вразили українську інтелігенцію, яка раніше шукала допомоги в союзі з династією Габсбургів. Зневірившись у власних силах, не розуміючи потреби опертися на рідний народ, частина української інтелігенції у боротьбі проти польського наступу почала орієнтуватися на мовно- та історично-споріднену могутню слов’янську державу Росію [12; с.85, 86].

В 1850-ті роки викристалізувалася староруська або русофільська (“москвофільська”) течія, котра намагалася протиставити польській мові не “низьку” народну мову, а уявний “літературний язик вищого стилю”, так зване “язичіє” – суміш української, церковнослов’янської та російської мов, з польськими та німецькими домішками. Старорусини

обстоювали обрядові руські традиції, етимологічний правопис, заснований на походженні слів, а не фонетичний (за принципом "пиши як чуєш, а читай як бачиш"). Вирішальним фактором їхнього русофільства була ворожість до поляків і прагнення довести своє глибоке історичне коріння часів Київської Русі, але вони не розуміли кордонів східнослов'янського світу, різниці між власне Росією та Україною. Концепція старорусинів заперечувала існування окремого українського народу і правомірність перетворення мови, якою він говорить, на літературну. Підкреслювалося, що галицькі українці є частиною спільноти, яку означувано поняттям "русский народ", що проживає на території "від Карпат до Уралу". Все більше в старорусинському середовищі переважали відверто русофільські настрої, взяла гору думка, що "краще втопитися в російському морі, аніж у польському болоті". Дійшло до того, що русофіли підтримали антиукраїнські репресії самодержавства, зокрема Емський указ 1876 р., вони користувалися фінансовою допомогою з боку царської Росії [11; с.427, 428].

Московська орієнтація з ідеєю відречення від українського національного "я" зайняла беззаперечно домінуючі позиції в західно-українському суспільстві 1860-1870-х років. Галицьке москвофільство, по суті, пропонувало відмовитися від своєї самотньої ідентичності, стати погноєм російської державної нації, що вже мала високорозвинуту професійну культуру та літературу, і такою ціною зупинити в краї польський наступ [12, с.95]. Ситуація ускладнювалася тим, що наддніпрянські українці під владою російського царизму опинилися на межі виживання через жорстокі антиукраїнські репресії. Русофільство для українців було "не просто питанням політичної орієнтації, – робив висновок І.Лисяк-Рудницький, – воно становило загрозу їхній національній самотності". Якби та частина українського народу, що мала можливість вільного вибору в конституційній Австро-Угорській державі, "прийняла ідеологію російської нації, єдиної і неподільної, то український національний рух був би приречений" [11, с.429].

За таких обставин, коли в суспільних настроях запанував реакційний москвофільський світогляд і українське населення в Галичині опинилося на краю своєї національної загибелі, на історичну арену на початку 1860-х рр. вийшло молодше покоління української інтелігенції, яке наважилося виступити проти русофільської течії. Безпосередньо поштовх до зацікавлення українством дала поезія Т.Шевченка. І.Франко відзначав, що народовський (українофільський) напрям "виник у нас в основному під впливом творів Шевченка, до того ж творів, друкованих

у Росії і просіяних через сито царської цензури" [20, с.198]. Шевченків "Кобзар" з неперевершеною художньою силою відобразив народне життя і став на захист знедоленого люду, селянства. Проста народна мова була піднята на вершину літературного мистецтва, що дало змогу зрозуміти нікчемність пропагованого старорусинами язичя. М.Павлик (відомий політичний діяч, письменник і публіцист) писав, що твори І.Шевченка "зробили в Галичині переворот не тільки тим, що показали, до яких високих поетичних речей спосібна хлопська русько-українська мова, а ще більше тим, що в творах тих галицько-руська інтелігенція вперше побачила власний нарід, котрого природні здібності та шодськість так високо підніс Шевченко" [19; с.67, 71].

Народовська течія в українському національному русі орієнтувалася на український народ, присвятила себе служінню йому, звідки й дістала назву "народовство" або "українофільство". На противагу москвофілам, які вбачали альтернативу ополячення в орієнтації на панрусський світ, а фактично на Москву, Росію, народовці виразно проголосили ідеї самотності та єдності розділеного між двома державами українського народу. Отже, перед народовцями постало завдання обстоювати прозахідну орієнтацію України, здійснити інтелектуально-духовне відокремлення від Росії [13; 215, 216]. Слідом за наддніпрянськими українофілами кінця 50-х – початку 60-х рр. XIX ст. галицькі народовці почали об'єднуватися в напівгасмі гуртки-громади, до яких входила переважно університетська і гімназійна молодь. Перша народовська громада під назвою "Молода Русь" була створена у Львові в 1861 р., а пізніше вони поширилися по всій Галичині. На чолі народовського руху стояли Данило Танячкевич (1842-1900), Володимир Шашкевич (син Маркіяна, 1839-1885), Ксенофонт Климкович (1835-1881), Федір Заревич (1835-1879), о. Стефан Качала (1815-1888), Омелян Партицький (1840-1895), брати Володимир (1850-1883) та Олександр Барвінські (1847-1927), брати Омелян (1833-1894) і Олександр Огоновські (1848-1891), Анатоль Вахнянин (1841-1908), Юліан Романчук (1842-1932) та ін. Більшість народовців становили перше покоління галицько-української світської інтелігенції, деякі з них були священиками [11, с.430].

Свою діяльність з метою утвердження національної української ідеї народовці спрямовували на просвітницькі заходи серед простого народу. Українські громади, що виникли у провінційних містах Галичини, "з погляду політичного були товариствами зовсім невинними, так само як центральна громада, що існувала у Львові, – стверджував І.Франко, .. як епідемія, ширилася... мода на "козацтво" [20, с.199]. Спочатку лідери

народовців намагалися діяти через існуючі руські установи, але швидко нашкоднували на опір з боку русофілів, тому пішли шляхом створення власних організацій на ниві освіти і культури [11, с.430]. Народовська молодь заснувала у Львові товариство “Руська бесіда”, яке виступило з ідеєю “просвіти народу”, при ньому в 1864 р. створено перший професійний західноукраїнський театр (директор і режисер — О. Бачинський). У репертуарі його трупи переважали твори української тематики наддніпрянських драматургів: Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського, Т.Шевченка та ін. Театральне мистецтво стало важливим засобом у процесі формування національної свідомості серед широких селянських мас. Відзначаючи великий вплив театру в підросійській, Наддніпрянській Україні на розвиток галицького театального мистецтва, І.Франко писав: “Бо не тільки репертуар українського театру в Галичині запозичений майже цілком (з незначними винятками) з України, ... українська музика разом з українською драматичною творчістю зайшла в Галичину і тут придбала собі прихильників, але також і щодо гри галицькі артисти брали собі за зразок митців з України” [8, с.159].

Найбільш відома народовська організація громадське культурно-освітнє товариство “Просвіта”, засноване 8 грудня 1868 р. у Львові. Згідно з першим статутом, товариство було науково-просвітницькою організацією, що мала збирати і видавати зразки усної народної творчості, досліджувати побут та історію рідного народу. Але статут 1870 р., прийнятий на других загальних зборах, надав діяльності товариства суто просвітницьке спрямування. “Просвіта” як перша освітня організація для народу почала створювати на місцях власні філії та читальні. Основним напрямком діяльності “Просвіти” стало видавництво і поширення книжок серед простолюду. На відміну від москвофільського штучного “язичія”, книгодрукування здійснювалося українською мовою, в простому і доступному для селянства стилі. Щоправда, народовське товариство “Просвіта” наважилося перейти до фонетичного правопису лише наприкінці XIX ст. Видання “Просвіти” масово поширювалися в селянському середовищі, лише до травня 1874 р. вийшла друком понад 81 тис. книжок. Особливо важливе значення мав випуск народовцями підручників для народних шкіл і гімназій у Галичині, завдяки чому з'явилася можливість навчання дітей українською мовою. Відомо, що за 1869–1876 рр. “Просвіта” видала 22 підручники загальним тиражем 15100 примірників. Серед видавничої продукції товариства слід відзначити календарі “Просвіти”, що виходили майже щорічно (від 1870 р.) і поширювалися в тисячах примірників під

редакцією відомих письменників, науковців, громадсько-політичних діячів В.Левицького, Ю.Целевича, Ю.Романчука, І.Франка та ін. Крім продажу і розсилання своїх видань поштою членам “Просвіти”, товариство нерідко передавало книжки безкоштовно в різні організації – бібліотеки, лікарні, тюрми тощо [15; с.21, 25, 34].

Товариство “Просвіта” використовувало різні форми просвітницької роботи в масах: музично-декламаторські вечори, вшанування пам'яті Т.Шевченка, М.Шашкевича, організацію аматорських вистав, спортивних гуртків, курсів української мови для неграмотних, службовців і т.д. Поступово все більша увага приділялася фінансово-і осподарській діяльності: організації позичкових кас і крамниць, випуску книжок на сільськогосподарську тематику тощо [15, с.35]. “Просвіта” була материнським тілом, з якого, з плином років, вийшло багато українських народних організацій. Так, “Руське педагогічне товариство”, створене в 1881 р., перебрало педагогічну і шкільну роботу, згодом воно отримало назву “Рідна школа”; товариство “Народна горгівля” з 1883 р. зайнялося торговими справами і стало осередком споживчих крамниць по всій Галичині; “Наукове товариство ім. Т.Шевченка”, що виникло в 1893 р. на місці однойменного літературного товариства, ставило наукові завдання; товариство “Сільський господар”, засноване в 1898 р., виступило за піднесення сільського господарства і захист селянських інтересів; з гуртків при читальнях “Просвіти” розвинулися спортивні товариства “Сокіл” (1894 р.) та “Січ” (1900 р.) [6, с.16].

Народовці організовувалися навколо періодичних видань. Першим органом народовського руху був літературний часопис “Вечерниці” у 1862-1863 рр. Протягом 1860-х років у Львові виходили такі періодичні органи, як “Мета” (1863-1865), “Нива” (1865), “Русалка” (1866). Усі ці видання, як писав І.Франко, “були зустрінуті і підтримувані молоддю з неописаним захопленням уже тому, що в них передруковувалися краці, в Галичині до того часу невідомі, твори українських письменників” [21, с.138]. Зокрема, галицькі українці дістали змогу ознайомитися з творчістю відомих літераторів Наддніпрянщини: Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, П.Куліша, М.Старицького та ін. Помітним явищем у розвитку народовської течії стала політична газета “Русь” (1867), котра стверджувала, що загроза існування українців як окремого народу виходить, насамперед, від росіян, поляків і німців [13, с.216].

Галицькі народовці отримували не лише ідейно-організаційну, а й фінансову допомогу з боку наддніпрянських громадівців. Кошти, що надходили з-за кордону, допомагали їм протистояти москвофільській

пропаганді, яка проводилася на західноукраїнських землях при підтримці царської Росії. У свою чергу, передова східноукраїнська інтелігенція через співробітництво з народовцями долала заборони щодо українського друку в Російській імперії і водночас намагалася перенести в Галичину центр загальноукраїнської діяльності. Саме при матеріальній допомозі наддніпрянців було засновано у Львові народовський журнал “Правда” (1867), якому судилося стати всеукраїнським літературно-науковим і політичним органом, “Товариство ім. Т.Шевченка” (1873) [7, с.536]. Важливе значення в активізації національного руху в Галичині мала діяльність П.Куліша – видатного наддніпрянського українського письменника, науковця, громадського діяча. “Він першим звернув увагу молодих галицьких українофілів на потребу ґрунтовного вивчення історії України”, – писав І.Франко. По-друге, П.Куліш “звернув увагу галичан” на важливість “літератури для простого народу”, “робив наголос на необхідності проводити освітню роботу в національному українському дусі” [20; с.203, 204].

Будучи лояльним до австрійського уряду, народовство почало еволюціонувати в напрямку формального націоналізму, обмежувало свою діяльність, головним чином, культурно-освітньою та літературною сферою і не проявляло інтерес до соціально-політичної проблематики. Так, протягом 1860-1870-х рр. народовське керівництво так і не спромоглося утворити власну політичну організацію, а її функції виконувала управа “Просвіти”. Суперечки народовців із москвофілами мали характер домашнього спору за мову і правопис, тимчасом нехтувалася потреба дати народові економічні та соціальні знання, щоб він повів боротьбу за свої конституційні права [7, с.550]. Не випадково І. Франко відзначав, що народовська молодь “була зайнята виключно поетичними фантазіями і літературно-мовними справами” [20, с.200]. Не маючи організаційно-політичної опори в масах, залишаючись на другорядних позиціях у руському таборі, народовці пішли шляхом пошуку угод і компромісів.

Угодова акція народовців 1869-1871 рр. відбулася на ґрунті спільного зі старорусинами протистояння колонізаційним процесам. Формальний ініціатор польсько-української угоди народовець Ю.Лаврівський від імені українських послів у сеймі сказав, що українці відмовляються від ідеї поділу Галичини, але ставлять перед польською сеймовою більшістю дві умови: рівноправність, припинення колонізації краю і, по-друге, кінець “деморалізації”, розбиття українського табору. Спеціально створена газета “Основа” (1870-1871) обстоювала ідею

українсько-польського порозуміння на основі повної “автономії обоїх народностей”. Провал угодовської політики викликав розкол у середовищі народовців і перехід частини з них до москвофільської течії. Водночас була продемонстрована принципова неможливість рівноправного погодження інтересів двох народів у межах однієї провінції Австрії. Угода Ю. Лаврівського стала для народовської молоді першою серйозною школою політичної боротьби [14, с.101].

Поступово народовський провід переконався у необхідності створення центрального представницького органу. У жовтні 1885 р. засновано політичне товариство народовців “Народна рада” на чолі з Ю. Романчуком, що означало оформлення ліберально-демократичного напрямку в українському національному русі. Політична програма народовців, прийнята в лютому 1888 р., обстоювала національно-територіальну автономію для українців Австро-Угорщини, що було програмною вимогою Головної руської ради 1848 року. Керована “Народною радою”, діяльність народовського табору активізувалася й отримала політичну спрямованість, у чому важливу роль відіграли газети “Батьківщина” (виходила з 1879 р.) та, особливо, “Діло” (з’явилася у 1880 р. за редакцією В. Барвінського, з 1888 р. виходила щоденно). Вже сама назва часопису “Діло” ніби полемізувала з русофільським “Словом” [9, с.71, 72].

Поворотним пунктом у боротьбі за вплив на маси між народовцями і старорусинами став 1882 р., коли відбувся судовий процес над москвофільськими діячами А.Добрянським, І.Наумовичем, В.Площанським та ін., звинуваченими у державній зраді. Незважаючи на виправдання підсудних, у ході слідства було скомпрометовано староруських лідерів, які публічно завжди підкреслювали свою вірність Австрії і католицькій церкві, але, як стало відомо, мали зв’язки з російським режимом, православ’ям. “Це був початок кінця “святоюрців”, – стверджував І. Лисяк-Рудницький. Багато простих патріотів староруського переконання боляче усвідомили, що русофільство ідеологічно й політично являє собою глухий кут” [11, с.431]. Вже з кінця 1880-х років галицьке народовство зміцнилося настільки, що змогло відтіснити русофілів на другий план.

У міру того, як народовська течія посилювалася, вона все більше набирала виразно консервативного забарвлення. Пояснюється це тим, що керівництво народовців намагалася розширити доступ до основної соціальної бази українського руху – селянства, яке залишалося під переважаючим впливом греко-католицького кліру. Консервативна настроєність сільського духовенства змусила народовських лідерів

відмежовуватися від радикалізму та антиклерикалізму, що були характерними для раннього етапу їх діяльності [5, с.76]. Молода галицька інтелігенція в середині 1870-х років виступила проти консерватизму як народоців, так і русофілів, прагнула надати українському рухові модерного європейського характеру. Так виникла під ідейним впливом М. Драгоманова нова, радикальна течія, що ґрунтувалася на світоглядних позиціях позитивізму і немарксистського соціалізму (лідери: І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін.) [4, с.295].

За умов, коли українське питання наприкінці 1880-х років стало чинником міжнародної політики, народоці здійснили чергову спробу порозуміння з поляками. “Нова ера” польсько-українських відносин була урочисто проголошена в листопаді 1890 р., але не мала документального підтвердження і трактувалася обома сторонами по-різному. Народоцьке керівництво очікувало змін у політичній системі, заявивши про готовність українських послів зірвати співпрацю з москвофілами і не вести опозиційної політики в сеймі, тоді як польська сеймова більшість пішла на певні поступки українцям лише в галузі освіти і мовних прав [5, с.77]. В українському суспільстві, як і в польському, “новоєрівська” політика не знайшла широкої підтримки. Проти неї виступили москвофіли і радикали, група противників “нової ери” виділилася й серед народоців, які були незадоволені дрібними, на їх погляд, поступками польської адміністрації. Формально польська і українська сторони проголосили свою відмову від угодовської політики в 1894 р. [7, с.551]. Водночас незадоволення угодою активізувало політичну діяльність народоцької більшості, яка на загальних зборах Народної Ради в грудні 1892 р. прийняла другу (після 1885 р.) програму народоців. У ній, зокрема, відзначалося, що галицькі русини є частиною “народу русько-українського”, який “утративши самодільність державну боровся віками за свої права державно-політичні, а ніколи не зрікся і не зрікається прав самостійного народу...” [2, с.17, 18].

“Нова ера” активізувала громадське життя і дала поштовх до перегрупування політичних сил у Галичині в 1890-х роках. Боротьба навколо “нової ери” стала переломною подією в українському національному відродженні, яке вступило в третю, політичну стадію. Першою українською політичною партією була створена радикалами в 1890 р. Русько-українська радикальна партія (РУРП). Після смерті М. Драгоманова, авторитет якого утримував єдність радикальної течії, РУРП поступово розкололася на націоналістичне і марксистське крила. Націоналістично настроєні радикали об’єдналися з народоцями, що

виявляли невдоволення “новоєрівською” полтикою. Внаслідок синтезу цієї народоцької і радикального напрямків була створена з ініціативи М. Грушевського, І. Франка, Ю. Романчука, К. Левицького та ін. у грудні 1899 р. Національно-демократична партія (НДП). Нова партія перебрала від політичного товариства “Народна рада” розгалужену опорну мережу, а національно-радикальна група РУРП запропонувала до партійного статуту принцип вертикальної підпорядкованості [16, с.119].

Програма омолоджених народоців ґрунтувалася на національно-демократичних, ліберально-центристських принципах. Підкреслювалося, що “остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з’єднався з часом в *одноцільний національний організм...*” [2, с.57]. Отже, націонал-демократія брала від народоцького руху свої ідейні витoki, перейняла організаційну сітку і стала широкою коаліційною партією, яку можна порівняти, наприклад, з індійським Національним конгресом. Поступово в краї виникла практично двопартійна система: провідна роль НДП стимулювалася і врівноважувалася опозицією лівої Української радикальної партії [10, с.202].

Процес оформлення партійно-політичної системи українського суспільства у Галичині, започаткований в 1890 р., супроводжувався глибокими змінами в українській політичній думці, яка перейшла на платформу самостійної національної держави. Появу українського самостійництва на зламі ХІХ – ХХ ст. традиційно пов’язують з діяльністю групи “молодих” радикалів. Представник марксистського угруповання в РУРП Ю. Бачинський у книзі “Україна ірредента” (1895) вперше в історії українського руху висунув і обґрунтував самостійницькі позиції, що стали головною програмною метою партії на четвертому з’їзді в грудні 1895 р. [5, с.77]. Але не можна ігнорувати той факт, що прагнення до національної державності логічно випливало з проголошеної народоцями тези про самостійність української нації. Елементи державницького мислення у більш або менш виразній формі простежуються в програмних заявах народоців. Так, вимога поділу Галичини та об’єднання її української частини з Буковиною, твердження про належність галицьких “русинів” до 20-мільйонного українського народу, що має славне історичне минуле, давали змогу усвідомити постулат державності як віддалений ідеал українського руху. Це очевидно, якщо зважити на зростання державницьких прагнень сусідніх народів – поляків, чехів, угорців та ін. [3, с.130]. Здолавши москвофільську перевагу в національному таборі, політична еліта народоства на зламі

80 - 90-х рр. XIX ст. усвідомлювала державницьку мету. Про це, наприклад, свідчить позиція активного народовця К.Телішевського. "Для чого ж не сказати, – писав він, – ясно і отверто: "Ми, русини-малороси, хочемо знову добитися того, чим вже з зарання нашого були, – ми хочемо бути одиницею, сполученою в одну політичну цілість", а позаяк за кордоном (у Наддніпрянській Україні. – *І. Р.*) голос такой неможливий, то на нас, яко на відламі його, тяжить неминучий обов'язок ідею туго отверто виказати і ... боронити, а не дуриги світ і других ... – дуриги самих себе, начебто гімназія, школа вправ і таке інше були в силі справу нашу полагодити. Я отверто кажу, що ні". Водночас автор стверджував, що "справа про державну самостійність України-Руси є дуже-дуже далека" [1].

Треба, однак, визнати, що галицьке народовство досить довго не наважувалося включити національно-державницькі погляди до своєї програми і публічно не обговорювало проблеми державної самостійності. Цьому перешкоджав у другій половині 1880-х років ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, а саме: союз між народовцями і старорусинами, який робив недоцільним наголошення на національній програмі, що становила собою головне джерело розходжень; сподівання на можливість порозуміння з польською стороною, звідси – небажання народовців говорити про віддалену мету національного руху, котра, безумовно, суперечила польським інтересам; політика австрійського уряду, що наприкінці 80-х років зацікавився українським питанням, яке передбачалося використати в протистоянні з Росією [3, с. 131].

Таким чином, галицьке народовство зародилося і діяло на другому, організаційному (культурному) етапі національного відродження. Народовська інтелігенція через проведення культурно-освітньої роботи в масах сприяла зростанню національної самосвідомості, підготувала ґрунт до політизації українського руху. Розвиток народовської течії свідчить про безперервність у тягlostі національного становлення в Галичині: вона постала як компроміс між наростаючою світською інтелігенцією і духовенством, яке започаткувало західноукраїнське відродження, і перейшла на вищий, політичний щабель у результаті синтезу омолоджененого народовства з поміркованим крилом радикалів. Період на зламі 80 - 90-х рр. XIX ст., коли національний рух цілком поглинув русофільську течію, став переломною точкою в історії західноукраїнського відродження і російсько-українських відносин.

1. Народна програма // Діло. 1892. 18 (30) травня.

2. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Сучасність, 1983. – Т.1.

3. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 16 наук. праць. Львів, 1997. – Вип. 3-4.

4. Велика історія України від найдавніших часів / Перевидання 1935 р. – К. 1993. Т. II.

5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. К., 1996.

6. Дорошенко В. "Просвіта": її заснування й праця. Короткий історичний нарис і додатком про "Просвіту" в інших країнах. Філадельфія, 1959.

7. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів, 1991.

8. Кравець М. М. Іван Франко – історик України. – Львів, 1971.

9. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.

10. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX столітті // Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1.

11. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе. – Т.1.

12. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1997. – Вип. 32.

13. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Альманах "Молода нація". – К., 1996. Вип. 3. Див. також: Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861-1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів 1999. – Вип. 34. – С. 199-214.

14. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60 – 70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 36. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип. 3-4.

15. Нарис історії "Просвіти". – Львів. Краків, Париж, 1993.

16. Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів 1997. – Вип. 32.

17. Сарбей В. Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Укр. іст. журн. – 1993. – №7-8.

18. Сарбей В. Г. Національне відродження України // Україна крізь віки. – К., 1999.

19. Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50 – 70-х роках XIX ст. – К., 1978.

20. Франко І. Українські "народовці" і радикали // Збір. творів у 50-ти т. – К., 1980. – Т.28.

21. Франко І. Южнорусская литература // Збір. творів у 50-ти т. – К., 1984. – Т.41.

Raikivskyi I.

PLACE AND ROLE OF HALYCH NARODOVSTVO (NATIONAL MOVEMENT) IN UKRAINE'S RENAISSANCE IN THE 19TH C.

The article explains the place and role of Halych Narodovstvo (national movement) in Ukraine in the second half of the XIXth century. Narodovsky movement was born and acted on the second stage of ukrainian renaissance when nationally oriented intelligentsia aimed its attempts at cultural and educative work in the villages. This movement promoted the increase of national selfconsciousness and prepared background for ukrainian political movement. The author of the article analyses main tendencies in the activity of Narodovtsi in Halychyna in 1860-1890.

І.В.Жалоба

ГАЛИЦЬКІ ЗЕМЛЕВЛАСНИКИ В БОРОТЬБІ ЗА ЗАЛІЗНИЦЮ КРАКІВ-ЛЬВІВ (1856 р.)

Прагнення галицьких дворян і підприємців власними силами і на власні кошти вибудувати для Галичини залізницю виявлялися ще у 40-х роках XIX ст. Здійснені вони, однак, були тільки в кінці 50-х – на початку 60-х років. Яким чином вдалося галичанам вибороти від віденського уряду концесію на будову Галицької залізниці, коли і за яких умов виник консорціум галицьких землевласників та підприємців, які повели боротьбу за неї, які чинники сприяли успіху галичан у цій боротьбі, – питання, що на сьогодні не знайшли достатнього висвітлення в історичній літературі або ж в ній міститься досить суперечлива інформація. В даній статті, базуючись в першу чергу на неопублікованих матеріалах Австрійського державного архіву, ми зупинимося на перебігу подій весни 1856 р. і, зокрема, боротьби між галицьким дворянством і акціонерним товариством Північної залізниці цісаря Фердинанда, засновником і основним власником акцій якої був банківський дім віденських Ротшильдів, за право вибудови Галицької залізниці від Кракова до Львова та її продовжень до Бродів і Чернівців, а також позиції в цій боротьбі австрійського уряду та віденського двору.

У середині 50-х років XIX ст. в урядовій політиці стосовно залізниць відбулися зміни. Австрія значно відставала від головних європейських країн за кількістю вибудованих залізниць. Коштів у держави для будівництва необхідних ліній не було, а будувати залізницю було вкрай потрібно. Через те приймається закон 14 вересня 1854 р., який розкриває ширші можливості для приватних підприємців займатися залізничним будівництвом. 10 листопада цього ж року у „Wiener Zeitung” публікується велика стаття, в якій називаються важливіші залізничні лінії, які необхідно вибудувати виходячи з їх стратегічної, національно-економічної та політичної значимості для монархії і до будівництва яких уряд закликав приватний капітал. Як першочергові для Галичини розглядалися лінії Освенцім-Подгорце, Освенцім-Хельмек до з’єднання з Краківською залізницею, Краків-Перемишль-Львів-Броди та Перемишль-Чернівці до молдовського кордону [5, 1854, 10 листоп.].

Незважаючи на те, що вищеозначена стаття в офіційному органі з’явилася ще наприкінці 1854 р., якихось активних дій з боку галицького дворянства протягом 1855 р. не виявлено і пояснюється це тим, що у 1854-1855 роках, в умовах Кримської війни та реальної загрози австро-

російської війни, уряд сам, з залученням військових, гарячково будував залізницю в Західній Галичині. Перше ж звернення галичан до уряду з проханням надання їм концесії на будову залізниці від Перемишля через Львів до Чернівців та Бродів відноситься саме до 1856 р. і підготовлене воно у Львові 1 квітня. Написано його від імені 15 членів комітету засновників, представленого в переважній більшості польським родовитим дворянством [1, Kart. 15, Z. 1509/56]. У відомих нам джерелах не зафіксовано чіткої дати заснування цього комітету. Згідно з Ю.Демелом консорціум галицьких землевласників, який хотів будувати залізницю в Галичині, виник у 1855 р., приблизно в той час, коли і Північна залізниця воліла перебрати це на себе. Правда, Ю.Демел зауважує, що точних даних у нього немає, до того ж і спомини Л.Сапєги про це мовчать [4, с.153-154]. На 1855 р. вказує і А.Чедік [3, с.32]. Розміте, на перший погляд, датування, а саме кінець 1855 – початок 1856 рр., наводилося і на першому засіданні загального зібрання акціонерів залізниці Карла-Людовика, яке відбулося 16 травня 1859 р. [2, 1859, т.II, с.365]. Однак саме воно, на нашу думку, найбільш повно передавало зміст того, що відбувалося в кінці 1855 – навесні 1856 рр., а саме: комітет засновників, який 1-го квітня 1856 р. направив звернення до австрійського уряду, хоча й виник у 1855 р., чітко оформився лише між 26 березням – 1 квітням 1856 р. І виходимо ми з таких міркувань.

Дійсно, час виникнення цього комітету нам не відомий. Судячи, однак, з його гарячкових дій в квітні 1856 р., виникнути він повинен був недавно і через те готовність його до конкретних пропозицій була надзвичайно слабкою. Мало того, члени комітету мали досить слабку уяву про наміри уряду стосовно подальшої будови та експлуатації галицьких залізниць. У зверненні висувалися такі два основні мотиви, які штовхнули комітет на цей крок. З одного боку, у Львові стало відомо про розпорядження краківського будівельного відділка Східної державної залізниці про забезпечення матеріалів та робочих реквізитів, з чого зробили висновок про серйозний намір уряду будувати цю державну залізницю в напрямку Жешува, Ярослава, Перемишля. З іншого боку, закон від 14 вересня 1854 р. надавав ширші можливості приватному капіталу для участі в залізничному будівництві. Тому галицьке благородне дворянство вирішило благородно допомогти уряду в його праведних прагненнях і подальший відрізок від Перемишля через Львів на Броди та Чернівці вибудувати на власні приватні кошти. Кошти передбачали зібрати через емісію акцій в середині монархії та за

кордоном [1, Kart. 15, Z. 1509 / 56]. Якщо ж, зауважувалося у листі, уряд бажає передати лінії Освенцім-Мисловіці-Чернівці-Броди в одні руки, то консорціум готовий викупити від держави вже вибудовані відрізки.

З квітня намісник Галичини граф Агенор Голуховський направив міністру торгівлі телеграфну депешу такого змісту: "Одне товариство, переважно благородних капіталістів, направило безпосередньо на Ваше превосходительство прохання про дозвіл будівництва залізниці від Перемишля через Львів до Чернівців шляхом акціонерного підприємства і в разі потреби (курсив наш – *І.Ж.*) викупу вже вибудованих відрізків від Освенціма до Дембіці і просило мене довідатися, чи є ще нині на часі потреба з цього приводу якихось попередніх входжень, після того, як згідно з приватними повідомленнями, державне управління повинно вже вести переговори стосовно викупу Галицької залізниці з іншим товариством.

Уклінно прохаю про високе відкриття" [Там само].

З яких саме приватних джерел галичанами була почерпнута інформація про наміри уряду передати вже вибудовані державою чи такі, що знаходилися в будівництві, галицькі залізниці в приватні руки, стає відомим з подання уповноважених комітету засновників князя Льва Сапєги та графа Ладіслауса Бадені до цесаря від 1 травня 1856 р., в якому вони у своїх діях посилаються на приватний лист міністра торгівлі Тоггенбурга від 26 березня 1856 р. до одного з членів комітету засновників князя Ладіслауса Сангушко [Там само].

Таким чином, з вищесказаного можна зробити такий висновок. На рубежі 1855-1856 рр. в Галичині утворюється комітет, який має на меті надбання концесії на будову залізниці від Перемишля через Львів аж до російського та молдовського кордонів. У своїх міркуваннях щодо вибору лінії саме від Перемишля члени комітету виходили з того, що ще в 40-х роках галичанами було відмовлено у вибудові Галицької залізниці, початковим пунктом якої передбачалася Бохня. Тоді уряд мотивував це тим, що він збирається її будувати і експлуатувати як державну. Колишня приватна Краків-Верхньосілезька залізниця була у 1850 р. викуплена і з 1852 р. існувала вже як Східна державна залізниця. Подальші її вітки до Бохні і Дембіці будувала теж держава, як і її сполучення з Північною залізницею від Тржебині до Освенціма. Таким чином, долучаючи до цього розпорядження державного будівельного відділка про підготовку до будівництва, логічно допускали, що відрізок до Перемишля держава зі своїх рук не випустить. Не треба забувати також і про те, що Східна війна ще не закінчилася, а розуміючи стратегічне значення залізниць, не

допускали, мабуть, галичани й думки, що уряд так просто віддасть залізницю в приватні руки. Подібними розмірковуваннями переймалися б і далі, якби не лист міністра, який навряд чи був єдиним джерелом, але таким, яке змусило діяти швидко. Лист, швидше за все, особливо чіткої інформації не містив, але зрозумілим було, що уряд майже домовився про продаж західногалицьких відрізків Північній залізниці, а також надав право цій залізниці будувати їх продовження у напрямку Перемишля.

У відповідь на звернення Голуховського від 3 квітня міністр торгівлі Тоггенбург телеграфує йому, щоб представники комітету засновників, по можливості, швидше прибули до Відня для започаткування переговорів. Тим часом з'ясувалося, що справа переговорів з Північною залізницею ще не остаточно оформлена і що втрачати галичанам, власне, немає чого. Через те вирішено було, що боротися можна і треба вже за все.

В результаті, 13 квітня на зустрічі з міністром галицька делегація на чолі з Львом Сапєгою чітко ставить питання про передачу комітету засновників усіх галицьких наявних і проєктованих залізниць, однак нечітко все це аргументує, оскільки чогось готового і конкретного не було. На неодноразові вимоги міністра представити чітку структуру пропозицій галичани відповідали не менш категоричними вимогами надати їм конкретні пункти вимог уряду, на основі яких вони вже будуть формулювати свої пропозиції. Попри те, що львів'яни прагнули затягнути час, відчувалося, що вони не хотіли також і продешевити.

Галицькі представники шукали, однак, не тільки парадні двері на вхід до віденських дворів. Через інженера Каєтана Кьобу, дружина якого була сестрою Лассера, вийшли на останнього, "праву руку Баха і приятеля", як писав про це у своїх споминах Л. Сапєга [цит. за: 4, с.155]. Через нього і Баха можна вже було впливати, намагатися вплинути чи виходити на інші високі структури уряду і двору.

Чим швидше збігав час, тим зрозумілішим ставало, що без втручання найвищої особи імперії зламати опір міністра і Північної залізниці не вдасться. Через те, попри тяганину з міністром, біганину різними інстанціями, вирішено було вийти також безпосередньо і на цесаря. 17 квітня йому було представлено подання за підписами князів Льва і Адама Сапєгів та графа Ладіслауса Бадені з проханням надати концесію для відрізка Перемишль-Чернівці-Броди і уступити (за викуп) галицькі залізниці, які були вибудовані державою раніше чи які нею будувалися. Пояснювалося це тим, що розповсюдилася чутка про намір уряду передати державні залізниці в приватні руки, і вони (львів'яни-галичани – *І.Ж.*) таким чином вирішили теж до цього долучитися. При цьому

вони очікували від уряду такого ж сприяння, яке уряд вже надав подібним підприємствам в Угорщині, Ломбардії і перед тим в Семигородді. Вважали, що галичани цього заслужили, оскільки ще з 1841 р. розпочали свої клопотання з цього питання. В кінці писали, що вважають за свій обов'язок цей крок вже нині донести до відома цісаря і "з дитячою довірою" сподівалися на позитивний розгляд "цієї для вірного краю так важливої справи" [1, Kart. 15, Z. 1509 / 56].

29 квітня Тоггенбург направив відповідь комітету, в якій він говорив, що схиляється передати галицькі лінії включно до Львова в руки Північної залізниці, оскільки переговори з галицьким комітетом стосовно конкретних їхніх планів, вірніше конкретного заділу роботи не дали позитивного результату, що не повинно бути дивним, бо в галичан дійсно ще нічого не було готового. Стосовно віток від Львова на схід, то тут, з точки зору міністра, не могло бути жодних проблем, оскільки Північна залізниця там не володіла правом першості і таким чином галицьким дворянам є простір для того, щоб проявити свій патріотизм.

Одночасно 29 квітня міністр направив і остаточний варіант угоди між державою та Північною залізницею в її дирекцію для представлення загальному зібранню акціонерів на затвердження. 30 квітня 28-е зібрання акціонерів цієї залізниці уповноважує дирекцію укласти договір з державою [1, Kart. 16, Z. 1767 / 56; 2, 1856, т. II, с. 225-226], а вже наступного дня блискавична реакція галичан – повторне, протягом двох тижнів вже друге, подання на цісаря за підписами Льва Сапєги та Ладіслауса Бадені [1, Kart. 15, Z. 1509 / 56]. Оскільки відступати було нікуди, прохачі висували всі порядні і не зовсім аргументи, щоб досягти свого. Зокрема, ображались на те, що їм зараз як кістку собаці кидають нині поки що нікому не потрібну лінію Львів-Чернівці, яку до вибудови залізниці до Львова практично неможливо будувати. А це їм особливо боляче усвідомлювати тому, що починання їхнє патріотичне, що проекти до будови цих віток були готові ще 13 років тому і тоді їм теж відмовили, а ось краків'яни змогли, переважно на власні кошти, залізницю собі вибудувати, – чому ж не можуть це зробити львів'яни?! Але вже у самій згадці про вибудову Краків-Верхньосілезької залізниці краків'янами містилася відповідь на це риторичне запитання – на перешкоді цьому стоїть Відень. Таким чином, натяк цісарю тут був більш ніж прозорий: краків'яни змогли, тому що питання це вирішили тоді, коли були ще незалежними (угода Краківської республіки з пруською Верхньосілезькою залізницею була підписана весною 1844 р., за два роки

до окупації Краківської області Австрією – І.Ж.). Розвиваючи думку, можна було прийти до висновку, що і львів'яни давно мали б свою залізницю, якби були незалежними.

Так чи інакше, подання потрапляє до міністра торгівлі, на яке йому треба відповідати, і час таким чином все-таки виграється.

Відповідь від міністра прийшла ґрунтовна, на підготовку якої йому потрібно було два тижні. Ситуацію, в якій опинився Тоггенбург, останній зображував як „між молотом та коваллом“ – з одного боку, галичани, патріотичний порив яких треба було задовольнити, а з іншого – товариство Північної залізниці, яке пропонувало уряду краші умови і довіра до якого в уряді була безумовно більшою. Галичани, за словами міністра, виявилися зовсім не готовими до представлення якихось планів чи розрахунків щодо передбачуваного ними підприємства і тільки 1 травня і в поданні на цісаря, а не на нього, галичани висунули більш предметні пропозиції. Він їх, однак, ніяк не міг розцінити настільки вагомими, щоб припинити будь-які стосунки з Північною залізницею і все передати галичанам. Після такого вступного роз'яснення, міністр перейшов до конкретного розгляду звинувачень галичан в його адресу та висунутих ними пропозицій.

Так, у своєму поданні на цісаря від 1 травня галичани стверджували, що тільки на загальному зібранні акціонерів Північної залізниці 30 квітня їм стали відомими умови, на яких уряд збирався надати Північній залізниці право на будову залізниці до Львова і Бродів включно¹. Міністр з цим рішуче не погоджувався. Цілком справедливо він зауважував, що формально спочатку свої пропозиції зобов'язані були представити галичани, а міністр, формально, зовсім не повинен був розкривати їм зміст пропозицій інших прохачів. Тим не менш міністр на останнє пішов, за його словами, з тим, „щоб переговорам надати характер повної відкритості“. Більше того, він пропозиції Північної залізниці „зробив предметом обговорення“ з галичанами, хоча це і не привело до позитивного результату. Таким чином, міністр вказував, що галичани для досягнення своєї мети користуються не зовсім чесними методами і вводять в оману цісаря щодо справжнього перебігу подій.

¹ В тексті подання на цісаря підкреслено, що це право Північна залізниця могла отримати тільки „за умови його височайшого одобрення“. Таким чином, галичани і тут не випустили з уваги того, щоб ще раз нагадати цісарю, що саме в його волі і силі відновити справедливість і винагородити, нарешті, зусилля галичан. Цілком логічно з цього випливало, що противний результат міг розцінюватися галичанами надзвичайно негативно і сильно впливати на їхню політичну поведінку. Після недалеких подій 1848-1849 рр. такі прозорі натяки повинні були справляти враження на віденський двір, тим більше, що політична вага галицького родовитого дворянства в імперії була не останньою.

Далі міністр не погоджувався з твердженням галичан, що нині вони в стані і бажають представити кращі умови, ніж ті, які виробив уряд з Північною залізницею.

Так, галичани різко виступили проти тарифу, який передбачався угодою з Північною залізницею, розцінюючи його як завищений для Галичини, в результаті чого галицька продукція виявилася б неконкурентоздатною на німецькому ринку. Таким чином, замість користі від залізниці край отримав би тільки шкоду.

Контраргументи міністра на це були чіткими. Подібний тариф діяв з 1 січня 1856 р. на Східній державній залізниці і ніяк не виглядав надмірним. До того ж цей тариф був розрахований тільки на перших 15 років, після чого передбачалася його ревізія. За словами міністра, саме такий розмір тарифу необхідний був для користі самого підприємства, оскільки для того, щоб в Галичині розвинувся достатній рух, необхідно було, щоб залізничні лінії сягали зернових районів її східної частини. Тому на перших порах, поки цього не відбулося, галицька залізниця, вірогідно, отримуватиме низьку ренту, в той час як кліматичні умови краю суттєво примножують експлуатаційні витрати. Твердження ж галичан „знову ж таки без більш детальних і точних викладок“, – а саме на цьому, тобто на відсутності у галичан необхідних у таких випадках попередніх підрахунків і обчислень, міністр постійно наголошував, – про те, що вони готові і згодні працювати з меншими тарифами, міністр розцінював двояко: або ж просто як поверхові, що свідчать про низьку фахову підготовку тих, хто готував ці пропозиції, або ж з прихованим підтекстом. Останній полягав у тому, що втрати, які залізниця нестиме спочатку через низький тариф, товариство компенсуватиме видатками з державної скарбниці, оскільки галичани наполягали на державній гарантії. Тому для міністра було цілком очевидним, що надмірні витрати, які б несло залізничне підприємство через низький тариф в перші роки свого існування, довелося б компенсувати державному управлінню, в той час як Північна залізниця, якій гарантії не передбачалося, мала б самостійно справлятися з ситуацією.

Не менш легковажними або ж зумисними виглядали і зобов'язання галичан відносно блискавичних темпів будівництва окремих залізничних ліній: від Дембці до Львова – до 1 червня 1860 р., від Львова до Бродів – до 1 червня 1862 р. (Північна залізниця зобов'язувалася вибудувати їх відповідно до 1 червня 1861 р. та 1 червня 1865 р. – І.Ж.) і до Чернівців – до 1 червня 1865 р. І це при тому, що ще потрібно було викупити і добудувати західногалицькі вітки.

Тому міністр ясно і недвозначно висловлювався за надання концесії на будівництво залізниць до Львова товариству Північної залізниці. Пропозиції ж галичан міністр розцінював як „голі, зовсім нічим не підкріплені запевнення“. З досвіду ж міністр знав, „що подібні запевнення (навіть, якщо вони підкріплюються завдатками тощо) мають звичку ніколи не бути виконаними і концесіонери в кінці кінців знову апелюють до співчуття держави і її поблажливості“.

Накінець, як контраргумент висував міністр і національно-політичний аспект проблеми. За словами міністра, „польські землевласники“ (саме так, а не, приміром, „галицькі землевласники“ чи, як до цього постійно вживав міністр, „прохачі“)(Bittsteller), тобто без будь-якого прикметника національної чи адміністративно-територіальної ознаки – І.Ж.), особливо з уваги на їх прагнення отримати в руки всю залізничну сітку Галичини, будуть відшукувати допомогу своєму підприємству у французьких капіталістів і потягнуть у великій масі в край французьких інженерів та інших службовців, „що жодним чином не було б вигідним для бажаного розвитку австрійського національного почуття в Галичині“. Справа полягала, однак, не тільки у французькому капіталі і французьких інженерах, хоча це, незважаючи на активну задіяність французького капіталу в австрійському залізничному будівництві, теж відіграло свою політико-ідеологічну роль. Але до цього додавалося ще й таке. Значну частину французького інженерного корпусу склали поляки. Враховуючи тісні стосунки між поляками австрійської частини і польською еміграцією у Франції, саме прибуття поляків під видом французьких інженерів найбільше побоювалися у Відні.

Нарешті, останню пропозицію, яку висували галичани, – об'єднати їх з Північною залізницею, – міністр розцінював як найбільш бажану, але не реальну, оскільки Північна залізниця не пішла б на включення в своє стале, сформоване підприємство якогось чужоземного елемента.

Однак 27 травня в Лаксенбурзі Франц Йосип наклав на дане подання резолюцію, за якою міністру доручалося довести до кінця переговори з Північною залізницею щодо галицьких залізниць до Перемишля включно, а з галицьким дворянством – від Перемишля і далі на схід до російського та молдовського кордонів [1, Kart. 16, Z. 2121 / 56].

Таким чином, Північна залізниця не отримувала бажаного кінцевого пункту – Львова, а бажання галичан, згідно з їхнім першим зверненням від 1 квітня, формально задовольнялися – від Перемишля на схід вони повинні були отримати простір для своєї „патріотичної“ діяльності. На основі цього „соломонового рішення“ царя розпочалася підготовка

до видачі відповідних законодавчих актів. Незважаючи на те, що галичани не отримали всього того, що вони хотіли, вони могли розцінювати дане рішення, як першу поступку збоку влади, – адже і Північна залізниця не отримала того, до чого вона прагнула, а саме Львова як кінцевого пункту і повного контролю над центральною лінією Галичини – Краків-Львів. Усвідомлюючи це, в подальшому галицько-польські землевласники, поряд з рутинним узгодженням пунктів майбутнього закону про їхнє підприємство, робили й кроки, які повинні були все-таки сягти їхньої основної мети, – отримати у їхнє підпорядкування всю залізничну мережу Галичини.

1. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv: III B, Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten (1849-1859).

2. Austria. Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik.

3. Cziedik A. von. Der Weg von und zu den Österreichischen Staatsbahnen 1824-1854/1858 • 1882-1910. In drei Bänden. I. Bd. Die Entwicklung der österreichischen Eisenbahnen als Privat- und Staatsbahnen 1824-1910. – Teschen-Wien-Leipzig, 1913.

4. Demel Juliusz. Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1853-1866. – Wrocław-Krakow: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958

5. Wiener Zeitung.

Zhaloba I.

HALYCH LANDOWNERS IN THE STRUGGLE FOR KRAKIV-LVIV RAILWAY (1856).

Author of this article, analysing unpublished materials of Austria State Archive, depicts the events of the spring 1856 concerning the struggle between Halych nobility and Northern Railway Ferdinand Share Society for the right to build Halych Railway from Krakiv to Lviv and its lines to Brody and Chernivtsi. The article deals also with the position of Austria government and Vienna court in this struggle.

В.С. Великочий МЕХАНІЗМ ЗАКОНОТВОРЕННЯ У ЗАХІДНО- УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ДОСВІД І УРОКИ

Не зламі тисячоліть для кожного народу актуальною є потреба історичного осмислення свого минулого. Особливою є вона для українського народу. Адже, ставши на загальноцивілізаційний європейський шлях розвитку у 1991 р. і підтвердивши вибір саме такого його вектора у листопаді 1999 р., українство сьогодні, зокрема його політична еліта, повинні зосередити свою державотворчу діяльність на утвердженні демократичних владних інституцій, на налагодженні чітких, законодавчо обумовлених і ґрунтованих взаємовідносин між ними, на формуванні громадянського суспільства як базового чинника взаємовідносин держави і її громадян.

У цьому контексті необхідною, на нашу думку, є потреба критичної оцінки тих національних державотворчих потуг, які мали місце в Україні на початку ХХ століття, в період революції 1917-1920 рр. Яскравою в цьому плані є діяльність Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) впродовж першого етапу її існування з жовтня 1918 по липень 1919 рр. Саме в цей період, незважаючи на складну зовнішньополітичну ситуацію, в ЗУНР реально втілювались демократичні засади державного будівництва. Вони ґрунтувались на чітких правових, законодавчо обумовлених нормах, які сприяли еволюційному становленню громадянського суспільства. Тому вивчення досвіду парламентаризму в ЗУНР, покликаного ним до життя законотворчого процесу є особливо необхідним з точки зору сьогоднішньої суспільно-політичної ситуації в Україні.

Основним джерелом для вивчення законотворчого процесу в ЗУНР є спеціальні публікації актового характеру у періодичних виданнях уряду [2] та його міністерств [3], тогочасній пресі [7]. Значний документальний матеріал міститься і у фундаментальних роботах дослідників історії ЗУНР, які вивчали державотворчі процеси, внутрішню політику цієї держави [21; 22; 24; 25; 27; 28].

Необхідно відзначити, що пріоритетний характер використання мають ті джерела, які опубліковані насамперед в офіційних друкованих виданнях органів державної влади та управління ЗУНР. Їх текстовий зміст є найбільш точним і, за загальноприйнятими принципами джерелознавчої науки, вважається автентичним. Підґрунтям для такого твердження є, на нашу думку, той факт, що в ході публікацій пізнішого періоду (як в роботах окремих дослідників, так і в нечисленних збірниках

документів) трапляються випадки неадекватного текстового відтворення окремих законів. Так, наприклад, в збірнику документів “Конституційні акти України: 1917-1920. Невідомі конституції України” при опублікуванні “Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії” в артикулі п'ятому, який затверджував офіційну символіку ЗУНР, вилучено одне з ключових речень, а саме: “державний прапор є синьожовтий”. Використання текстологічного методу роботи з джерелами дозволило встановити, що в публікації цього документа в офіційних друкованих виданнях [4, с.2] та в тогочасній українській пресі Галичини [14] вищенаведене речення було наявним.

Акти нормативно-правового характеру, що видавались владними інституціями ЗУНР, пропонуємо розділити на такі підвиди: 1) закони та ухвали; 2) розпорядки; 3) циркуляри та обіжники. В свою чергу, кожен з вказаних підвидів відповідно до сфери застосування та характеру слід сформувати у такі групи:

а) акти нормативно-правового характеру, що регулювали питання формування та функціонування органів державної влади та управління, судочинства, збройних сил і правопорядку;

б) акти нормативно-правового характеру в сфері соціально-економічної політики;

в) акти нормативно-правового характеру в галузі етносоціальної та культурно-освітньої діяльності держави.

Означені документи, як і весь комплекс писемних джерел до вивчення державного будівництва в ЗУНР, вказують на те, що за час з листопада 1918 по березень 1919 рр. органами державної влади та управління було розроблено власну систему напрацювання, ухвалення та запровадження в життя нормативно-правових актів. В основу цієї системи було закладено принцип вирішення і втілення законів та підзаконних актів, що існував в Австро-Угорській імперії, а також використання тих законодавчих актів монархії, які не суперечили державно-правним основам ЗУНР. Підтвердженням цьому є відозва УНРади “Український Народі!” від 1 листопада 1918 р., в якій зазначалося: “Аж до видання законів Української держави обов'язують дотеперішні закони, на скільки не стоять в противенстві до основ Української держави” [11]. Ще одним яскравим свідченням на користь такого твердження є, на нашу думку, параграф перший закону “Про тимчасову адміністрацію областей Західно-Української Народної Республіки” від 16 листопада 1918 р. В ньому, зокрема, зазначалося: “Дотепер обов'язуючі закони і розпорядки,

оскільки вони не противляться державности Західно-Української Народної Республіки, остають аж до зміни або заміни зглядно знесеня в правній силі” [4, с.5].

Слід також наголосити, що відправним пунктом законотворчої діяльності ЗУНР стало саме проголошення Української держави на снігичних українських землях Австро-Угорщини, утворення Української Національної Ради (УНРади) та визнання її як вищого представницького органу. Саме на останню були покладені функції часткової розробки, прийняття та затвердження законів і ухвал, тобто функції вищого органу законодавчої влади. Підтвердженням цьому є ряд документів. Насамперед, це “Статут Української Національної Ради”, в параграфі другому якого констатувалось: “Українська Національна Рада має право і обов'язок: а) виконувати в хвилі, яку признасть за відповідну іменем українського народу австро-угорської монархії, його право самовизначення та рішати про державну судьбу всіх областей, тим народом заселених; б) підприняти всі постанови та заходи репрезентативного, законодавчого та адміністративного характеру, аби своє рішення під а) перевести в життє” [8]. Іншим документом, який підтверджує саме такий статус УНРади, є “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії”. В артикулі четвертому цього закону зазначалося: “До часу зібрання Установчих Зборів (Установчих Зборів ЗУНР – В.В.) виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат” [4, с.22].

Наявна документальна база в галузі законотворчої діяльності ЗУНР дозволяє з'ясувати і сам процес законотворення. Він передбачав кілька таких етапів: а) внесення пропозиції про необхідність вироблення закону; б) напрацювання законопроекту певними юридично уповноваженими чинниками як з власної ініціативи, так і за дорученням сесії парламенту; в) обговорення законопроекту та прийняття його як закону (не менше трьох читань) чи ухвали сесією УНРади.

На кожному з цих етапів активну і безпосередню участь брали члени парламенту. Вони, володіючи правом законодавчої ініціативи, на власній розсуд чи за дорученням УНРади розробляли законопроекти та подавали їх на розгляд сесії. З січня 1919 р. цей процес набув більш організованого характеру. Як свідчать повідомлення преси, на своєму засіданні 2 і 4 січня 1919 р. УНРада структурувалась не лише за партійно-територіальною ознакою, але і напрямками діяльності, розділившись на 9 комісій [16]. На одну з них – законодавчу – і покладалась основні функції розробки законопроектів для подання їх на розгляд і затвердження чергової сесії парламенту.

Правом законодавчої ініціативи, окрім УНРади, були наділені також урядові структури: як окремі Державні Секретаріати, так і уряд в цілому. Зокрема, саме з ініціативи Тимчасового Державного Секретаріату (першого уряду ЗУНР – В.В.), його голови д-ра Костя Левицького 13 листопада 1918 р. на засіданні УНРади було внесено законопроект “Тимчасового основного закону”, обговореного і прийнятого нею [14].

Часто сама УНРада уповноважувала членів уряду розробити той чи інший законопроект або здійснити певні заходи підготовчого плану в цьому напрямі. Саме таким чином, наприклад, як свідчить повідомлення газети “Діло” від 11 листопада 1918 р. про засідання УНРади 10 листопада, було зобов’язано Тимчасовий Державний Секретаріат “поробити відповідні заходи для з’єднання всіх українських земель в єдину державу” [13].

Складовою частиною механізму вироблення та запровадження законів і підзаконних актів став прийнятий УНРадою 4 січня 1919 р. закон “Про спосіб опублікування законів і розпорядків”. В параграфі першому цього закону констатувалось: “Закони, ухвалені Українською Національною Радою, і розпорядки державних секретарів оповіщаються у віснику законів і розпорядків” [5, с. 1-2]. (Віснику державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки – В.В.). Легітимність кожного нормативно-правового акта підтверджувалась підписами уповноважених параграфом другим цього ж закону урядових осіб, відповідно і в залежності від характеру документу: “Текст законів, ухвалений Українською Національною Радою підписує Президент Української Національної Ради, а розпорядок секретарів дотичний (відповідний – В.В.) секретар” [5, с. 1-2].

Таким чином, протягом першого етапу існування ЗУНР її органами державного управління було розроблено чіткий механізм законотворення від моменту прийняття рішень про необхідність вироблення акту нормативно- правового характеру до його прийняття. Він передбачав кілька проміжних етапів, на кожному з яких брали участь як вищі органи законодавчої, так і виконавчої влади. Самі ж закони та ухвали приймала і затверджувала сесія УНРади.

Основним результатом законодавчої діяльності владних структур ЗУНР стало впровадження і вироблення базових нормативно-правових документів у таких сферах державного та суспільно-політичного життя, як формування органів державної влади та управління, суду, правопорядку, збройних сил, соціальної, економічної, національно-культурної та освітньої.

Це свідчить не лише про цілеспрямований державотворчий процес в державі, а й про його демократичний напрям на першому етапі її діяльності.

Виявлені та опрацьовані документи і матеріали дають підстави стверджувати, що необхідною передумовою зазначеного процесу стало застосування в ЗУНР загальновизнаного демократичного принципу поділу влади на окремі гілки з чітко визначеними функціями і компетенціями кожної з них: законодавчу, виконавчу і судову. Першим кроком в цьому напрямі стало створення вищого представницького органу держави – УНРади. Як вірно зазначав М.Чубатий, “в перших днях існування нашої республіки зосереджувала вона в собі всю владу, не виключаючи навіть виконуючої” [27, с. 10]. Однак основними функціями УНРади на основі прийнятого нею “Статуту” [8] і пізніше – “Тимчасового основного закону” [4, с. 1-2] стали законодавчі та державотворчі. Працюючи в сфері державного будівництва та державотворення в цілому, вона змушена була здійснювати процес власного формування і добудови чіткої вертикалі законодавчої гілки влади.

Основним джерельним матеріалом, який дозволяє прослідкувати процес формування вищого органу законодавчої влади західноукраїнської держави, є: офіційно опубліковані документи – закони, постанови УНРади [2], протоколи засідань УНРади [1], інформаційні повідомлення преси про роботу парламенту [7], документи приватно-публічного характеру – рішення з’їздів політичних партій та громадських організацій [15, 18] тощо.

На основі виявлених і опрацьованих джерельних матеріалів вдалось встановити, що питання про доповнення особового складу УНРади з листопада 1918 по травень 1919 рр. постійно перебувало в центрі уваги владних структур, суспільно-політичних сил і широких мас громадськості, однак сам парламент доповнювався лише одного разу – в грудні 1918 р. [29, с. 109]. Правда, як свідчить інформаційне повідомлення газети “Діло” від 3 листопада 1918 р., поповнення рядів членів парламенту відбулося ще 1 листопада 1918 р., одразу після встановлення влади Української держави у Львові. Того дня в роботу УНРади включилися представники УСДП [12].

Поряд з питанням формування УНРади як вищого органу законодавчої влади неможливо оминати проблему структурування самого парламенту. Чітка система внутрішньої організації цього законодавчого органу повинна була сприяти підвищенню ефективності його роботи. Тому це питання, як одне з ключових у процесі створення інституцій державної влади та управління, постійно перебувало на порядку денному процесу державного будівництва в ЗУНР.

Як свідчать виявлені та опрацьовані джерельні матеріали, внутрішня організація УНРади змінювалася відповідно до покладених на неї функцій на окремих етапах існування західноукраїнської держави.

Так, кореспонденція газети “Українське слово” від 22 жовтня 1918 р. про утворення та перше засідання УНРади дає підстави стверджувати, що вже 20 жовтня депутати Ради зібрались “на своє перше мериторичне засідання”, утворили на ньому три Делегації – Віденську, Львівську та Буковинську [19]. На цьому ж засіданні було прийнято і перші рішення стосовно внутрішньої структури Ради. Вона повинна була утворити як основний координуючий орган бюро УНРади. Такий же орган зобов’язана була створити і кожна з трьох делегацій [19].

Однак, як свідчить інформаційне повідомлення газети “Діло” від 31 жовтня 1918 р., Центральне Бюро УНРади було створено лише 29 жовтня на засіданні Львівської Делегації, а очолив його д-р Роман Перфецький [10]. Відомості про створення окремих бюро кожної з делегацій нами не виявлено. Функції ж виконавчого органу всієї УНРади, як свідчить її зарядження від 29 жовтня 1918 р. опубліковане в газеті “Діло” цього дня, було надане її Львівській Делегації [9].

Основним виконавчим і управлінським органом Львівської Делегації було обрано президію на чолі з Костем Левицьким і двома його заступниками. Сама президія повинна була складатись із представників трьох найбільш впливових політичних партій в краї. Оскільки д-р К.Левицький за своєю партійною приналежністю належав до національних демократів, то два його заступники повинні були бути обрані, відповідно, з числа делегатів радикальної і соціал-демократичної партій. Фактично ж таким принципом формування керівництва президії до 1 листопада 1918 р. скористались представники радикальної партії, які висунули з числа своїх делегатів на заступника голови члена колишнього Галицького крайового сейму Івана Макуха. З причини того, що представники соціал-демократів на початковому етапі діяльності УНРади відмовились співпрацювати з нею, то, зрозуміло, і не делегували свого представника на заступника голови президії. Цим правом вони скористались 1 листопада 1918 р. Підтвердженням цьому є повідомлення газети “Діло” від 3 листопада 1918 р. про делегування до складу УНРади представників УСДП, в якому зазначалось, що з моменту початку роботи соціал-демократів в УНРаді “з їх кола вибрано заступника голови д-ра Льва Ганкевича” [12].

Однак і в жовтні 1918 р. керівництво президії Львівської Делегації УНРади працювало в повному складі. В результаті джерелознавчого

дослідження нам вдалось встановити, що функції ще одного заступника голови президії в цей час виконував, крім Івана Макуха, також Іван Кивелюк – член Львівської Делегації, колишній член Галицького крайового союму. Це підтверджується як документами, так і матеріалами, що висвітлювали роботу цього представницького органу через їх опублікування в тогочасній українській галицькій пресі. Зокрема, в інформації газети “Діло” від 31 жовтня 1918 р. про засідання УНРади 29 жовтня повідомляється, що проходило воно “під проводом п. радника Кивелюка”, що є опосередкованим доказом владних повноважень останнього [12]. Більше того, такий документ, як зарядження Делегації УНРади у Львові про невиконання розпоряджень Польської Ліквідаційної Комісії на теренах проголошеної Української держави від 30 жовтня 1918 р. підписано як її головою – д-ром К.Левицьким, так і І.Кивелюком [27]. В ньому вже чітко вказується на І.Кивелюка як заступника голови президії.

Крім голови та двох його заступників, в жовтні 1918 р. до складу президії Львівської Делегації УНРади, за твердженнями дослідників історії ЗУНР М.Чубатого, М.Литвина та К.Науменка, було обрано: “секретарями д-ра Вол.Бачинського і д-ра О.Назарука, скарбником д-ра Івана Курівця, а контролером Александра Барвінського” [27, с.11; 23, с.31].

Таким чином, впродовж перших тижнів існування Української держави до складу президії Львівської Делегації УНРади входило 7 чоловік, які в основному і визначали її напрямок роботи в краї, організували її.

Як свідчить ряд документальних джерел, остаточного вигляду структура вищого законодавчого органу західноукраїнської держави набула в січні 1919 р. Так, за повідомленням газети “Нове життя” від 4 січня 1919 р., цього дня було прийнято до складу Ради новообраних депутатів від повітів і міст краю, а також розпочато обговорення питання структуризації парламенту шляхом вибору її комісій і визначення їх кількості [16]. Вже згадуване повідомлення цієї ж газети від 7 січня про склад комісій УНРади дає можливість стверджувати, що, по-перше, остаточного воно було вирішене 4 січня 1919 р., по-друге, загальна кількість комісій дорівнювала дев’яти, а за характером діяльності вони поділялися на: комісію з закордонних справ, законодавчу, фінансову, військову, суспільної опіки, земельну, шкільну, комунікаційну та комісію для технічної відбудови [17]. Оскільки в цьому ж повідомленні наведено прізвища депутатів, які входили до кожної з вказаних комісій, то це дає можливість встановити їх кількісний та особовий склад [20, с.42-58].

4 січня 1919 р. УНРадою було прийнято ряд законів і серед них ті, які остаточно закріпили структуру вищого органу законодавчої влади в державі. Це, зокрема, закон УНРади про доповнення її Статуту [5, с.2] та про незайманість членів УНРади [5, с.3]. Перший з них узаконував фактичне існування з жовтня 1918 р. президії УНРади, вносячи до параграфа 4 “Статуту” зміни такого плану: “Українська Національна Рада вибирає Президію, зложену з Президента і чотирьох його заступників..., двох секретарів і одного заступника секретаря для ведення канцелярії, протоколів нарад і діловодства Ради” [5, с.2]. Відповідно до цього закону, Президентом УНРади було обрано Є.Петрушевича, його заступниками – Л.Бачинського, О.Поповича, С.Вітика та А.Шмігельського. Посади секретарів обіймали С.Витвицький та О.Устиянович. Заступником секретаря президії обрано С.Сілецького [26, с.32].

Закон УНРади про незайманість її членів від 4 січня 1919 р. юридично оформив депутатські права членів парламенту.

В наступні 6 місяців 1919 р. УНРадою приймалися лише такі нормативно-правові документи, які вносили важливі, однак не визначальні, зміни до статусу членів парламенту.

Це, зокрема, закон УНРади “Про добові для членів УНРади” від 10 лютого 1919 р. та закон про внесення змін до нього від 12 квітня 1919 р. [5, с.8; 6, с.59]. Ці закони повинні були сприяти лише поліпшенню фінансового забезпечення депутатів і до певної міри унормувати його.

Отже, використані і наведені нами документи та матеріали дають можливість стверджувати, що в січні 1919 р. другою сесією УНРади було завершено процес формування органу вищої законодавчої влади західноукраїнської держави. В такому вигляді і з такими ж функціями щодо вирішення кола питань, які підлягали її компетенції, УНРада працювала до кінця першого етапу існування ЗУНР.

Впродовж другого етапу (липень 1919 – березень 1923 рр.) державотворчий процес набув специфічних рис, обумовлених рядом об’єктивних і суб’єктивних чинників. По-перше, територія держави була окупована Другою Річчю Посполитою і королівською Румунією. Це позбавило владні інституції ЗУНР можливості реального здійснення та впровадження власних державотворчих потуг. По-друге, необхідність концентрації всієї повноти влади на час воєнних дій та вимушена еміграція урядових структур обумовили утворення такої державно-правної інституції в ЗУНР, як диктатура. Хоч за формою політичний режим диктатури і був авторитарним, все ж за характером і напрямками діяльності він відзначався певною демократичністю методів. Поряд з цим, це

вже був інший етап процесу державного будівництва, впродовж якого вирішувалися й інші стратегічні завдання, застосовувався й інший механізм законотворення.

Таким чином, протягом першого етапу існування ЗУНР її владними структурами було здійснено чіткий розподіл владних повноважень між парламентом, виконавчою та судовою гілками влади. Це дозволило унормувати законотворчий процес в державі, зробити його більш “прозорим”. Сам механізм державотворення ґрунтувався на демократичних традиціях, що отримали свій розвиток ще в Австро-Угорщині. Такі основоположні принципи державотворення дозволили владним структурам ЗУНР спрямувати законотворчий процес у демократичне русло, зробити його соціально-орієнтованим, що особливо важливо в час революційних перетворень. Це, в свою чергу, стало вагомим чинником підтримки західноукраїнським населенням власної держави, захисту її завоювань перед експансіоністською діяльністю держав-сусідів. З цієї точки зору досвід державотворення в ЗУНР, вважаємо, є досить повчальним і може стати корисним в роботі вищих органів державної влади й управління в сучасній Україні, при налагодженні взаємовідносин між ними.

1 Державний архів Львівської області, ф.257 “Наукова комісія по вивченню історії оборони Львова і південно-східних воєводства”, оп.1, од.зб.183, арк.1-33.

2 // Збірник законів, розпорядків та об’їзників, проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр.Н.Р. – Станіслав, 1918. – 26 с.; //Вісник державних законів і розпорядків Західної Облaсті Української Народної Республіки. – Вип.1-11 – Станіслав, 1919.

3. // Вісник Державного Секретаріату військових справ. – Вип.1-9. – Тернопіль-Станіслав, 1918-1919; // Вісник Державного Секретаріату просвіти і віроісповідань. – Ч.1-3. – Станіслав, 1919.

4. //Збірник законів, розпорядків та об’їзників, проголошених Державним Секретаріатом Зах.-Укр.Н.Р. – Станіслав, 1918. – 26 с.

5. // Вісник державних законів і розпорядків Західної Облaсті Української Народної Республіки. – Вип.1. – Станіслав. – 31 січ. 1919.

6. // Вісник державних законів і розпорядків Західної Облaсті Української Народної Республіки. – Вип.8. – Станіслав. – 30 квіт. 1919.

7. // Діло. – 1918 – 1-19 листоп.; // Република. – 1919. – лютий-травень; //Українське слово. – 1918. – лютий-жовтень; // Український прапор. – 1919-1921 та ін.

8. // Діло. – 1918. – 20 жовт.

9. // Діло. – 1918. – 29 жовт.

10. // Діло. – 1918. – 31 жовт.

11. // Діло. – 1918. – 2 листоп.

12. // Діло. – 1918. – 3 листоп.

13. // Діло. – 1918. – 5 листоп.

14. // Діло. – 1918. – 15 листоп.

15. // Діло. – 1918. – 19 листоп.

16. // Нове життя. – 1919 – 4 січ.

17. // Нове життя – 1919. – 7 січ.
18. // Нове життя. – 1919. – 4 квіт.
19. // Українське слово. – 1919. – 22 жовт.
20. Гаврилів Б., Великочий В., Дерев'яно С., Передерко В. – ЗУНР в пам'ятках історії та культури Прикарпаття. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 125 с.
21. Кульчицький В.С. Західноукраїнська Народна Республіка / Історія держави і права України. У 2-х частинах. – Ч.2. – К. Ін.Юре, 1996. – С.86-95.
22. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Суспільно-політичний лад і право Західноукраїнської Народної Республіки / Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – С. 173-196.
23. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – 386 с
24. Нагасвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Рим, 1989. – Т.68 – 486 с.
25. Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр. – Т.4. – Скрантон, 1960. – 122 с.
26. Тищик Б. Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 (До 75-річчя утворення). – Коломия, 1993. – 120 с.
27. Чубатий М. Державний лад на західній Области Української Народної Республіки. – Львів, 1921. – 40 с.
28. Чубатий М. Історично-правові основи самостійності та соборності України 1918-1919 рр. // Правничий вісник. – Нью-Йорк. – Кн.2. – 1962. – С.3-12.
29. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західних Землях України у 1918-1923 роках. – Філадельфія, 1956. – 184 с.

Velykochoyi V.

MECHANISMS OF LEGISLATION IN WEST-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC: EXPERIENCE AND LESSONS

The problems of Ukrainian parliamentarism formation in 1917-1920 are elucidated in this article. The attention is concentrated on the analysis of legislation mechanisms in West-Ukrainian People's Republic (WUPR) and the activity of Ukrainian National Council (Parliament) during the first period of WUPR existence. The conclusions are made that this experience should be used in legislation policy of independent Ukraine.

О.Ю. Карпенко

ПРО ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ ІСНУВАННЯ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Щоб вияснити питання про існування Західно-Української Народної Республіки, необхідно з'ясувати історичні обставини, які склалися при її народженні. Це був важливий етап світової історії, коли з Лютневою революцією 1917 р. розпочався період Великої Східноєвропейської революції, яка охопила майже всі країни Східної Європи, період відродження національної державності у цих країнах. Саме тоді в ході цієї революції у листопаді 1917 р. виникла і Українська Народна Республіка (УНР), спочатку як складова федеративної Росії, а з січня 1918 р. як суверенна самостійна держава.

Виникнення УНР викликало могутню хвилю національно-визвольного руху в західних землях України, які залишалися під гнітом Австро-Угорщини. Але восени 1918 р. і вона була охоплена революцією. Народжувалися нові самостійні держави. Вир національно-демократичної революції захопив Галичину, Буковину та Закарпаття. 18 жовтня 1918 р. у Львові виникла Українська Національна Рада (УНРада), представницький орган українського народу на цих землях. 19 жовтня на Всеукраїнських національних зборах у Львові УНРада проголосила Українську державу в складі Австро-Угорщини.

Події розвивалися досить швидко, 1 листопада у Львові вибухнуло збройне повстання під проводом нелегального Центрального Військового Комітету на чолі з сотником УСС Дмитром Вітовським. Влада перейшла до УНРади на чолі з одним із лідерів провідної Української національно-демократичної партії (УНДП) Є.Петрушевичем, що став головою Ради, а до цього часу був головою Української Парламентарної Репрезентації у Віденському парламенті.

Збройне повстання переросло в національно-демократичну революцію, що охопила всі західноукраїнські землі і розвивалася в єдиному руслі з революцією в Австро-Угорщині в тісному зв'язку з революційними подіями в Україні [18].

Уже з перших декларацій УНРади (від 1 і 5 листопада) цілком впливало, що завданням визвольних змагань українців було відродження на цих віковичних українських землях української державності. 9 листопада було утворено виконавчий орган – Державний Секретаріат на чолі з відомим політичним діячем Костем Левицьким. Формувалися органи державної влади і місцевого самоврядування,

створювалися збройні сили – Українська Галицька Армія. 13 листопада УНРада проголосила утворення суверенної Західно-Української Народної Республіки.

Цілком закономірний історичний процес намагалися зупинити польська шляхта і вояччина. Вже 1 листопада польські військові загони розпочали збройний наступ проти українців. Розпочалася кровопролитна українсько-польська війна [22]. Одночасно в наступ проти українців перейшла і румунська армія, яка вже 11 листопада 1918 р. окупувала Північну Буковину, що на Всебуковинському віче (3 листопада) заявила про об'єднання з Україною і увійшла до складу ЗУНР [19].

Населення Закарпаття на численних вічах теж заявляло про своє домагання об'єднатися з Україною і в січні 1919 р. декларувало цю свою волю на Всекарпатському з'їзді в Хусті. Однак і тут з його волею не хотіла рахуватися Угорщина, яка далі тримала його в своєму складі, а потім, у січні-квітні 1919 р., за втручанням Антанти Закарпаття окупували чехословацькі війська і воно було включене до складу Чехословаччини [24].

Такий трагічний хід подій передбачала політична еліта ЗУНР і захист від іноземних окупантів вона бачила в злуці з УНР. Зусиллями УНРади і Державного Секретаріату та Директорії 22 січня 1919 р. на Софіївській площі в Києві було схвалено акт злуки ЗУНР і УНР. Збулася віковична мрія українського народу про соборність в єдиній державі [15]. В універсалі Директорії від 22 січня відзначалося: “Однині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України: Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна”. УНР надавала помітну братерську допомогу ЗУНР у боротьбі проти польських інтервентів [21]. Однак ця допомога була обмеженою, оскільки свої сили вона була змушена спрямовувати і проти агресії Радянської Росії. Отже, радянська інтервенція в УНР сприяла перемозі польських окупантів і встановленню на західноукраїнській землі жорсткого окупаційного режиму.

У середині липня 1919 р. галицькі війська, відбиваючи навальні атаки польської армії, підтриманої Антантою, перейшли р. Збруч на територію УНР. З ними до Кам'янця-Подільського переїхав і уряд ЗУНР.

Враховуючи ці обставини, окремі дослідники прийшли до висновку, що з окупацією території ЗУНР припинила існування і сама держава. В історичну літературу навіть потрапили чіткі, дуже короткі строки її існування – 275 днів [13], “вісім з половиною місяців”. Про це ж говорять і термін “західноукраїнська держава 1918-1919 рр.” [23].

Такий підхід до визначення періоду існування держави за ознакою тимчасової військової окупації не зовсім правомірний з точки зору міжнародно-правових принципів. Тимчасова військова окупація не дає підстав стверджувати про ліквідацію державності. Історії відомі десятки прикладів, коли держава була тимчасово окупованою, але за міжнародним правом вона далі продовжувала існувати як суб'єкт цього права. І в даному випадку ЗУНР до окупації іноземними військами мала всі атрибути державності: територію, вищі законодавчі і виконавчі органи влади, своє національне законодавство, армію, суди, прокуратуру, жандармерію, економічний потенціал. ЗУНР підтримувала відносини з рядом країн світу, маючи в них свої представництва (посольства, представництва чи місії), зокрема, в Австрії, Угорщині, Чехословаччині, Німеччині, Англії, Франції, Італії, США, Канаді, Аргентині, Бразилії та ін. Вона підтримувала політичні контакти з такими міжнародними органами, як Верховна Рада Паризької мирної конференції, Ліга Націй, Рада послів Антанти, брала участь в ряді міжнародних конференцій. Навіть в окремих важливих міжнародно-правових актах тих часів було чітко зафіксовано, що Польща була лише тимчасовим окупантом, а не сувереном [20].

Отже, на нашу думку, неправомірно було б кінцевим рубежем існування ЗУНР вважати липень 1919 р., коли західноукраїнська земля була окупована польською армією. При цьому не можна не рахуватися з тим, що український народ не мирився з окупацією, чинив відчайдушний збройний опір окупантам, і цей опір не припинявся і після окупації. Нарешті, власті ЗУНР і після липня 1919 р. ще мали в своєму розпорядженні значну армію на території УНР (понад 85 тис. чол.), готову захищати свою державність. Отже, про кінець існування ЗУНР влітку 1919 р. годі говорити.

Окремі історики схильні до думки, що кінець ЗУНР, як частини соборної України (після акта злуки мала назву ЗО УНР – Західна область УНР), наступив після денонсації цього акта з боку уряду ЗУНР. При цьому зовсім довільно визначають факт денонсації. Так, в “Історії ЗУНР” відомих дослідників таким днем вважається 4 грудня 1919 р., коли зунрівська частина спільної української дипломатичної місії у Варшаві зробила заяву, якою нібито “уряд ЗУНР в односторонньому порядку розриває акт про злуку” [21, с. 140]. Насправді, це був лише акт протесту проти дій наддніпрянської частини спільної делегації, яка заявила про відмову від західних земель України по той бік р. Збруч. Безумовно, ця заява була недружелюбним актом УНР щодо ЗУНР, вона суперечила

актові злуки, соборності України. Однак ці заяви делегацій не мали характеру урядових офіційних документів і вони не могли бути легітимними актами про розрив акту соборності.

Уряд ЗУНР спеціальною заявою засудив дії делегації УНР у Варшаві і вважав їх неправомірними (нота уряду ЗУНР від 11 грудня). Адже акт злуки був актом вищих органів державної влади ЗУНР і УНР.

Інші автори, говорячи про розрив акта злуки з боку ЗУНР, посилалися на “міфічну” постанову УНРади і уряду ЗУНР у грудні 1919 р.[27]. Однак, такої постанови не існує. Це суперечило б генеральному курсу уряду ЗУНР. Зокрема, у заяві урядового офіціозу “Український прапор” від 8 серпня читаємо: “Стремітимемо до створення одної одноцільної державної влади” [7]. Це також суперечить і такому важливому документу як “Державно-правна заява членів Української Національної Ради щодо державної приналежності Східної Галичини і Північної Буковини” від 28 жовтня 1919 р., в якій засуджувалися спроби розриву акта злуки і підтверджувалося: “Заявляємо рішучо іменем українського народу Східної Галичини і української частини Буковини, що хочемо разом з Придніпрянською Україною нероздільно з нею ділити долю в цій державно-правовій формації, яку вибере собі наша Придніпрянська Україна, так як лиш цим способом може дійти до забезпечення суцільної свободи і економічної відбудови життя та національно-політичного розвою українського народу. Але якнайбільше рішуче протестуємо проти розривання частин українських областей та прилучення їх проти кров’ю висказаної волі українського народу – до Польщі” [8]. Суперечить і положенням офіційного звіту про засідання УНРади і уряду 9-17 грудня 1919 р. у Відні під головуванням Президента УНРади Є.Петрушевича. Зокрема у звіті відзначено, що “всьяке розділювання українських земель та прилучення їх частин до інших держав вважають шкідним для українського державного права, як також взагалі для будучності українського народу та, що українці Західної області хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом сполучатися” [9]. І далі міститься протест проти заяв МЗС УНР А.Лівицького у Варшаві у справі зречення УНР Східної Галичини на користь Польщі. Отже, як можна після цих заяв говорити про розрив акта злуки з боку ЗУНР? Такого офіційного документа ніхто ніде не наводить. Цілком можливо, що його ніколи і не було.

Однак, потрібно визнати, що не сприяли зміцненню соборності України і окремі самостійні дії уряду ЗУНР без згоди УНР, хоч ці дії формально вписувалися в документи злуки. Так в Ухвалі УНРади від

3 січня 1919 р. було зафіксовано: “До часу, коли зберуться Установчі збори з’єдиненої республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада. До того ж самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою, як її виконавчий орган”. Директорія в своєму універсалі від 22 січня засвідчила, що вона приймає злуку саме на умовах, визначених у згаданій Ухвалі УНРади. Узгоджувальна комісія, яка мала уточнити окремі питання, не працювала. Процес об’єднання не був завершений. Установчі збори соборної України через агресію більшовицької Росії не були скликані і питання про межі статусу автономії ЗУНР не були визначені. Фактично органи ЗУНР і УНР могли діяти самостійно, їх влада у зв’язку з об’єднанням не була обмежена. І все ж ЗУНР, незважаючи на наявну конфронтацію між керівниками ЗУНР і УНР, ніколи не денонсувала акта злуки. Власті ЗУНР дотримувалися ідеї соборності України.

Тим часом, власті УНР неодноразово вдавалися до заяв, що межували з актом розриву злуки, бо визнавався кордон по р. Збруч (заяви від 12 листопада і 2 грудня 1919 р.). Нарешті, Варшавський договір про союз від 21 і 24 квітня 1920 р., за яким Директорія відмовлялася від території на захід від р. Збруч (160 тис. кв. км з населенням близько 10 млн. чол.), що було рівнозначно розриву акта злуки.

Уряди радянської України і радянської Росії, підписавши 18 березня 1921 р. Ризький мир, теж погоджувалися на кордон по р. Збруч. Ось так йшла торгівля українською землею.

Допускалися і недружелюбні акти з боку уряду ЗУНР по відношенню до УНР. Командування УГА, перебуваючи в Україні, підписало договір про союз з білогвардійською армією генерала А.Денікіна, з якою в той час воювала армія С.Петлюри. У лютому 1920 р. УГА перейшла на бік Червоної армії, яка в цей час атакувала петлюрівську армію. Треба визнати, що між політичним керівництвом соборної України мали місце постійні незгоди. Диктатор Є.Петрушевич у липні 1919 р., побоюючись за свій арешт, відмовився від участі в роботі Директорії.

Виключну роль у руйнуванні акта злуки й існування ЗУНР мали зовнішні фактори. Агресія Румунії, підтримана Антантою проти ЗУНР в Північній Буковині, призвела до загарбання цієї української землі румунською армією і включення її за рішенням Антанти до складу Румунії. Це і агресія чехословацької армії, теж за дорученням Антанти, що призвело до включення Закарпаття до складу Чехословаччини.

Ці загарбання, незважаючи на протести ЗУНР, були юридично оформлені документами Антанти [16]. Фактично лише Східна Галичина юридично не втратила свого статусу як територія, що, згідно зі ст. 91 Сен-Жерменського миру і пізнішими документами перебувала під юрисдикцією Антанти, хоч і була окупована польською армією [17]. Можна цілком визнати, що зовнішній фактор відіграв у загарбанні цих українських земель вирішальну роль.

Польща не без підтримки урядів Антанти поспішала анексувати і цю землю, 21 листопада 1919 р. Верховна Рада затвердила “Договір між союзними державами і Польщею щодо Східної Галичини” [14]. Польща одержувала мандат на Східну Галичину на 25 років. 25 грудня на вимогу польського уряду строк мандата взагалі було знято. Але і після цього, на прохання уряду ЗУНР, Рада Ліги Націй у постанові від 23 лютого 1921 р. продовжувала визнавати, що Польща є лише тимчасовий окупант.

Політична еліта ЗУНР, протестуючи далі проти агресивних дій Польщі, все голосніше ставила питання про визнання самостійності Східної Галичини. За дорученнями Є.Петрушевича, Уповноважений уряду для закордонних справ К.Левицький розробив і проект Конституції: “Основи державного устрою Галицької Республіки”, що складався з 12 розділів і переходових постанов. Разом мав 42 статті [5]. Він був підписаний Президентом УНРади Є.Петрушевичем і 20 квітня 1921 р. надісланий послу в Лондоні С.Витвицькому для поширення на Заході, а 30 квітня Раді Послів Антанти в Парижі, яка і мала доручення Ліги Націй остаточно вирішити долю Східної Галичини. Жодних слідів про розгляд цього важливого акта міжнародними органами нами не виявлено.

Тим часом Польща всіляко форсувала справу анексії українських земель, 15 лютого 1923 р. польський уряд надіслав ноту Раді Послів Антанти з вимогою прискорити навічне включення українських земель на захід від р.Збруч до складу Польщі [25].

Про підготовку такого акта стало відомо і урядові ЗУНР у Відні, а також членам Закордонної групи УНРади, що там перебувала. Усі усвідомлювали, що треба діяти негайно. 5 і 6 березня на засіданні членів УНРади обговорювалася ситуація, яка склалася. Уряд ЗУНР був підданий гострій критиці за зволікання, що призвело до “прірви, в яку лізе уряд, і в яку, на жаль, втягувався народ”. Члени УНРади надіслали телеграму протесту Раді Послів, в якій заявляли, що українська нація “сама вже вирішила свою долю і домагається шаноби волі українського народу, яка підкреслює об’єднання всіх українських земель” [2, с.66-70].

Заходи уряду ЗУНР не мали бажаних наслідків. 14 березня 1923 р. Рада Послів Антанти розглянула польську ноту від 15 лютого і вирішила справу Східної Галичини на її користь. Українські землі, що були на захід від р.Збруч, включалися до складу Польщі. Миротворці від Антанти, всупереч волі українського народу, незважаючи на його рішучий опір, пішли назустріч польській шляхті і вояччині, погодившись на анексію віковичної української землі Польщею.

15 березня у Відні на засіданні членів УНРади було повідомлено про рішення Ради Послів і про заходи уряду в цей критичний момент. Було зроблено висновок, що “тепер ми прийшли до катастрофи”. Особливо гостро виступали С.Вітик, А.Крушельницький, О.Колесса. Вони різко критикували уряд, який напередодні поширював чутки, “ніби Рада Послів вирішила питання про Східну Галичину у нашу користь” [2, с.72]. С.Витвицький, що був послом у Парижі, теж повідомляв: “Ми всі були впевнені, що питання про Східну Галичину стоїть надзвичайно добре” [2, с.73].

21 березня відбувається нове засідання УНРади і головує Лев Левицький визнав, що “тепер ми стоїмо перед здійсненим фактом: наш рідний край відданий на поталу наших ворогів. Східну Галичину приєднано до Польщі... Ми перестали існувати як міжнародна одиниця, стали рабами Польщі... Всі наш землі закріпачені” [2, с.70]. Головуючий закликав усіх членів УНРади повернутися в край і “працювати з народом, щоб він витримав тиск і не дав перетворити себе в колонію”, “вести роботу в напрямку об’єднання всіх українських земель” [2, с.70]. Отже, курс на соборність далі залишався провідним.

Читаючи протоколи закордонної групи УНРади, складається враження, що під ударом ухвали Ради Послів, її члени розгубилися. Не було єдиної думки, що робити далі. УНРада спромоглася лише на утворення комісії в складі Л.Левицького, Р.Перфецького, Є.Левицького, А.Крушельницького, якій було доручено підготувати ноту протесту Раді Послів Антанти. Завдання було виконане. Ноту протесту від УНРади було складено і надіслано в Париж [1]. У ноті висловлено рішучий протест проти рішення щодо анексії української землі Польщею, доведена незаконність цієї акції з міжнародно-правових засад. Нота завершувалася заявою, що “український народ ніколи не годився та не згодиться на прилучення своїх західних областей в якій-будь формі до Польщі та не перестане в боротьбі, поки весь український народ на цілій своїй території не досягне державної незалежності” [10]. Ноту протесту Лізі Націй і Раді Послів Антанти надіслав і Президент УНРади Є.Петрушевич [4], і багато

інших політичних і громадських організацій як в краї, так і в еміграції. Розгортався могутній рух протесту проти наруги над українським народом. Однак міжнародні організації не реагували на ці протести. Ніхто з них не збирався відмінити ганебне рішення Ради Послів Антанти, бо воно цілком витікало з політики головних країн Антанти щодо України.

Перебуваючи в стані розпуки у зв'язку з поразкою своєї політичної лінії, Є.Петрушевич віддав наказ про "розв'язання і ліквідацію віденського уряду" з 30 квітня 1923 р. [3]. Ось ця дата і може вважатися заключною в існуванні ЗУНР. Є.Петрушевич з невеликою групою своїх прихильників залишив Відень і переїхав до Берліна, продовжуючи далі боротьбу проти окупаційного режиму на західноукраїнській землі, за її свободу, суверенітет і соборність [26]. Помер Є.Петрушевич 29 серпня 1940 р. і похований у Берліні.

Рішення Ради Послів від 14 березня 1923 р. нанесло тяжкого удару по визвольних змаганнях українського народу. Політичні партії, слідом за Закордонною групою УНРади, виступили з різкою критикою дій уряду Є.Петрушевича і фактично виявили йому недовіру, хоч у зверненні від міжпартійної ради від 10 березня 1923 р., підписаному лідерами трьох основних політичних партій, стверджувалося, що "одиноким умандатованим правним представником Східної Галичини є галицький уряд з Президентом УНРади др. Є.Петрушевичем на чолі" [11].

Провідна Українська національно-трудова партія на з'їзді від 21 травня 1923 р. стала на позиції "автономії" Східної Галичини в складі Польщі і відмовилася від ідеалів самостійності та соборності [12]. У доповіді І.Куровця навіть йшлося про те, ніби партія "не мала впливу ані на політичні концепції уряду, ані на його склад, ані на його дипломатичні заходи". Партія і її органи розгорнули широку агітацію за "автономію".

Однак, загальна конференція Закордонної групи УНТП у Відні 12 червня, розглянувши становище у партії у зв'язку з "новим курсом" з'їзду УНТП, засудила цей "курс", оскільки він був відступом від української державницької програми, лояльним до польської держави. "Партія, яка обнімає подавляючу більшість українського населення, біжить в обійми Польщі", ця "переоцінка цінностей відштовхнула від трудової партії всі інші українські партії...". Конференція заявила про своє "різко негативне" ставлення до політичної ухвали з'їзду. Конференція закликала вести боротьбу за "повну незалежність українських земель і їх об'єднання в одній одноцільній Українській Державі".

Рішуче засудив рішення з'їзду і провідний діяч УНТП др. Кость Левицький, який не брав участі в роботі з'їзду. У статті "Не шляхом

роздору", виявленій нами серед документів ЗУНР в архіві УКУ в Римі [5], аналізуючи політичну ситуацію, що склалася в західноукраїнському суспільстві після постанови Ради Послів Антанти, автор турбувався, щоб ця "боротьба своїх проти своїх" не привела "до паралізування нашої національної ідеології". Саме тому він закликав політиків "отрястись із зневіри та покинути роз'єднання, визначити мету і вказати шлях боротьби ... та ставати до твердої роботи". І тут К.Левицький чітко визначає, що "провідною програмою всього українського народу є: соборна Україна". Підкреслюючи значення цієї ідеї, він пише: "Соборна Україна є тільки одна і єдина, що має з'єднати всі українські землі в одній соборній українській державі". Це має бути, писав К.Левицький, національне "Вірую", "нашою народною молитвою".

Незважаючи на труднощі досягнення цієї мети – суверенної соборної України, К.Левицький був переконаний у неминучій перемозі, причому в її основі "має бути віра у власні сили". І далі він чітко наголошує, що це мають бути галицькі українці разом з братами з Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся, що "ми, західні українці, в першу чергу обов'язані станути на шляху боротьби за визволення західноукраїнських земель з-під Польщі, щоби ці області відтак злучили з Великою Україною в одну Соборну Україну". При цьому автор не визначав методів перемоги, а "хай добирає собі кожен на своїм становищі, де йому судилося стояти". Отже, головне, щоб ціллю цієї боротьби була Соборна Україна, а метод – справа кожного патріота, думається, що подібна позиція не відповідала історичному моменту. Справжній лідер повинен визначити і ясну стратегію і чітку тактику як досягти стратегічних цілей.

К.Левицький рішуче відкидав ідею УНТП "шляхом автономії під Польщею дійти до соборності".

Ідея соборності, на думку К.Левицького, має об'єднати всіх українців незалежно від їх місця проживання, "без сего не здобудемо нашого визволення".

Головна управа УНТП 31 травня розглянула політичне становище, яке склалося, і засудила "новий курс" УНТП на "автономію", який розцінювався як "клич федерації з Польщею", як результат паніки в колі "трудовиків", "дотеперішніх державників", які "стали в кількох хвилях лояльними горожанами Польщі, що проповідують боротьбу за щось марне, у що самі не вірять".

З рішучим осудом політики УНТП виступив офіціоз віденського уряду "Український прапор", який публікує ряд редакційних статей з критикою рішень травневого з'їзду партії і позиції газети "Діло", органу партії.

Щодо лівоцентристських сил, а це КПСГ (КПЗУ) та УСДП, що в 1923 р. на III з'їзді перейшла на комуністичні засади, то вони надалі перебували під впливом Комінтерну і КП(б)У і бачили порятунок Західної України в об'єднанні з Радянською Україною, незважаючи на режим, що там панував.

Отже, національно-визвольні змагання українського народу, що так успішно розгорталися на західних землях у буремні роки української революції і завершилися перемогою Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції та утворенням суверенної демократичної Західно-Української Народної Республіки, яка в січні 1919 р. об'єдналася з Українською Народною Республікою, не витримали тяжких випробувань.

Аналіз історичних процесів і документальних матеріалів дозволяє зробити висновки, що українська національна державність на західних землях існувала з 19 жовтня 1918 р., коли на цих землях Українською Національною Радою була проголошена Українська держава (з 13 листопада – ЗУНР) і до 30 квітня 1923 р., коли припинив свою діяльність у Відні уряд диктатора ЗУНР.

Ганебну роль у ліквідації української національної державності на західноукраїнських землях відіграла Антанта, яка після Першої світової війни взяла на себе роль миротворця. Саме вона, всупереч міжнародно-правовим нормам і принципам загальнолюдської моралі, відмовила великому українському народові у відродженні Української держави, всіляко підтримавши окупацію і анексію українських земель своїми союзниками.

Відсутність в українській еліті достатнього державотворчого досвіду, невиправдана амбітність її лідерів, орієнтація на зовнішні сили, зокрема, на підтримку Антанти, не дозволила їй уникнути серйозних помилок і прорахунків у вирішенні складних, часом надзвичайно складних, проблем соціальної, військової і зовнішньої політики, що постали перед молодого Українською державою. Усе це разом узяті і зумовило кінець існування Західно-Української Народної Республіки. Історичний досвід Західно-Української Народної Республіки стає корисним надбанням державотворення в сучасній суверенній соборній Україні.

1. Центральний державний архів вищих органів влади України. ф.4440, оп.1, спр.4, арк.44-45.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. ф.1, оп.20, спр.735.

3. Центральний державний історичний архів України у Львові. ф.359, оп.1, спр.340, арк.251.

4. Архів Українського Католицького університету ім. Святого Климентія папи у Римі. ф.Колекція документів ЗУНР, оп.1, спр 76, нумерована

5. Там само, спр.309, нумерована

6. Там само, спр.327, нумерована.

7. Український прапор. 1919. – 8 серп.

8. Там само. –12 лист.

9. Український прапор. – 1920. – 6 січ.

10. Український прапор. – 1923. – 24 бер.

11. Український прапор. – 1923. – 31 бер.

12. Український прапор. – 1923. – 2 черв.

13. Гордієнко В.І. Українські січові стрільці. – Львів, 1990. – С.35.

14. Dokuments on British Foreign Policy. – V. Vol.3. – P.854-861.

15. Карпенко О.Ю. Злука ЗУНР і УНР – видатна подія в історії українського народу //Соборність України: історія і сучасність. Івано-Франківськ, 1999. – С.6-21.

16. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні: 1918-1920 рр. – Львів 1964. – С.111-143.

17. Там само. – С.143-193.

18. Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Укр. іст. журнал. – 1993. – №1. – С. 16-29.

19. Карпенко О.Ю. Окупація Північної Буковини боярською Румунією і боротьба трудящих мас проти окупаційного режиму // Укр. іст. журнал. – 1966. – №10.

20. Карпенко О.Ю. Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918-1923 рр.) //Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип.І. – Івано-Франківськ, 1998. – С.73-86.

21. Литвин М.Р., Науменко К.Е. Історія ЗУНР. – Львів, 1993. – С.135-142.

22. Литвин М.Р. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998. – 469 с.

23. Макарчук С.А. Українська республіка галичан. – Львів, 1997. – С.186.

24. Мельникова И.Н. Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. – 1951. – Т.3.; Нариси історії Закарпаття. Ужгород, 1997. – Т.2.

25. Papers relating to the foreign relations of the United States: 1919. – Washington 1937 – Vol.9. – P.856-857.

26. Politische Archiv des Auswartigen Amts. Bonn. R. 30765.

27. Чапуга С., Любінець І. Скасування акту злуки ЗУНР і УНР // Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки 1-3 листопада, 1993. – С.86-87.

Karpenko O.
CHRONOLOGICAL BOUNDARIES OF ZUNR (WEST-UKRAINIAN
PEOPLE'S REPUBLIC)

The question concerning chronological boundaries of West-Ukrainian People's Republic (ZUNR) existence turned out to be disputable. Some scientists consider October 18, 1918 to be the beginning of its existence (the day when Ukrainian National Council was founded), the others – October 19, when Ukrainian State was proclaimed on Ukrainian lands of Austro-Hungarian Republic, or November 1, when ukrainians took power into their hands in Lviv, or November 13, when sovereign West Ukrainian People's Republic was proclaimed

The author of the article proves that October 19, 1918 is considered to be the beginning of West-Ukrainian State. There is no one opinion concerning its end. According to historical documents it dates back to April 30, 1923.

II.1 Дробот

МИКИТА ШАПОВАЛ ПРО УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ: ПОГЛЯД З ЕМІГРАЦІЇ

Серед недостатньо вивчених питань залишається історія української політичної еміграції. Як відомо, поразка української національної революції, встановлення радянської влади на значній українській території, розподіл українських земель серед сусідніх держав стали головними причинами того, що велика кількість населення України змушена була залишати свої домівки і шукати щастя та захисту за межами рідної землі. Особливо нетерпимо до своїх політичних опонентів ставився радянський уряд, який вбачав в них загрозу існуванню свого режиму.

Представниками української політичної еміграції були переважно ті, хто працював у складі Центральної Ради, урядів Української Народної Республіки, члени численних політичних партій, воїни армії УНР і Української галицької армії. Вимушено емігрувавши, всі вони, без винятку, мріяли про повернення на Батьківщину. Однак головною умовою цього повернення було утворення Української незалежної соборної держави. Тому в середовищі політичних партій і рухів розгорнулася робота, спрямована на згуртування національних сил, здатних очолити боротьбу за втрачену українську державність. Провідники цих сил розробляли теоретичні засади політичних і тактичних концепцій цієї боротьби.

Не становили винятку і українські соціалісти-революціонери, очолювані відомим публіцистом, вченим, державним і політичним діячем М.Ю.Шаповалом. Це політичне угруповання зосередило свою роботу у Чехословацькій республіці, розгорнувши тут, при підтримці місцевого уряду, активну політичну і громадську діяльність на користь української справи. Соціалісти-революціонери досягли значних успіхів перш за все завдяки активній, наступальній, непримиренній до ворогів української державності позиції свого лідера – М.Шаповала.

Ми не ставимо за мету вдаватися до детального аналізу біографії М.Шаповала, всієї його багатогранної праці. Обмежений обсягом даної публікації, автор намагався проаналізувати лише деякі погляди М.Шаповала на українське питання, зокрема – причини поразки української національної революції та бачення ним шляхів боротьби за українську державність.

Як відомо, чимало праць М.Шаповала були опубліковані ще за його життя, пізніше – його соратниками. Однак не вся його теоретична

спадщина відома читачам, дослідникам. Зокрема, в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України зберігається рукопис праці М.Шаповала російською мовою “Сущность украинского вопроса”. Ми не маємо даних, чи ця праця опублікована. У ній автор говорить про складність українського питання, необхідність переважної більшості тогочасних політиків у його суті. Тому він і робить спробу розкрити його суть у розумінні своїх однопартійців – соціалістів-революціонерів.

Під українським питанням необхідно розуміти, писав М.Шаповал, перш за все завдання економічного, політичного та національно-культурного відродження українського народу. Окрім цього, українське питання включає в себе кілька проблем, які не можуть бути однаково зрозумілі представникам інших національностей, особливо тих, що мають власну національну державу. Навіть українці по-різному розуміють ці проблеми в залежності від приналежності до того чи іншого класового, ідеологічного угруповання, а також від рівня суспільно-політичної свідомості [1, с.2].

Щоб зрозуміти в основних рисах українське питання, необхідно, як зазначає М.Шаповал, вивчити рушійні сили українського руху. До їх пізнання можна прийти одним шляхом: “вивчення хоча б основних ліній соціальної структури населення, що проживає на українській етнографічній території, і форми діяльності пануючих суспільних груп” [1, с.3].

В рукописі міститься глибокий аналіз життя українців на всіх етнічних українських територіях, що входили до складу сусідніх держав, характеристика історичного минулого українського народу, його мовних особливостей, розглядається роль міста і села в структурі української спільноти, стан української освіти. Перебуваючи у складі інших держав, український народ піддається денационалізації, за словами М.Шаповала, духовна енергія пригнобленого народу використовується поневолювачами.

Через всю працю проходить думка, що український народ є соціально і політично поневоленою нацією, а пануючою є чужа буржуазія, яка складається з представників інших народів. Повсюди спостерігається стан панування і поневолення, а не співіснування різних національностей. Для українського народу національне питання було питанням і соціальним. Політичному визволенню українського народу повинно передувати його соціальне відродження. “Розширення соціального досвіду – ось основний напрямок цього руху до цілі: до визволення від соціальної залежності від чужих пануючих класів, до ослаблення культурної від них залежності шляхом створення овоєї культури, нарешті, визволення від політичного панування, від чужого управління і зруйну-

вання панівної системи права, створення своєї системи права як норми поведінки, тобто розвиток своїх вольових імпульсів і створювані ними норми права” [1, с.38].

М.Шаповал наголошував, що одним з найскладніших є питання об'єднання розпорочених українських земель, що знаходились під пануванням інших держав. Це є головним завданням українського народу, бо без їх об'єднання неможливо побудувати соборну українську державність. “Збирання українських земель, захоплених різними державами, під одним дахом Української держави є змістом українського руху, його трудністю, його просторовим розмахом, його міжнародним значенням. Трудністю в тому, що українське питання зразу загрожує чотирьом державам їх реконструкцією; розмахом в тому, що українське питання проявляється на просторі близько 900 000 кв. кілометрів, тобто 1/10 площі Європи; значенням в тому, що навколо українського питання завжди буде плестись складна міжнародна інтрига. В жорсткій боротьбі за територію і населення Європа не раз наштовхнеться на українське питання і як не завелика Росія по відношенню до України, але вона менша, ніж Європа по відношенню до Балкан, однак Європа вже раз доказала, що вона може впасти в шаленство війни за Балкани. Чи виключена ця можливість в боротьбі за Україну? Чим напруженішим буде український рух, тим напруженішою буде міжнародна боротьба. Пригноблення сорокамільйонного народу – це величезне джерело соціальної динаміки, яка буде давати величезний ефект в політиці. Умовити пригноблених неможливо – їх можна тільки заспокоїти шляхом задоволення їх природних загальнолюдських потреб” [1, с.54].

Можна лише дивуватись далекоглядності М.Шаповала, який фактично передбачив збройні конфлікти в Європі і в усьому світі за території.

Вибір шляху, форм і методів боротьби за соборну самостійну Українську державу постійно знаходився в центрі уваги соціалістів-революціонерів. У лютому 1932 р. М.Шаповал виступив з доповіддю “Небезпека війни і наша позиція” в соціалістичному клубі в Празі. Характеризуючи міжнародне становище, він пророкував неминучість війни, розв'язаної фашистською та комуністичною диктатурами “за монополізацію своєї форми насильства” [2, с.2]. Він застерігав, що український народ, знаходячись територіально, економічно і культурно між цими диктатурами, не повинен ставати на чийсь бік, бо це розколе його на два братовбивчі табори. “Наш шлях третій, – наголошував М.Шаповал. – Той, який дає нам змогу використати наше положення між Сходом і Заходом на свою користь... До державно-національної й

соціально-економічної волі, яка може бути забезпечена тільки в самостійній Соборній Українській Трудовій Республіці” [2, с.10].

Коли ж мова йде про національне і соціальне визволення українського народу, то есери вважали, що у нього для цього є всі підстави і засоби. “Досить етнографічного українського простору (поверх 900 тис. кв. км), досить живої сили (поверх 40 мільйонів), великий обсяг природних скарбів, необмежені можливості індустріалізації, всі дані для організації власного самодостатнього господарства; значний ступінь культури, зріст свідомості державно-національних інтересів, зростання волі й здібностей до власної державної самоуправи” [2, с.9].

Розробляючи програмові принципи політичної діяльності, українські соціалісти-революціонери чимало уваги приділяли політичним та ідеологічним засадам майбутньої української самостійної соборної трудової республіки, за яку вони боролися. На думку есерів, головною рушійною силою української революції є трудова демократія, яка складається з хліборобів (92 відсотки), робітників (4-5 відсотків), ремісників, дрібної службової інтелігенції та тієї, яка працює в галузі культури, освіти, науки (2-3 відсотки) [3, с.45]. Ця група українців створює матеріальні блага. Решту суспільних функцій виконують представники національних меншин – росіяни, поляки, румуни, угорці, євреї. Саме вони займають провідні позиції в промисловості, фінансах, торгівлі, науці, культурі, політиці, адміністрації. В цих галузях українці складають дуже малу частину. Отже, зазначає М.Шаповал, українська нація представляє з себе неповне суспільство, на відміну, наприклад, від німецької нації, де всі суспільні функції виконують німці. Таким чином, на всій українській території панує міжнаціональна система поділу суспільної праці [3, с.18]. Отже, чи можна вживати термін “українське суспільство”, коли українська нація є лише частиною “суспільства на Україні”? – запитує М.Шаповал. Не можна, стверджує він, бо українська нація є неповне суспільство. Тому потрібно говорити про “різонаціональне суспільство на Україні” [3, с.19].

М.Шаповал розглядає форми визиску українського народу на етнічних українських землях. Майже вся українська нація працює на поміщиків, капіталістів, бюрократів, повітство – пануючі класи, які є представниками чужих націй. Вони користуються результатами української праці, чужий капітал визискує і поневолює Україну економічно, політично і культурно. Тож капіталістичний визиск є першою і головною формою визиску України, формою її неволі. Тому потрібно передусім визволяти український народ від капіталізму.

Другою формою визиску, на думку М.Шаповала, є служба українців у чужих військах. Україна, наголошує він, розділена між кількома іноземними державами, кожна з них “бере українців до свого війська і їхньою силою, кров’ю та жертвою охороняє себе саму та своє панування над Україною” [3, с.24]. Не за власну державу, а за її поневоловачів гинули знедолені, роз’єднані українці, сплачували податок кров’ю. І що найстрашніше, наголошує М.Шаповал, “накинулись сусідні народи на Україну, що має землі вдвоє більше, ніж Франція, і населення 40 мільйонів, а ці 40 мільйонів такі культурно слабкі, що ї оборонитися не можуть” [3, с.26].

М.Шаповал гнівно засуджує таку форму визиску, як колонізація української території чужими народами. Внаслідок цього відбуваються незворотні етнодемографічні зміни на українських землях. Поступово промисловість, фінанси, торгівля, наука, адміністрація перейшли до рук представників національних меншин, українські міста перетворилися у ворожі українцям осередки. Через це українська нація обернулася в неповне суспільство, через це запанувала в Україні міжнаціональна система поділу суспільної праці, через це українська нація стала не суспільством, а лише трудовим класом у ньому [3, с.27].

Найбільш небезпечним, на думку М.Шаповала, є духовне поневолення. Повсюди в західноукраїнських землях, на Буковині, в Закарпатті, в більшовицькій Росії спостерігається денационалізація українського народу, йому нав’язують чужу ідеологію, “накидаються проти української школи, літератури, мистецтва і релігії як проти основних форм духовної організації людей, інакше кажучи, проти організації свідомості українського народу” [3, с.28]. Поневоловачі найбільше бояться свідомості, над якою не можна панувати.

Нарешті, М.Шаповал розглядає таку форму визиску і поневолення України, як захоплення українських земель і їх природних багатств іншими народами. Сусідні держави, захопивши українські землі, нещадно їх експлуатують, внаслідок чого вони виснажуються, зникають ліси, ріки, озера, вичерпуються надра – вугілля, нафта, сіль, залізо, руда та інші корисні копалини. Автохтонне українське населення витісняється на непридатні землі, емігрує в чужі далекі країни. Це веде до біологічного вимирання українців [3, с.29].

Розглядаючи економічні та соціальні форми поневолення та визиску українського народу, есери приходять до висновку, що їх “програмою є революційний соціалізм, програма визволення трудових мас, програма збудування сільсько-робітничої трудової самостійної і соборної Української Республіки. Це є програма Української партії соціалістів-революціонерів” [3, с.42].

Першою політичною засадою цієї програми є соборність. Як її потрібно розуміти? Передусім, це соборність державно-політична: революція має визволити весь український народ на його етнографічних територіях, який має зібратись (звідси слово “соборність”) в одній державі. В Українську Республіку мають увійти всі українські землі, що входили до складу СРСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини. При цьому есери вважали, що не обов’язково дотримуватись повного централізму. Можливо, що трудова республіка Україна являтиме собою національний союз вільних спілок, тобто буде побудована на принципах внутрішнього федералізму. Підкарпаття, Галичина, Волинь, Буковина, Правобережна Україна, Кубанщина і Крим – основні складові української федерації. Українським соціалістам-революціонерам Українська Республіка мріялася великою державою. Вона займає майже 900 тис. кв. км і нараховує 50 мільйонів населення. Федеральний або центральний уряд займався б міжнародними справами, піклувався б про охорону кордонів та конституції, регулював би непорозуміння і відносини між автономними частинами [3, с.43].

Соборність розумілась соціалістами-революціонерами також “у великому співробітництві всіх частин України на полі господарства і духовної культури з метою витворення спільних переживань усього українського народу” [3, с.43]. Тобто, щоб русин, гуцул, наддніпрянець, кубанець творили і жили одним духовним життям, щоб міцніла морально-психологічна єдність між усіма групами українського народу. Спільні духовні чинники виникають лише на ґрунті співпраці. Тож завдання партії полягає в тому, щоб вести роботу, аби українці з усіх земель співпрацювали в кожній організації, установі тощо. Не повинно бути регіональної ізоляції, особливо політичних партій, які є соборницькими в політиці і соборними в організації. Культурні установи і організації теж мають бути не лише соборницькими в програмах, але й соборними в своєму складі. Щодо господарської політики, то соборність тут буде передумовою успішного соборництва в політиці.

Однією з важливих засад майбутньої трудової української республіки має бути політично-державна самостійність, бо без цього не може бути визволення українського народу. Разом з тим, має бути господарська і культурна самостійність, що є важливою передумовою державної самостійності [3, с.44].

Есери вважали, що революційність українського народу це також важлива політична засада. Українці повинні активно боротися проти нав’язуваних їм чужих законів. Більшовицький, польський, румунський,

чехословацький уряди на окупованих українських землях впроваджували своє право з метою поневолення українців. Це було насильством, безправ'ям, проти яких необхідно боротися і заводити своє право.

Важливою політичною засадою є максималізм. Соціалісти-революціонери вимагали повного політичного визволення, повної державної самостійності України. Українці повинні ставити питання не про порозуміння й співпрацю з поневоловачами, а про повне їх усунення, небажання ділити з ними владу, прагнути відібрати у них цю владу. На культурницькій ниві соціалісти-революціонери також боролися “за повноту української культури”, щоб кожний українець з дитинства жив в оточенні своєї культури, як це заведено в інших націях. “Вимагаємо, писав М. Шаповал, – повної політичної самостійності, щоб припинити визиск нас чужими державами і головне, щоб український народ не мав ніяких обмежень у своїй культурній роботі” [3, с.45].

Розробляючи політичні та ідеологічні засади майбутньої трудової української республіки, соціалісти-революціонери брали на озброєння інтернаціоналізм. Інтернаціоналізм – це “такий напрям політики, котрий вимагає підтримувати солідарність і співпрацю трудових мас всіх народів”. Це по-перше. А по-друге – “інтернаціоналізм домагається усамостійнення і урівноправнення всіх народів світу без огляду на їх величину і культурний рівень. Мир і згода між народами – така мета інтернаціоналізму” [3, с.46].

Українські соціалісти-революціонери засуджували “буржуазний націоналізм”, бо, на їх думку, “буржуазія всіх країн і народів, пануючих і поневолених, вважає за націю лише себе”. Своє панування, свою політику вона називає “націоналізмом”, прикриваючись яким визискує та поневолює робітників і селян.

Справжніми націоналістами М. Шаповал вважав лише тих, хто стоїть за визволення селянсько-робітничої більшості нації, тобто соціалістів, зокрема українських есерів. “Ми націоналісти тому, що хочемо визволення всієї нації, але ми інтернаціоналісти тому, що всім народам бажаємо того, чого бажаємо собі” – зазначав він [3, с.48].

У лютому 1927 р. у Празі відбулася конференція українських соціалістів-революціонерів, на якій було прийнято програму партії. Зібрання прийняло резолюцію “Українська політична еміграція і завдання Української партії соціалістів-революціонерів”, в підготовці якої активну участь брав М. Шаповал. У ній зазначалося, що окупація України Росією, Польщею і Румунією викликала збройний опір українського народу. Після поразки української національної революції

велика кількість політиків, учасників збройної боротьби змушені були залишити рідну землю. Вони розсіялися по світу, але залишилися вірними гаслам суверенності і соборності українських земель, продовжують боротьбу за здійснення цієї найближчої мети української нації [4, с.3]. Більшовизація підросійської України зруйнувала паростки державницької свідомості українства. В свою чергу на західноукраїнських землях під проводом української політичної інтелігенції набирає розмаху боротьба за соціальні і національні права трудових людей.

Провідники есерів вважали, що історична традиція і географічно-економічне становище Польщі при сучасному капіталістичному розвитку змушують її правлячі кола шукати виходу тільки на схід. Тому вони ніколи не зможуть примиритися з “ідеєю самостійної України в етнографічних межах, тобто з ідеєю зречення західноукраїнських земель”. Есери наголошували, що єдиною силою, яка здатна організувати там опір польському наступу, є власний народ, що орієнтується на власний ідеал – самостійну соборну Україну, не підлеглу ні Польщі, ні Москві. Він не дозволить себе обдурити ілюзорними обіцянками жодної із сторін, а буде дбати про власний політичний, господарський і культурний розвиток [4, с.6].

В резолюції містився аналіз становища українського населення Буковини і Бессарабії, які знаходились під румунською окупацією. Соціалісти-революціонери визначили свою позицію з цього питання. Беручи до уваги, що доля цих земель може вирішитись тільки в зв'язку з вирішенням долі Наддніпрянської України, Галичини та Волині шляхом революційної боротьби, есери вважали своїм обов'язком підтримувати місцеве українське населення “в його змаганні до боротьби за досягнення своїх політичних прав і підготовляти до одностайного виступу разом з Галичиною й Великою Україною для створення Єдиної Соборної Трудової Української Республіки” [4, с.8].

Як у звіті Головного політичного комітету, що його зробив М. Шаповал, так і у виступах учасників конференції рішучій критиці піддавались комуністична партія та уряд радянської України. Це знайшло свій вияв у резолюції “Відношення до сучасної влади в УРСР”. В ній зазначалося, що КП(б)У, будучи тільки краєвою організацією російської ВКП(б), позбавлена всякої автономії, тому всі декларації про “самостійність” чи “рівноправність” України в СРСР є тільки свідомим дурисвітством пануючого московського центру, що обернув Україну в свою колонію.

В резолюції були сформульовані принципи ставлення есерів до СРСР. Констатувалося, що вони залишаються на непримиренних

позиціях до більшовицької ідеології, програми і методів диктатури над трудовими масами, продовжуватимуть змагання з визволення поневолених націй, за суверенність української державності.

Однією з вимог, що їх висували есери, було завдання перетворити СРСР на справжній союз самостійних радянських демократичних трудових республік, до якого Україна вступить як самостійна радянська республіка. Соціалісти-революціонери вимагали приєднати до України Кубань, відрізані українські території Курщини, Воронежчини й Донеччини, забезпечити національно-культурні права українцям, розсіяним по СРСР, а також “проголосити принцип соборності всіх українських земель в одній соборній Соціалістичній Республіці в етнографічних межах” [4, с.11].

Цікаві думки висловив М.Шаповал стосовно майбутньої долі Європи, в тому числі і України. Він виходив з тієї ситуації, що утворення Ліги Націй на чолі з провідними країнами Європи сприяло виникненню нової політичної обстановки. Консолідована Європа почне загальний наступ на схід, де об'єктом наступу буде СРСР і менші країни. Це буде останній бій з більшовизмом, а для українців створяться сприятливі умови. В цей період Польща і Румунія не зможуть існувати автономно, вони мусять реорганізуватись, а тому зростуть шанси реалізації ідеї соборності України. Загальним наслідком протистояння між Заходом і Сходом буде знищення більшовизму. В результаті “постане вільна Україна, народ наш одержить сприятливі умови його життя і розвитку”.

Враховуючи ці обставини, есери висували завдання політичного, економічного і культурного плану. Головне, це розгортання боротьби за визволення розпорошених українських земель – Галичини, Волині, Буковини, Бессарабії. Для цього необхідно вести підготовку сил, просвітницьку діяльність, формувати визвольну ідеологію серед українського народу. Потрібно було також встановити зв'язки з соціалістичними силами в Європі, пропагувати ідею нової України в середовищі трудових мас. За словами М.Шаповала, без напруженої, повсякденної праці по підготовці власних сил нової України не буде і якщо партія соціалістів-революціонерів не виконає свого завдання, то вона мусить зійти зі сцени політичної боротьби [5, с.41].

Українські соціалісти-революціонери не визнавали соборно-державницьких програм інших політичних партій та рухів. Виступаючи проти співпраці в політичному плані з представниками інших політичних партій, рухів та зокрема “буржуазних націоналістів”, соціалісти-революціонери все ж сподівались на взаємодію з ними при певних

умовах, зокрема, при побудові “трудової республіки”. Особливо їх сподівання зросли після появи в 1923 р. на сторінках “Нової України” статті В.Винниченка “Єдиний революційно-демократичний національний фронт”. Такий фронт, за задумом В.Винниченка, мав стати на перешкоді російському наступу і з його допомогою можна визволити український народ від національного і політичного поневолення. Цього не може здійснити жодна окремо взята соціалістична течія, а лише спільними зусиллями, об'єднавшись у єдиний фронт української трудової демократії. До цього фронту не могли входити “реакційні” українські політичні чинники, зокрема монархісти різних відтінків, російські комуністи, петлюрівці [6, с.126].

М.Шаповал, виражаючи програмові погляди своєї партії, наголошував, що єдиний національний фронт мають складати трудові маси – селянство, робітництво і зв'язана з ними інтелігенція. Вони складають трудову демократію. Єдиний національний фронт трудової демократії може умовно означати загальний єдиний національний фронт, тому що саме ці групи складають майже всю українську націю. Трудова демократія, за задумом соціалістів-революціонерів, як переважна більшість нації має право ототожнювати свої інтереси з національними інтересами, свою політику з національною політикою, своє визволення з національним визволенням, свою державу з національною державою, свою культуру з національною культурою [7, с.15].

М.Шаповал та його соратники закликали український народ сконсолідувати свої сили для боротьби за найсвятіше, що є у людини, – за своє життя у вільній соборній українській державі. Всі сили, всі почуття, думи, вчинки, наставляли вони, повинні бути направлені на визволення, побудову власної української соборної держави.

1. Шаповал Н. Суцність українського вопроса (рукопис) – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Далі ЦДАВО України), ф. 3563, оп. 1, спр. 52.

2. Шаповал М. “Небезпека війни і наша позиція” // Трудова Україна 1932 – Ч. 7-8.

3. Шаповал М. Засади української визвольної програми // Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928.

4. Резолюції Закордонної конференції Української партії соціалістів-революціонерів. 6 лютого 1927 року. Прага, 1927.

5. ЦДАВО України, ф. 3563, оп. 1, спр. 2.

6. Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. - К., 1994.

7. Шаповал М. Складка сил // Шлях визволення Прага – Берлін, 1923.

Drobot I.

MYKYTA SHAPOVAL. SPEAKING ABOUT THE UKRAINIAN QUESTION: A POINT OF VIEW FROM EMIGRATION

Political views of famous ukrainian publicist, scientist, statesman Mykyta Shapoval are analysed in this article. He was one of the leaders of ukrainian socialist-revolutionaries who after the defeat of Tsentralna Rada had to transfer their activity to emigration (Czech republic).

M. Shapoval and his companions in arms called on ukrainian people to consolidate their forces in the struggle for free, independent ukrainian state. The author of the article analyses Shapoval's attitude to the USSR.

М.В.Кугутяк, Б.Г.Хруслов

**УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ
ОБ'ЄДНАННЯ: ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ 1931-1933 рр.**

Прихильники двох суперечних концепцій в УНДО не обмежились теоретичними дискусіями. На дводенному засіданні ЦК 25-26 грудня 1931р. дійшло до відкритого протиборства. Д.Паліїв звинуватив Президію ЦК в угодовстві, відході від програми партії і запропонував висловити недовір'я проводу УНДО. Більшістю всього в один голос (21 проти 20) резолюція Д.Паліїва була відхилена. ЦК погодився на створення з числа прихильників обох груп спеціальної політичної комісії в складі Д.Паліїва, В.Целевича, О.Луцького, В.Кузьмовича і В.Мудрого, яка зобов'язувалась підготувати проект політичних резолюцій, що мали бути запропоновані з'їзду партії [16, с.30].

Однак події на міжнародній арені і внутрішньополітичному житті, що відбулися в цей час, не сприяли ідейній консолідації націонал-демократів, навпаки, призвели до ще більшої дезорганізації як в УНДО, так і в західноукраїнському суспільстві в цілому. Особливе значення в цьому плані мав розгляд проблеми пацифікації на засіданні Ліги націй, яке було перенесено з вересня 1931р. у зв'язку з подіями в Манчжурії на 30 січня 1932р. Доповідь посла Японії Сато в цілому була витримана у пропольському дусі. Сато відхилив звинувачення українських організацій у тенденційності політики Польщі стосовно українського населення, звинуватив українців у використанні Ліги націй для злісної пропаганди проти Польщі, засудив терористичні акти націоналістів. При цьому він заявив, що пацифікаційні методи польських властей суперечать нормам міжнародного права, а також висловив побажання щодо матеріального відшкодування потерпілим у ході пацифікації. Сесія Ліги націй одностайно схвалила висновки Сато [17, с.30-31].

Невдалий для української сторони результат польсько-українських суперечностей викликав депресивні настрої в суспільстві, захитав позиції тих політиків в УНДО, які виступали проти польсько-українського порозуміння. В цих умовах ундовська преса небезпідставно звинуватила Лігу націй у недосконалій системі охорони прав національних меншин [11]. Особливо на цьому наголосив VIII Конгрес національних меншин, що відбувся 28-30 червня 1932р. у Відні. Виступаючи з трибуни Конгресу, М.Рудницька піддала гострій критиці діяльність Ліги націй відносно охорони прав національних меншин, заявила, що Ліга націй є тереном політичних махінацій, свідченням чого,

Закінчення. Початок див.: Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. II. 1999. – С.64-73.

на її думку, був виступ посла Сато, який українську трагедію зробив об'єктом політичного торгу. В прийнятій резолюції Конгрес вимагав від Ліги націй докорінної зміни вирішення проблем національних меншин шляхом створення постійного комітету Ліги націй [18, с.119-120].

Незважаючи на поразку в Лізі націй, УНДО не припинило петиційну кампанію на міжнародній арені. У зв'язку з посиленням політики військового осадництва на Волині, колонізацією й обмеженням українського шкільництва, закриттям сотень кооперативів, фізичним насильством над українськими в'язнями, УПР і УНДО звертались до Ліги націй, парламентів Англії, Канади, Франції. Петиційні звернення мали на меті привернути увагу світової громадськості до української проблеми в Польщі.

Активну дискусію в УНДО викликав пакт про ненапад між СРСР і Польщею, підписаний 25 липня 1932 р. УПР висловились проти пакту як документа, що продовжував стан поділу українських земель. Розчарованими і дезорієнтованими залишились ті політики в УНДО, які розраховували на польсько-радянський конфлікт і відновлення в цих умовах української державності. Орган УНДО газета "Свобода" спрямувала вістря боротьби проти СРСР, звинувачуючи Москву в ліквідації автономних прав радянської України [12].

На поглиблення політичних протиріч в УНДО вплинули і деякі внутріполітичні події, зокрема виступи міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького в сеймі 16 січня 1932 р. з декларацією, що окреслювала політику уряду стосовно українського населення. Основний зміст заяви міністра зводився до тези – спочатку лояльність українців до польської держави, а вже потім рівність громадянських прав. Декларація фактично відкидала українську проблему в Польщі як національно-політичну, не рахувалась з українським народом як з нацією, що має свої етнокультурні і суспільно-політичні потреби. Всякі виступи проти поляків розцінювались як замах на ідею польської держави і мали присікатись з використанням всієї сили держави. Б.Перацький закликів українське суспільство протиставитись виступам ОУН.

Торкнувшись проблем розвитку української кооперації, міністр вказав на зростання в ній політичних тенденцій, запевнив успішний розвиток тих і осподарських інституцій, які будуть співпрацювати з польською державою. Б.Перацький висловився також за утраквізацію (двомовність) української школи, наголошував на перепродукції української інтелігенції. У ділянці громадського самоврядування уряд йшов на створення гмін – збірних громад на селі. Про будь-яку автономію Західної України навіть не

згадувалось. На завершення міністр акцентував, що "там, де нема порозуміння, до голосу мусить прийти сила" [17, с.28-30].

Якщо в декларації викладались основні напрямки політики уряду на Західній Україні, то у виступі Б.Перацького на пленарному засіданні сейму 8 лютого 1932 р. вказувались методи її реалізації, зокрема вона мала здійснюватись "понад головами українських політиків", бо уряд сам "знайде безпосередню дорогу до порозуміння з народом" [17, с.30]. Конфронтаційна за своїм характером заява Б.Перацького була скерована, в першу чергу, проти політиків з УНДО, що викликало їх гостру реакцію в сеймі і в пресі.

Про загострення курсу польських властей стосовно українського населення свідчили також направлені урядом до сейму законопроекти про військову колонізацію північно-західних українських земель, про державне і приватне шкільництво, що обмежувало функціонування українських шкіл, а також про зміну територіальної самоуправи і створення у Галичині збірних громад, управи яких узалежнювались від повітових властей. Проти законопроектів УНДО розгорнуло широку петиційну кампанію [1, с.4, 10, 15, 35-36].

Всі ці внутріполітичні і міжнародні обставини поглибили внутрішню кризу в партії, що в повній мірі проявилось на IV Народному з'їзді УНДО 25-26 березня 1932 р. На з'їзд прибуло понад 180 делегатів з 45 повітів краю. Порівняно невелика кількість делегатів свідчила про певне організаційне ослаблення УНДО.

З доповіддю про політичне становище в краї на з'їзді виступив голова УНДО Д.Левицький, про організаційну роботу партії прозвітував Л.Макарушка. З інформацією про діяльність УПР виступив Д.Великанович. Реферат про економічне становище українського народу в Польщі виголосив Ю.Павликовський. У політичному звіті Д.Левицький зупинився на обставинах розгляду української проблеми в Лізі націй, констатував погіршення становища українського народу в Польщі, закликів до ідейно-політичної єдності в партії і суспільстві [7].

З'їзд проходив в умовах протиставлення двох угруповань. Особливо гостра боротьба між ними розгорнулась при обговоренні проекту резолюції, яка визначала політичну тактику партії, її ставлення до проблеми автономії західноукраїнських земель в Польщі. Д.Паліїв та його прихильники виступили з критикою дій УПР і керівництва партії за останні роки, оцінюючи їх діяльність як політику суцільних помилок. Паліївці категорично протиставились тій частині резолюції, що була запропонована поміркованою більшістю, яка висувала вимогу автономії західноукраїнських земель у складі Польщі як політичну програму дій

партії на найближчу перспективу. Опозиція відстоювала свій проєкт резолюції, в якій вказувалось, що проблема автономії має виключно тактичний характер у боротьбі з Польщею, при цьому засуджувались будь-які спроби польсько-українського порозуміння, як вияв зневіри в життєві сили українського народу [20, с.230].

Для узгодження позицій було обрано політичну комісію ЦК, так звану Раду п'яти (В.Мудрий, Д.Паліїв, о.Л.Куницький, М.Рудницька, Бласкевич), яка запропонувала компромісні резолюції, з тексту яких було вилучено все, що стосувалось автономії. З'їзд доручив ЦК випрацювати політичну тактику партії, засади якої мали бути затверджені на наступному Народному з'їзді [1, с.68-69].

Компромісними були і деякі інші пункти політичних резолюцій. Зокрема їх сьомий пункт явно ішов по лінії опозиції. У ньому зазначалось, що "на будуче УНДО буде: а) безоглядно поборювати всякі прояви зневіри у життєві сили українського народу; поведе таку працю, яка буде підтримувати в широких українських масах віру в перемогу українських національних ідеалів і таким чином зробить їх неподатними на чужі асиміляційні впливи; б) з уваги на те УНДО не буде толерувати в себе таких членів, які у своїй практичній політиці будуть протиставляти підвищені засадам" [15]. Дев'ятий пункт резолюції був на користь більшості проводу партії, оскільки, всупереч початковим вимогам Д.Паліїва, в ньому з'їзд висловив "своє повне признання і довір'я проводі УПР і УНДО, а зокрема голові за повну посвяту праці, та уділяє ЦК УНДО і його органам повну абсолюторію" [13].

Визначаючи своє ставлення до політики Польщі на Західній Україні, з'їзд засудив пацифікаційні методи властей, запротестував проти застосування польською владою принципу колективної відповідальності, схвалив всі заходи партії на міжнародній арені і в краї, направлені проти пацифікації. З'їзд застеріг українське суспільство від намірів польської влади "узалежнити від себе всякі прояви українського національного життя й усунути таким чином можливість свобідного творення українських національних цінностей та звести український нарід до рівня етнографічної маси" [13].

Особливу увагу з'їзд звернув на події в радянській Україні. З цілковитою одностайністю відзначалось, що "в так званій Українській Радянській Соціалістичній Республіці йде тепер безпощадна ліквідація всіх творчих національних сил, а рівночасно з тим і систематичне обмеження та вкорочення прав УСРР на користь московського червоного централізму" [13]. З'їзд осудив "всі засоби комуністичної диктатури, вимірені проти природного розвитку української нації та її

національно-державних змагань". Делегати з'їзду закликали "все українське громадянство і зокрема всі партійні організації та всю українську національну пресу до безоглядної боротьби з комунізмом в усіх його явних і замаскованих (радянськості) видах" [13].

З'їзд звернув також увагу на необхідність створення міських організацій УНДО, підтримки органу партії газети "Свобода". Окремим блоком були прийняті ухвали з господарських проблем краю.

Якщо всі резолюції були прийняті з'їздом одностайно, то обрання нового складу ЦК, що був запропонований Президією, виявило реальну розстановку сил на з'їзді (98 – за, 25 – проти). Переважна більшість делегатів підтримала провід партії на чолі з Д.Левицьким [1, с.68].

Компроміс поміркованої більшості делегатів з'їзду з опозиційною меншістю свідчив про глибоку ідейно-політичну кризу в партії, хисткість і невпевненість в собі її політичного проводу, який так і не наважився піти на відкритий розрив з опозицією. Криза тактики і стратегії націонал-демократії в умовах наростання тоталітарних тенденцій, її неспроможність випрацювати адекватну часу платформу національно-демократичного руху вели до втрати ініціативи, яка все більше переходила до радикально-опозиційних угруповань. Про моральну перемогу опозиції свідчив той факт, що до складу ЦК партії було обрано Д.Паліїва та його прихильників, у той час як найбільш помірковані ундовці, зокрема В.Децикевич і Я.Олесницький та деякі інші, туди не увійшли. Помітну роль у зміцненні позицій паліївців відіграла та обставина, що українська еміграція в Америці не підтримувала нормалізаційний курс проводу УНДО і навіть пригрозила припинити матеріальну підтримку [17, с.36].

Проблема політичної тактики партії й надалі залишалась невизначеною. У цьому плані з'їзд не виконав свого завдання. Це, в свою чергу, поглиблювало внутрішньополітичний конфлікт. На першому ж засіданні ЦК 26 березня 1932 р. Д.Паліїв зробив заяву стосовно існуючих протиріч в партії, оголосив про створення опозиційної фракції в ЦК, зазначивши при цьому, що опозиція увійшла до складу ЦК для оборони свого становища і для пропаганди того становища серед членів партії в краю" [20, с.238]. Заяву підписали члени ЦК Д.Паліїв, С.Витвицький, посли М.Рудницька, В.Кохан, Ю.Чукур, С.Кузюк.

Провід УНДО на чолі з Д.Левицьким докладав чимало зусиль, щоби протиборство в ЦК не перекинулось на місцеві партійні організації і не призвело до розколу партії. Такі побоювання були небезпідставними, оскільки в цілому ряді місцевих партійних організацій, зокрема в Стрию, Коломиї, Долині та інших, на зборах і конференціях приймалися

резольоції з різким осудом будь-яких польсько-українських угод. Нерідко такі конференції проводились спільно з УСРП і навіть ОУН, як це мало місце в Станіславі [2, с. 12].

Внутріполітичне становище в партії було предметом обговорення на засіданні ЦК 9 квітня 1932 р. У результаті обговорення була прийнята ухвала, яка суворо попереджала членів партії і ЦК стосовно виконання ними постанов Народного з'їзду, дотримання партійної дисципліни. Ухвалу підписали всі члени ЦК. На засіданні також було остаточно сформовано Президію партії. Головою УНДО знову було обрано Д.Левицького, заступниками голови стали В.Мудрий, Ю.Павликовський, о.Л.Куницький, Г.Тершаковець, секретарем став В.Целевич [1, с.86].

Однак боротьба в партії не припинялась. В основному вона проходила в формі “газетної війни” між опозиційним “Новим Часом” і виразницею настроїв поміркованої більшості ЦК газетою “Діло”. Предметом дискусій були проблеми польсько-українських стосунків, політичної тактики УНДО. Особливу зацікавленість викликала проблема територіальної автономії західноукраїнських земель у складі Польщі. Обгрунтовуючи позицію прихильників “автономії, як гасла реальної політики в Польщі”, посол С.Баран зазначив, що “ніхто ні на хвилину не обманює себе надіями щоби та справа була реалізована. Зовсім навпаки! Маємо проти себе усе польське суспільство і звичайно теперішній польський уряд. Виникає питання – чи з огляду на це все є доцільним висувати ту справу? Вважаю що так. Робимо то у власному інтересі. Наше суспільство навчиться діяти і думати реальними політичними категоріями і буде мати змогу гуртувати навколо реального гасла всі наші здорові, творчі сили [8].

Внутріпартійна автономістська полеміка згодом переросла у загальнополітичну дискусію. До її активізації в значній мірі спричинились спогади о.Т.Войнаровського про спробу польсько-українського порозуміння в 1921 р., опубліковані в газетах “Діло” і “Нова Зоря”. У своїх спогадах Т.Войнаровський відкрито засудив тодішню опозиційну політику трудовиків, вказав на помилковість їх сподівань на міжнародні чинники [9]. Політичні аналогії були очевидні. На підтримку Т.Войнаровського рішуче виступила газета “Мета” (орган УКС), яка безпосередньо закликала до польсько-українських переговорів. Газета “Діло” опублікувала статтю М.Данька “Чи автономія виключає прагнення до незалежності”, в якій автор обгрунтовував ідею, що автономія західноукраїнських земель в Польщі започаткувала би процес реалізації незалежницьких устремлень [10]. Подібні думки висловлював орган УКНП – газета “Нова Зоря”. На протилежних позиціях була

опозиційна ундовська газета “Новий Час” і націоналістична - “Український Голос”. Хоч і з інших позицій політику нормалізації польсько-українських стосунків засуджувала УСРП, Головна управа якої неодноразово протиставлялась лоялістським тенденціям УНДО. В газетній полеміці українців вперше взяли участь поляки, зокрема посол Скірмунт і С.Лось. Газетна дискусія засвідчила значну політичну еволюцію західноукраїнського суспільства, поглиблення протиріч між прихильниками і противниками польсько-українського порозуміння, між старшим і молодшим поколіннями.

Контроверсійні відносини між “старшими” і “молодими” з 1932 р. почали переростати у відкрите протистояння. Виступи “молодих”, серед яких значно зміцніли і поширились впливи ОУН, проходили під гаслом “боротьби з угодовством”, проти окупаційного режиму, за відновлення української державності. У цій боротьбі молодь виявила неабияку активність. 28 травня 1932 р. на загальних зборах Товариства прихильників освіти В.Децикевич, звинувачений “молодими” (членами ОУН) в угодовстві, був змушений залишити посаду голови Товариства. Такі дії “молодих” викликали загальний осуд “старших”, що вилилось в ундовську газетну кампанію [18, с.32].

Виявом зростаючої конфронтації було також побиття вікон у повітовому союзі українських кооперативів у Сокалі в знак протесту проти участі РСУК в організованих владою так званих Східних торгах. Повітові організації УНДО і УСРП в Сокалі 30 травня 1932 р. виступили із спільною заявою, в якій засудили дії “безвідповідальних осіб” [21, с.467].

Поглиблення протиріч між “старшими” і “молодими” спонукало митрополита А.Шептицького звернутись до молоді із спеціальним листом “Слово до української молоді”, у якому він засудив практиковані нею методи діяльності.

Однак найближчий перебіг подій не тільки не усунув наявних протиріч, а ще більше їх загострив. Лінія протиборства й надалі зосереджувалась в УНДО і на цей раз довела до остаточного розриву між прихильниками “реальної політики” та їх опонентами. Каменем спотикання залишались польсько-українські стосунки і похідна від них проблема автономії. І на цей раз її актуалізація була спричинена подіями на міжнародній арені, зокрема діями 65-ти англійських парламентаріїв, які у жовтні 1932 р. звернулись із петицією до Ліги націй стосовно невиконання Польщею взятих на себе міжнародних зобов'язань надати Східній Галичині територіальну автономію [21, с.467].

Як не дивно, але англійська петиція стала аргументом в боротьбі для обох течій в УНДО. Для прихильників опозиційної до Польщі

політики англійська петиція була свідченням міжнародного характеру української проблеми і зацікавленості нею європейської громадськості. З іншого боку, для прихильників так званої “реальної політики” петиція була аргументом, що зміцнював їх автономістські плани.

На підтримку англійської петиції Д.Левицький 3 листопада 1932 р. виступив на сесії сейму з офіційною декларацією, у якій від імені парламентського представництва УНДО було висунуто перед польським урядом вимогу національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі. “Домагаємось від польської держави, – заявив Д.Левицький, – щоби згідно з ухвалою Ради послів виконала своє міжнародне зобов'язання стосовно територіальної автономії. Вимагаємо лише, щоби автономія була розширена на всі українські землі в межах польської держави. Від тієї вимоги відступити не можемо” [19, с.26].

Автономістська заява УПР була переломним етапом політичної еволюції УНДО. Вперше, не рахуючи окремих посольських виступів, найвпливовіша західноукраїнська політична партія через своє парламентське представництво офіційно звернулася до польського уряду про запровадження територіальної автономії українських земель у Польщі. Сама постановка проблеми опосередковано передбачала визнання суверенітету Польщі над західноукраїнськими землями, що входило в суперечність із програмними документами партії 1925-1928 рр. Вимога автономії свідчила про відмову від опозиційної політики, пошук шляхів українсько-польського порозуміння, як відправної точки формування нової політичної концепції націонал-демократів, контури якої чітко окреслились лише із середини 30-х років.

Декларація УПР була сигналом до нового витка конфронтації всередині УНДО. Гострота “газетної війни” свідчила, що справа йде до остаточного розколу в партії. Особливо завзята полеміка зав'язалась у зв'язку з нападом бойовиків ОУН 30 листопада 1932р. на пошту в Городку біля Львова, загибеллю двох його учасників, а також страта за вироком польського суду В.Біласа і Д.Данилишина. Їх смерть сколихнула українське суспільство. Однак до оцінки причин і наслідків трагедії обидва угруповання в УНДО підходили з різних позицій. Газета “Діло” в ряді статей засудила методи дій ОУН, висловлювалась проти втягування молоді у підпільну боротьбу. Її підтримала вся клерикальна преса. У відповідь газета “Новий Час” виступила з різким осудом публікацій “Діла”, керівництва партії і УПР. Крім того, головний редактор “Нового Часу” Д.Паліїв направив в ЦК листа, в якому зазначив, що висловлені в “Ділі” оцінки подій у Городку суперечать

політичним резолюціям останнього Народного з'їзду, йдуть по лінії інтересів польської держави, спричинились до загострення конфлікту поколінь [19, с.31]. Лист Паліїва був предметом обговорення на засіданні ЦК 9 грудня 1932 р. і 28 січня 1933 р. На останньому з них Д.Левицький виступив з доповіддю “Про політичне положення українського народу в Польщі і ситуація всередині партії”, в якій, з огляду на становище українського народу, наголошувалось на необхідності внутріпартійної і загальнонаціональної консолідації. Д.Левицький значну увагу приділив діяльності опозиційної групи Д.Паліїва проти Президії партії, підкреслив необхідність припинення внутріпартійної боротьби. З метою “оздоровлення внутрішніх стосунків” він висловився за проведення “острої внутріпартійної дискусії”, зажадав обов'язкового голосування щодо довір'я Президії. Тривала дискусія завершилась прийняттям резолюції, в якій ЦК переважною більшістю, за виключенням трьох чоловік, висловив “Президії УНДО довір'я за її дотеперішню політичну діяльність”. ЦК у третьому пункті резолюції закликав “членів партії до абсолютного послуху”, попередив, що “в будучині буде найгостріше виступати проти всяких спроб порушення внутрішньої партійної карності” [3, с.1].

Однак опозиція не вважала на перестороги ЦК. Історія з так званими “Лугами” в котрій раз антагонізувала відносини в партії до крайніх меж. Проблема українського спортивного товариства “Луг” у Галичині виникла в кінці 1932 р. і була зв'язана з тим, що його голова Р.Дашкевич під тиском польської влади погодився на перереєстрацію товариства за новим статутом, який передбачав підпорядкування “Лугу” польському уряду фізичного виховання. Справа “Лугу” одразу ж стала в центрі суспільного життя. Українська політична опінія вбачала у факті підпорядкування “Лугу” польській владі угодову тенденцію, сприймала її як загрозу національній єдності. Історія з “Лугом” трактувалась як прецедент підпорядкування всіх сторін українського суспільного життя польській державі. Проблема “Лугу” була широко коментована українською пресою всіх політичних відтінків, стала предметом дискусій найширших верств суспільства [4, с.4-5].

Українські газети видавця І.Тиктора, в тому числі “Новий Час”, “Наш Прапор”, що відстоювали опозиційну платформу Д.Паліїва, розгорнули активну антилугівську кампанію. Керівництво УНДО звинувачувалось ними у сприянні витвореній ситуації. Все це спонукало провід партії приділити справі “Лугу” особливу увагу. 18 лютого 1933 р. це питання було розглянуте на засіданні ЦК. В результаті обміну думками була прийнята резолюція, у якій зазначалось, що “законо-

давство польської держави останнім часом прагне до підпорядкування всього українського суспільного життя державним чинникам". Далі ЦК стверджував, що "згода лугової організації на контролю уряду фізичного виховання була похибкою кирманичів тієї організації. Орган ЦК, признаючи велику вагу фізичного виховання, стоїть на становищі, що в теперішню хвилю, при витвореній луговим проводом ситуації, не можна тієї організації задалегідь нищити, не знаючи ще ні додатніх, ні від'ємних сторін її праці. При цьому ЦК заповідає, що буде вести безупинну боротьбу за звільнення лугової організації від контролі і залежності польських урядових чинників" [3, с.7].

Опозиційна група вбачала в такій позиції ЦК відкрите угодовство, а тому різко запротестувала проти ухвали проводу УНДО. Редактор Д.Паліїв і посол В.Кохан опублікували у зв'язку з цим протестаційну заяву, в якій наголошувалось, що "прийняті більшістю ЦК УНДО резолюції є в разуючій суперечності з програмовими засадами УНДО. Дашкевич зробив крок, який в нашому майбутньому житті буде мати далекойдуче значення. Спроба добровільного підпорядкування лугової організації виключить в майбутньому право до самодіяльності організації українського суспільного життя. Визнання витвореної керівництвом лугів ситуації стане страшним прецедентом і керівництво УНДО не буде мати права протиставляти в майбутньому жодній ситуації, витвореній невідповідальними отаманами" [3, с.7]. З огляду на сказане, опозиція заявила, що не підпорядковується ухвалам ЦК і буде їх всьїяко поборювати незважаючи на наслідки, які можуть їх спіткати. Таким чином опозиційна група, порушуючи внутріпартійну дисципліну, відкрито протиставилась проводу УНДО. Остаточний розкол партії ставав неминучим. На засіданні ЦК 4 березня 1933 р., на якому розглядалася проблема "Лугу", не дійшло до остаточного розриву лише з огляду на арешт і ув'язнення Д.Паліїва польською поліцією.

З метою зміцнення внутріпартійної дисципліни та нейтралізації впливів опозиційної групи на місцеві організації, ЦК УНДО на своєму засіданні 13 травня 1933 р. прийняв рішення про перереєстрацію всіх членів партії [5, с.39].

Протягом червня-липня 1933 р. набирала сили "газетна війна" між "Ділом" і "Новим Часом". З боку ЦК в полеміці брали участь голова партії Д.Левицький і її генеральний секретар В.Целевич, з боку опозиції – редактор Д.Паліїв і видавець І.Тиктор. У численних статтях В.Целевич звинуватив пресу І.Тиктора ("Новий Час", "Наш Прапор", "Народна справа") у корисливому поборенні УНДО – найвпливовішої української партії,

необгрунтованих нападках на її керівництво і витворення у такий спосіб суспільного хаосу і анархії. У відповідь І.Тиктор звинуватив провід УНДО у матеріальній корисливості й угодовстві. Звільнений із в'язниці Д.Паліїв опублікував у "Новому Часі" статтю "Щоби було ясно", в якій підкреслив, що боротьба в УНДО "ведеться між колишньою автономістичною групою "Діла" і між колишньою "Загравою" [14].

В таких умовах провід УНДО доходив висновку про недопустимість продовження існуючого стану справ у партії. Засідання ЦК 15 липня 1933 р. було присвячене виключно діяльності Д.Паліїва і антиундовській пресовій кампанії видань І.Тиктора. Стосовно останнього, то ЦК прийняв ухвалу, в якій засуджувались антиундовські виступи газет І.Тиктора – "Новий Час", "Наш Прапор", "Народна справа", "Комар". Вони розцінювались як такі, що дезорганізують українське суспільне життя, завдають великої шкоди українській національній справі. В резолюції зазначалось, що "ЦК не вважає за можливе, аби члени УНДО підтримували надалі видання Тиктора" [6, с.14].

Проти прийняття резолюції ЦК стосовно видань І.Тиктора виступили редактор Д.Паліїв, посол В.Кохан і кандидат у члени ЦК П.Постолук. У ході дискусії В.Кохан заявив, що справжньою причиною протиборства в партії є не "анархізм" Д.Паліїва і його прихильників, як це прагне подати більшість ЦК, а боротьба автономістсько-угодовського проводу УНДО з незалежницькою групою. В.Кохан звинуватив ЦК у прагненні знищити пресу І.Тиктора лише тому, що вона захищає ідейну платформу опозиції. На знак протесту проти резолюції ЦК Д.Паліїв, В.Кохан і П.Постолук заявили про вихід з партії.

На цьому ж засіданні ЦК було прийнято резолюцію стосовно виключення з УНДО Д.Паліїва і його прихильників. За таку ухвалу проголосувало 25 членів ЦК при одному проти і двох, що утримались. У резолюції з цього приводу наголошувалось, що "редактор Д.Паліїв, виступаючи як член ЦК на сторінках преси проти партії і її керівництва, діяв на шкоду партії і тим зламав партійну дисципліну. На тій підставі ЦК... ухвалює виключити редактора Д.Паліїва з числа членів УНДО" [22, с.559-560].

На виключення з партії Д.Паліїв відгукнувся статтею "На чисті води", у якій заявив: "признаю з перспективи 8 років хибність ліквідації "Заграви" і створення УНДО. Шкода було нове вино вливати в старі міхи". Д.Паліїв висловив припущення, що з виключенням опозиції, УНДО "об'єднає в своїх рядах усі угодові елементи" [15].

Таким чином тривалий внутріпартійний конфлікт завершився ідейно-політичним розколом. З УНДО виділилась радикально-націоналістична

течія, яка згодом оформилась у нову політичну партію. З цього часу УНДО стало більш однорідним у політичному плані. Основним вектором політики партії стала орієнтація на Польщу, перехід на автономістські засади, пошуки шляхів польсько-українського компромісу. Попри те, що політична трансформація УНДО відбулась без значних організаційних потрясінь, національно-демократичний рух на Західній Україні, самим фактом ідейно-політичного розколу, був суттєво ослаблений. В умовах наростаючої внутріполітичної і міжнародної конфронтації ця обставина позначилась на розвитку українського національно-політичного руху.

1. Державний архів Івано – Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 875, арк. 4, 10, 15, 35-36, 68 – 69, 86.
2. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 833, арк. 12.
3. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 269, арк. 7.
4. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 1, оп. 51, спр. 732, арк. 4-5.
5. ДАЛО, ф. 220, оп. 1, спр. 183, арк. 39.
6. ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 678, арк. 14.
7. Три роки праці УНДО. Зі звіту Д. Левицького, виголошеного на Народному З'їзді 25 березня 1932 р. // Свобода. – 1932. – 22 травня.
8. Баран С. Нічого нового під сонцем // Діло. – 1932. – 9 квітня.
9. Войнаровський Т. Новий жмут світла на спробу польсько-українського замирення в 1921р. // Нова Зоря. – 1932. – 28 травня.
10. Дянько М. Чи автономія виключає прагнення до незалежності? // Діло. – 1932. – 23 серпня.
11. Після женецького рішення // Діло. – 1932. – 3 лютого.
12. Пакт з Совітами // Свобода. – 1932. – 14 серпня.
13. Народний з'їзд у Львові // Діло. – 1932. – 29 березня.
14. В ундівській фамілії // Нова Зоря. – 1933. – 2 липня; Домашня війна в УНДО // Нова Зоря. – 1933. – 9 липня.
15. Війна в УНДО розгоряється // Нова Зоря. – 1933. – 16 липня.
16. Sprawozdanie z życia mniejszosci narodowych za IV kwartal 1931r. – Warszawa. – 1932. – S.30.
17. Ibid... za I kwartal 1932r. – Warszawa. – 1932. – S.28-30. 30-31, 36.
18. Ibid... za II kwartal 1932r. – Warszawa. – 1932. – S.32, 119-120.
19. Ibid... za IV kwartal 1932r. – Warszawa. – 1933. – S.26, 31.
20. Sprawy narodowosciowe. – Warszawa. – 1932. – N2 – 3 – S.230, 238.
21. Ibid... – № 4-5. – S.467.
22. Wszystkie stronnictwa. Sprawy polityczne. – Warszawa. – 1933. – S.559-560.

Kuhutyak M., Khruslov B.

UKRAINIAN NATIONAL-DEMOCRATIC UNION POLITICAL CONFLICT OF 1931-1933

The article deals with the activity of the most influential Western-Ukrainian political party – National Democratic Association (UNDA). The authors give insight into the causes, circumstances, and essence of the political evolution undergone by the UNDA in the early 1930's and the ensuing conflict within the party. The conflict was caused by different views on ways of handling a Polish-Ukrainian antagonism. This circumstance led to the split of the UNDA and changes in its political platform.

М.Ф.Москалюк

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ З УНДО: ШЛЯХ ВІД СПІВРОБІТНИЦТВА ДО КОНФРОНТАЦІЇ

Рішення ради послів держав Антанти 14 березня 1923 р. про передачу Східної Галичини Польщі спричинило глибоку кризу всередині українського політичного табору. Його виявом стало розмежування національних сил. Посилилися прорадянські ілюзії, угодовські орієнтації на Польщу, зміцнів новітній український націоналізм [15, с.169].

Нова ситуація сприяла подальшій еволюції суспільно-політичного життя краю в сторону його переорганізування. У ході консолідаційного процесу 1924 – першої половини 1925 рр. на базі колишньої Української народно-трудової партії, Української партії національної роботи та волинської національної групи Української парламентарної репрезентації 11 липня 1925 р. виникло Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Ця центристська партія, яка швидко стала провідною силою на західноукраїнських землях, шляхом компромісу об'єднала роз'єднані течії націонал-демократів, радянських автономістів та представників націоналістичної орієнтації. Провід УНДО в особі голови партії Д.Левицького, М.Галушинського, В.Загайкевича, В.Мудрого та інших відомих політичних і громадських діячів виступив з платформою, в якій окреслив головну мету партії – політичну консолідацію західних українців з метою здобуття самостійної соборної Української держави [17, с.237-238].

Складний і контроверсійний характер тогочасних політичних реалій вплинув на клерикально-консервативну течію українського табору, яка на угодовському ґрунті “нової ери” організаційно оформилася у Галичині ще в 1896 р. До 1907 р. вона діяла у формі партійного представництва з боку Католицького русько-народного союзу, а з 1911 р. – Української християнсько-суспільної партії (УХСП), очолюваної О.Барвінським. Перебуваючи на правому крилі українського політичного спектра, УХСП об'єднала незначну, консервативно настроєну частину української громадськості та кліру, виступала на захист національних, соціально-економічних та культурних прав галицьких українців. Діяльність УХСП протягом 1911-1924 рр. наочно засвідчила політичну еволюцію християнських суспільників, у результаті якої вони відмовилися від угодовських, щодо Польщі, тенденцій і повністю перейшли на державно-самостійницькі позиції. Однак низький організаційний стан клерикальної партії та мінімальний рівень її впливу

на маси спричинили повне підпорядкування УХСП політичній лінії націонал-демократів [16, с.53]. Рішення ради послів Антанти викликало занепад партії християнських суспільників, який завершився в серпні 1924 р. її розпадом.

Припинення діяльності УХСП прискорило політичну та релігійно-обрядову поляризацію клерикально-консервативних сил. На середину 20-х років ХХ ст. оформилися орієнтальний (візантійський) та окцидентальний (латинський) напрями в українській клерикальній політичній думці [19, с.212-213]. Перший з них виступав з позицій загальноукраїнського єднання в рамках соборної незалежної Української держави, закликав до збереження східних (візантійських) традицій у Греко-католицькій церкві як релігійної основи співпраці українців різних конфесій. Не витворивши власної політичної організації, представники цього напрямку діяли в складі УНДО. Натомість клерикали-окциденталісти пропагували ідею доцільності в нових політичних умовах взаємовигідної польсько-української угоди на засадах національно-територіальної автономії всіх українських земель у складі Польщі. З метою згладити релігійні суперечності між обома народами та нейтралізувати вороже для Греко-католицької церкви поширення з Наддніпрянщини атеїстичних та православних впливів, вони закликали латинізувати східний обряд.

Інструментом пропаганди та реалізації програмних засад клерикалів окцидентального напрямку стала Українська християнська організація (УХО), яка утворилася 4 серпня 1925 р. у Львові. Головою УХО став ректор Львівської духовної семінарії доктор Т.Галушинський. У склад провладу християнської організації ввійшли також від греко-католицького духовенства професор духовної семінарії у Львові Й.Маркевич, крилошанин станіславської капітули Д.Стек, директор приватної української гімназії в Золочеві священник М.Хмільовський, представники інтелігенції – юристи О.Надрага, Р.Гайдук, З.Лукавецький, вчитель державної семінарії О.Бачинська [3а, арк. 33-34]. Однак фактично керівництво УХО перебрав у свої руки станіславський єпископ Г.Хомишин. Високий духовний сан не дозволив йому стати повноправним членом цієї клерикальної організації, зате надав можливість виступати в якості її неформального лідера.

Оскільки УХО не претендувала на роль політичної партії, вона не брала безпосередньої участі у партійно-політичному житті краю. Разом з тим статус УХО як позапартійної організації аж ніяк не означав, що її не цікавило політичне життя. Навпаки, керівництво УХО розглядало християнську організацію як перший етап на шляху заснування української католицької партії [9].

У зв'язку з цим УХО постала перед вибором політичного союзника - партії, яка в найбільш повній мірі сприяла б реалізації програмних засад клерикалів-окциденталістів. Такою партією, не випадково, стало УНДО. На це вплинув цілий ряд чинників. По-перше, на середину 1925 р. склалися міцні традиції співробітництва Греко-католицького духовенства (яке складало основу соціальної бази УХО) з націонал-демократами. По-друге, з числа всіх тогочасних українських політичних партій тільки УНДО у своїй програмі, прийнятій на II партійному з'їзді 19-20 листопада 1926 р., беззастережно виступило на захист Греко-католицької церкви [26, арк. 3]. По-третє, у середовищі націонал-демократів до кінця 1926 р. існувала угодовська група В.Бачинського, яка через журнал "Політика" пропагувала ідею автономії українських земель у складі Польщі [7, с.7-8]. Ця так звана "реальна політика" отримала підтримку з боку УХО, оскільки відповідала програмним засадам клерикалів-окциденталістів. Не випадково до складу редакції названого журналу увійшов Т.Галушинський. По-четверте, тісному співробітництву між УХО та УНДО сприяло також рішуче відмежування націонал-демократів від ворожих для християнської організації лівих і москвофільських партій [1, арк. 82-83]. По-п'яте, у початковий період своєї діяльності, що охоплював 1925-1927 рр., УХО уникала відкритої пропаганди латинізації Греко-католицької церкви, проти чого виступала абсолютна більшість української громадськості та священники-орієнталісти.

Деякі згадані обставини, зокрема традиційний союз української націонал-демократії з греко-католицьким духовенством, підтримка нею церкви, опозиційне ставлення до партій лівого і москвофільського спрямування, створили сприятливі умови для міцної співпраці галицьких клерикалів орієнтального та окцидентального напрямку з УНДО. Членами ЦК цієї партії були священники Д.Лопатинський, О.Стефанович, Л.Куницький. У склад Народного комітету УНДО увійшло 24 представники кліру. Серед них – "хомишинці" Т.Войнаровський, Ю.Гіряк, П.Городецький, з числа орієнталістів – Д.Лопатинський, Л.Куницький. Останній зайняв одночасно посаду заступника голови УНДО [1, арк. 75]. Активна підтримка греко-католицьким духовенством націонал-демократів дала підстави членам Української соціалістичної радикальної партії (УСРП) назвати УНДО "партією попів" [36, арк. 172].

Загалом в контексті тогочасних взаємовідносин УХО-УНДО серед української громадськості формується уявлення про значний вплив націонал-демократів на діяльність християнської організації. Сама ж УХО сприймалася як надійний союзник та "прибудова" УНДО [3г, арк. 29].

Особливо активізувалася співпраця клерикалів-окциденталістів з націонал-демократами на тлі виборчої кампанії до польського парламенту 1928 р. Задовго до виборів, ще у липні 1926 р. І. Хомишин закликав духовенство формувати серед української громадськості готовність підтримати УНДО [4а, арк. 14]. На засіданні ЦК УХО 24 листопада 1927 р. Т. Галушинський запропонував надати націонал-демократам на час виборів моральну підтримку [2а, арк. 38]. Друкований орган християнської організації газета "Нова Зоря" відкрито вела агітацію за підтримку УНДО. Внаслідок такої діяльності УХО виборчий список націонал-демократичних кандидатів поповнився чотирма представниками від греко-католицького духовенства [14б, с. 209].

Таким чином, у початковий період діяльності УХО спостерігалось її тісне співробітництво з УНДО. Взаємодія клерикалів-окциденталістів з найбільш впливовою партією Західної України, з одного боку, піднесла авторитет УНДО серед тієї частини громадськості та кліру, яка підтримувала ідейні засади християнської організації, а з другого – надавала УХО можливість, хоч і опосередковано, через націонал-демократів брати участь у політичному житті краю.

Однак співпраця УХО та УНДО була приречена на поглиблення протиріч. Як відомо, націонал-демократи не були політично однорідними. В їх рядах виділялися три групи: 1) прихильники переговорів з польським урядом (лідер В. Бачинський); 2) центр, який орієнтувався на власні сили. Його представникам Д. Левицькому, В. Целевичу та ін. належало керівництво об'єднанням; 3) радянське течія (Є. Петрушевич) [18, с. 31]. Констатуючи таке становище, унівська газета "Новий Час" писала: "В новій партії об'єдналися люди, що з більшим правом, а навіть гордістю, могли б назвати декого з однопартійців своїми політичними противниками... Це свідчить, що об'єдналися люди, яким не місце в одній партії" [8]. Зрозуміло, що саме прихильники В. Бачинського отримали підтримку з боку УХО. У цьому контексті консолідаційна політика клерикалів-окциденталістів з націонал-демократами на пряму залежала від вагомості в УНДО автономістичної групи. Перемога центристів на другому з'їзді партії в листопаді 1926 р., закріплена прийняттям програми УНДО, що відкидала будь-які орієнтири на Польщу, та виключенням 12 грудня 1926 р. В. Бачинського з лав об'єднання, відштовхнула УХО від націонал-демократів. Напруженість у взаєминах не спала навіть після того, як радянські вийшли з УНДО, утворивши 15 травня 1927 р. Українську партію праці.

Черговим кроком, що значно загострив стосунки, стала організація націонал-демократами в час виборчої кампанії 1928 р. "одноілілого національного фронту всіх українських партій" з метою створення спільного блоку. Основна увага при цьому зверталася на співпрацю з радикалами. На пленумі ЦК УНДО 7 травня 1927 р. присутні 28 чол. одногосно проголосували за переговори з УСРП, натомість тільки троє підтримали курс на співробітництво з УХО [1, арк. 82]. Незважаючи на те, що така політика не увінчалася успіхом, перш за все з вини радикалів, які, поставивши ряд вимог, відмовилися від спільного блоку, був зведений нанівець весь попередній позитивний досвід консолідаційної діяльності УХО-УНДО.

Налякана навіть ймовірністю такої співпраці, УХО виступила проти тих кандидатів з ундовського табору, які, на думку клерикалів-окциденталістів, тяжіли до атеїзму. "Обов'язком християнина, – писала "Нова Зоря", – є віддати свій голос на кандидата, що сам має християнський світогляд та що у своїй посольській діяльності буде поступати по лінії інтересів католицької церкви" [10]. Одночасно УХО вимагала від "неможливих кандидатів" усних заяв не виступати за час своєї майбутньої посольської діяльності проти релігійних принципів та настанов католицької церкви [6, с. 6].

З числа греко-католицького духовенства тільки священики-орієнталісти залишалися беззастережними союзниками УНДО [14а, с. 57].

Представники клерикально-окцидентальних кіл негативно сприйняли результати виборів, зокрема те, що крім націонал-демократів, які отримали 24 мандати у сеймі і 9 у сенаті, 10 місць здобули радикали і 5 – радянські. За такий стан справ вони звинувачували УНДО [11].

Суттєвим дестабілізуючим фактором у взаємовідносинах християнської організації та УНДО напередодні і після виборів стало ображення О. Назарука (листопад 1927 р.), а згодом С. Томашівського (січень 1928 р.) членами ЦК УХО. Попри те, що вони сповідували ворожі для націонал-демократів гетьмансько-монархічні ідеї В. Липинського, С. Томашівський теоретично обґрунтував, а О. Назарук, очоливши редакцію "Нової Зорі", пропагував концепцію національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі [12].

Виступаючи проти них, керівництво УНДО розповсюдило заяву, в якій стверджувало: "Ми нічого не маємо проти, що ідеологи угодовости С. Томашівський і О. Назарук зробили б... ще один... експеримент. Нас тривожить, що на такий експеримент дає згоду УХО" [2б, арк. 5]. У зв'язку з цим націонал-демократи прогнозували повний занепад християнської організації.

Проблема стосунків з УХО після парламентських виборів стала предметом активного обговорення серед ундистів. Ряд членів ЦК на чолі з послом В.Целевичем наполягав на публічній дискусії з цього приводу. Націонал-демократи з числа священників-орієнталістів були проти. Їх ставлення Л.Куницький виступив посередником у пошуках розумного компромісу [Зв, арк. 10]. Однак конфлікт, що зачепив основи ідеології УХО та УНДО, переговорами розв'язати було вже неможливо. На Народному з'їзді УНДО в грудні 1928 р. редактор газети "Діло" В.Мудрий наголошував, що "Нова Зоря" стала "недвозначно на становищі політичного опортунізму супроти Польщі та ярко протривить політиці нашої Української парламентарної репрезентації" [13, с.72-73].

Напругу посилювала також проблема особистої неприязні між керівництвом націонал-демократів та клерикалів-окциденталістів. Серед членів УХО поширювалася думка О.Назарука про те, що УНДО – "се найбільш хаотична партія" Галичини, а націонал-демократи – "се купа галицьких плосколобів і крикунів" [5, с.389-390].

Отже, на другу половину 1928 р. відносини між УХО та УНДО перейшли у фазу взаємного ігнорування. У ситуації, що склалася, провід християнської організації розповсюдив заклики утворити власну політичну партію [26, арк. 16]. У такий спосіб керівництво УХО протестувало проти політики УНДО і водночас шукало шляхів для посилення власних позицій. 12-13 липня 1930 р. у Микуличині відбулася нарада провідних діячів УХО за участю станіславського та перемишльського єпископів Г.Хомишина і Й.Коциловського, Т.Галушинського, С.Томашівського, О.Назарука. Розпочато конкретні заходи щодо зміни позапартійного статусу УХО. Вирішено відтепер називати її "Українська католицька організація". Учасники наради прийняли резолюцію, в якій наголошували, що "жодна з дотеперішніх політичних партій не проводила своєї політики у католицькому дусі" [46, арк. 5]. У зв'язку з цим питання створення клерикальної політичної партії стало питанням часу.

Таким чином, тісна співпраця християнської організації з УНДО завершилася конфронтацією. Зважаючи на згадані фактори, перш за все протилежні ідеологічні засади УХО та УНДО, вона була об'єктивним та логічним наслідком еволюції їхніх взаємин. Разом з тим, розмежування цих двох структур сприяло викристалізації в українській суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду різних концепцій: національної консолідації з метою побудови соборної самостійної Української держави (УНДО) та національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі (УХО). Нетривала консолідаційна політика УХО

та УНДО створила умови для співробітництва клерикалів-окциденталістів з націонал-демократами, яке виявилось в час нормалізації польсько-українських відносин 1935 р.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 6, оп. 1, спр. 168.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові:
  - а) ф. 358, оп. 1, спр. 42;
  - б) ф. 406, оп. 1, спр. 22.
3. Державний архів Івано-Франківської області:
  - а) ф. 2, оп. 1, спр. 373;
  - б) ф. 2, оп. 1, спр. 417;
  - в) ф. 2, оп. 1, спр. 637;
  - г) ф. 69, оп. 1, спр. 3.
4. Державний архів Львівської області:
  - а) ф. 1, оп. 52, спр. 552;
  - б) ф. 110, оп. 1, спр. 110.
5. Липинський В. Твори. Архів. – Т. 7. – Філадельфія, 1976.
6. Томашівський С. Чільна партія у власнім зеркалі. – Львів, 1929.
7. Рік 1925 // Політика. – 1926. – Ч. 1.
8. Наш національний білянс за 1925 р. // Новий час. – 1926. – Ч. 1.
9. УХО // Нова Зоря. – 1926. – Ч. 33.
10. УХО і вибори // Нова Зоря. – 1928. – Ч. 6.
11. Вислід виборів // Нова Зоря. – 1928. – Ч. 18.
12. Найважливіша політична задача нашого сучасного покоління // Нова Зоря – 1928. – Ч. 24.
13. Народний з'їзд УНДО 24 і 25 грудня. – Львів, 1929.
14. Sprawy narodowosciowe:
  - а) 1928. – № 1;
  - б) 1929. – № 1.
15. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
16. Кугутяк М. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920-23 рр. // Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 1997. – № 1.
17. Кухта Б. З історії української політичної думки. – К., 1994.
18. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925-1928). – Львів, 1995.
19. Stępień S. Życie religijne społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Т. 1. – Przemyśl, 1990. .

Moskaliuk M.

RELATIONS BETWEEN UKRAINIAN CHRISTIAN ORGANIZATION AND UNDO: WAY FROM COOPERATION TO CONFRONTATION

The article deals with the activity of ukrainian clerical conservatives in the social and political life of Halychyna in the middle and in the second half of the 20th century. The author pays much attention to the creation of Ukrainian christian organisation and its contradictory mutual relations with the most powerful political party – Ukrainian National-Democratic Union. The author also explains the reasons of opposition between conservative Catholics and national-democrats.

В.Л. Комар
ПОЛІТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ВОЄВОДИ ГЕНРІКА
ЮЗЕВСЬКОГО НА ВОЛИНІ У 1928-1935 рр.

Національна політика Польщі на Волині у міжвоєнний період несправедливо довго залишалася поза увагою істориків. Вперше її дослідженням зайнялися польські вчені, яким вдалося відобразити основні концептуальні засади, напрямки і етапи цієї політики [22; 23; 28]. У найновіших працях істориків Республіки Польща так званий волинський експеримент Г.Юзевського розцінюється як політика "польсько-українського порозуміння" [26, с.71; 29, с.145; 30, с.202-203]. Значний вклад у розробку даної проблеми внесли й українські історики [32; с.34]. Зокрема, М.Кучерепа стверджує, що суть волинської політики полягала у вихованні українців як лояльних, "відданих громадян Речі Посполитої" [32, с.20]. Вищезгадана проблема частково досліджувалася і нами під час написання кандидатської дисертації [33], окремі висновки з якої пропонуються у цій статті.

Для розуміння суті волинської політики вважаємо доцільним коротко охарактеризувати політичний портрет самого Г.Юзевського – непересічної особистості, талановитого математика, актора, художника, піаніста, державного діяча II Речі Посполитої, соратника Глави Польської республіки Ю.Пілсудського. Доля Г.Юзевського від народження і протягом тривалого періоду була тісно пов'язана з Україною. Відомо, що він народився у Києві у 1892 р. в сім'ї польського інженера – вихідця з Галичини. У 1909-1914 рр. Г.Юзевський навчався на фізико-математичному відділенні університету св.Володимира. В роки Першої світової війни молодий Генрік організував на території України осередок Польської організації військової (ПОВ), яка була створена з метою проведення диверсій у тилах російської армії і відіграла важливу роль у відновленні незалежності Польщі. Згодом, у 1920 р. за дорученням Ю.Пілсудського Г.Юзевський перебував на посаді віце-міністра військових справ в уряді С.Петлюри. Після відставки Ю.Пілсудського у 1922 р. Г.Юзевський оселяється на Волині як військовий осадник. Він брав безпосередню участь у підготовці травневого 1926 р. перевороту і приходу до влади режиму санації. Вже у 1927 р. Г. Юзевський очолює кабінет міністрів в уряді Польщі, а в травні – 1928 р. Волинську воєводську адміністрацію. Проведення "волинського експерименту" санкціонував сам Глава держави Ю.Пілсудський [15].

Концептуальні засади волинської політики були оголошені Г.Юзевським на з'їзді послів і сенаторів Безпартійного блоку Волині,

що відбувся 20 серпня 1928 р. в Луцьку. У своєму виступі воєвода звернув увагу на те, що „не бачить протиріччя між концепцією незалежної України і приналежністю польської Волині до Речі Посполитої” [17]. Програма Г. Юзевського полягала у створенні анклаву польсько-українського співжиття на Волині. На його погляд, це б відповідало інтересам як Польської держави, так і українського населення.

Конкретні напрямки втілення політичного експерименту були представлені Г.Юзевським у вигляді „Волинської програми” на конференції „кресових воєвод”, яка відбулася 2-3 грудня 1929 р. у Луцьку. В загальних рисах його погляди збігалися з концепцією державної асиміляції, яку пропонувалось розцінювати як „творчий процес взаємного проникнення польської і української культур” [7, с.161-169]. Методи реалізації програми обіймали комплекс заходів у галузі освіти, самоврядування, адміністрації, громадського життя і кооперації. Воєвода, зокрема, виступав прихильником широкого використання українців на службових посадах, а також за визнання рівних прав для громадян всіх національностей. Він пропонував виділити державні інвестиції, щоб поліпшити економічне становище населення Волині. У його планах передбачалось також замінити утраквістичні (двомовні) школи іншими типами навчальних закладів, які більш відповідали б регіональним особливостям краю. Згідно з задумами воєводи організації, створені на базі польсько-української співпраці, повинні були б заслуговувати на підтримку уряду Польщі, проте провідну роль у формуванні співжиття двох слов'янських народів відводилось панівній польській нації.

Виходячи з „Волинської програми”, у плани Г. Юзевського не входило формування українського національно-визвольного руху. Йшлося, передусім, про забезпечення інтересів польської держави. Вони полягали насамперед в інтегруванні Волині до Польщі. Для цього вважалося доцільним відокремити Волинське воєводство від впливів українського націоналізму з Галичини і комуністичної агітації з боку СРСР. Це, в свою чергу, мало забезпечити нейтралізацію національно-визвольного руху українців Волині.

Здійснення прометеївських* планів пілсудчиків передбачало перетворення західноукраїнських земель у „П'ємонт” національно-визвольних змагань всіх українців і його подальше використання в

* Прометеїзм – концепція східної політики уряду Польської республіки в період правління режиму санації. Ідеологи з оточення Ю.Пілсудського передбачали розпад Радянського Союзу і утворення залежних від Польщі маріонеткових держав Литви, Білорусі, України тощо.

інтересах польської держави [27, с.112]. Насамперед це стосувалося Галичини і Волині. При виборі методів реалізації правлячі кола Польщі виходили з історичних і регіональних особливостей цих територій.

Згідно з даними урядової статистики за 1931 р. на Волині поляки становили від 10,3% у Крем'янецькому до 26,2% населення у Володимирському повітах. Домінуючою верствою на волинському селі були українські селяни – в середньому 77,1% [20, с.22]. В умовах абсолютної переваги українського населення „єдиним можливим засобом утримання цих земель від сепаратистських тенденцій”, на думку Г. Юзевського, „була державна асиміляція, що опиралась на давні вікові традиції польсько-українського співжиття на Волині” [10, с.56].

У червні 1930 р., повернувшись на Волинь після вимушеного відкликання у центральний апарат влади, Г. Юзевський приступив до втілення „Волинської програми”. Перші кроки його діяльності спрямовувалися на зміцнення Сокальського кордону як ідеологічного бар'єру між Галичиною й Волинню, штучно створеного польською владою. Це знайшло втілення насамперед у персональній політиці воєводи. Загрозою для Волині Г. Юзевський вважав сусідство Східної Галичини, де „панували австрійські традиції і войовничий націоналізм – польський і український” [10, с.56]. Тому він недопускав на урядові посади осіб з цього регіону. З українського середовища воєвода добирав кадри з колишніх соратників С.Петлюри в уряді УНР, а серед них – П.Певний, С.Тимошенко, С.Скрипник [19]. Концентрація зусиль воєводи зосереджувалась на двох головних напрямках. По-перше, ліквідувалися українські угруповання на Волині, які не визнавали польської держави. Так, у 1928-1930 рр. у Луцьку відбулося кілька гучних процесів проти діячів Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), в результаті ця партія до 1933 р. не проявляла політичної активності [29, с.110]. Згідно з донесеннями воєводського уряду близько 85% українських кооперативів Волині знаходилися під контролем „Сельробу”^{*}. Це створювало перешкоди на шляху реалізації „волинського експерименту”. Прикриваючись піклуванням про здоров'я і життя населення Волині, адміністративна влада з 1 жовтня 1932 р. заборонила діяльність 124 українських кооперативів [2, с.2]. Це стосувалося також тих господарських осередків, які знаходилися під впливом українських політичних партій Галичини. З подібних мотивів у 1928-1929 рр. було закрито близько 150 відділів української культурно-освітньої організації „Просвіта” [25, с.150].

^{*} „Сельроб” — Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання, яке було утворене з ініціативи комуністів 10 жовтня 1926 р. Фактично ця партія була легальною надбудовою КПЗУ і найбільшим впливом користувалась на Волині і Холмщині.

Другим напрямком було створення на базі польсько-української співпраці нових форм суспільно-політичного життя на Волині. З цією метою наприкінці червня 1931 р. було засновано Волинське українське об'єднання (ВУО). На той час це була чи не єдина українська партія, що визнавала належність українських земель до Польщі [16]. Організована з ініціативи Г. Юзевського, вона мала відігравати провідну роль у реалізації його задумів.

У руслі проведення політики польсько-українського порозуміння у 1932 р. на базі зліквідованих „Просвіт” постали „Просвітянські хати”. Їм відводилась роль речників ідеології, закладеної у „Волинській програмі”. Аналогічною була ситуація в економічній сфері. З'явилися спільні польсько-українські кооперативи „Гурт” [12]. Вони підпорядковувались державній адміністрації Волині. Отже, перші кроки втілення політичного експерименту на Волині підтвердили наміри реалізації концепції прометеїзму на сході Польщі.

На початку 1935 р. розпочався другий етап ліквідації українських кооперативів у Волинському воєводстві. Від подібної акції 1932 р. він відрізнявся тим, що проводився на основі закону про кооперацію з 1934 р. Обмеживши діяльність РСУК територією Східної Галичини, правлячі кола „санації” добилися підпорядкування українських економічних установ з Краківського, Люблінського, Поліського і Волинського воєводств Польському кооперативному союзові в м. Варшаві [31, с.871]. Отже, українська кооперація на Волині формально перестала існувати.

Незважаючи на очевидний успіх проведених заходів, частину своїх функцій кооперація зберегла і фактично залишалась українською. Перейшовши у підпорядкування польської влади, кооперативи залишалися бастионами українського політичного руху, бо персонал цих закладів практично не змінився. Розчарування Г. Юзевського з цього приводу відобразилися у його звіті до МВС: „Кооперативи, котрі раніше належали до РСУК, а тепер до Польського союзу кооперативів, залишилися осередками політичної агресії зі Східної Малопольщі” [4, с.16]. Таким чином, політичної мети при реалізації економічної політики на Волині не було досягнуто.

Паралельно з руйнуванням українського кооперативного руху проводились заходи зі створення подібних підприємств на засадах „польсько-української співпраці”. Наприкінці 1935 р. на Волині функціонувало вже близько 100 кооперативів „Гурт”. Вони повністю підпорядковувались місцевій воєводській адміністрації і значною мірою користувались позичками державного фонду. Незважаючи на

протекціоністські заходи уряду, як показують підрахунки польського історика Яна Кенсіка, борги спільного польсько-українського підприємства на початок 1936 р. складала 366 тис. злотих [26, с.116]. Політичні прагнення воєводи не завжди збігалися з об'єктивним характером економічних законів. Саме в цьому, на наш погляд, полягала основна причина невдалої економічної діяльності „Гурту”. Так, Г.Юзевському не вдалося створити надійний ґрунт для реалізації політики „польсько-української співпраці” на Волині.

Волинські села попадали під вплив українських партій Галичини не лише через мережу організованої кооперації, а й через розбудову громадських організацій. Г. Юзевський уважно стежив за проявами незалежного українського життя на Волині й не допускав до заснування філіалів галицьких організацій. У результаті адміністративних утисків тут перестали легально діяти такі товариства, як „Сільський господар”, „Рідна школа”, „Союз українок” та інші. Особлива увага приділялась культурно-освітньому товариству „Просвіта”. За даними воєводської адміністрації, у 1935 р. просвітницькою діяльністю на Волині займалося 478 осередків цього товариства [1, с.12]. Переважна більшість з них знаходилася під впливом УНДО, УСРП та інших партій Галичини. Їхня агітаційна робота спрямовувалась на відродження національної свідомості волинян. Це суперечило засадам „Волинської програми”, мета якої полягала у формуванні лояльних громадян Польської держави. Виховання національно-свідомих українців не входило в задуми воєводи. Тому для успішної реалізації власних концепцій він вважав необхідним ліквідувати ці національно-культурні українські інституції. Закриття читалень „Просвіта” на Волині збіглося з наступом на кооперацію. В результаті цілеспрямованої діяльності воєводського уряду на початок 1935 р. тут залишилось тільки 7 читалень товариства „Просвіта” [1, с.12]. Боротьбу польської адміністрації з українськими культурно-освітніми установами рішуче засудили галицькі депутати до парламенту, а також прометеївський часопис – „Бюлетень польсько-український” [13].

На місці повністю зліквідованих „Просвіт” створювались організації подібного типу, але на основі „польсько-української співпраці”. Вони виступали речниками ідеології, закладеної у „Волинській програмі”. Новоствореними організаціями опікувалося ВУО, а політичний контроль здійснювала воєводська адміністрація. Польсько-українські організації отримали назви: „Просвіт'янських хат” – на селі, а у виділених містах* –

*Міста в Польщі щодо територіального самоврядування поділялись на виділені і невиділені. До першої групи належали міста з населенням понад 25 тис. чол. На Волині виділені міста – Луцьк, Ковель, Володимир.

„Рідні хати”. У 1935 р. на Волині функціонувало близько 80-ти „Просвіт'янських хат”, які підпорядковувались ВУО. Особливо інтенсивно опановувались ті місцевості, де перестали існувати осередки українського економічного товариства „Сільський господар”.

Наслідки політики в цій сфері болюче вдарили по українській просвітницькій праці, а також не могли задовольняти самого Г.Юзевського. „Рідні хати” не здобули належної популярності у громадян Волині. Їх не сприйняли місцеві поляки та ігнорувало українське населення. Розчарування і апатію, що охопили українців, використовували для посилення своїх позицій комуністи (КПЗУ). Значна частина національно свідомої української молоді за допомогою преси, книг та приватного листування намагалась не переривати контакти з галицькими товариствами, проте, в цьому плані існували серйозні перешкоди. Реалізуючи концепцію Сокальського кордону, польська влада не допускала українські газети на Волинь. Наражаючись на переслідування і арешти, волиняни ходили пішки за 30 км до сусідніх галицьких міст і постачали на Волинь українські національні часописи [11, с.406]. Наведені дані свідчать, що Г.Юзевському не вдалося повністю реалізувати намічені заходи в ідеологічній сфері, а також відокремити Волинь від політичних впливів з Галичини.

Необмежені можливості для ідеологічного тиску на українське суспільство відкривало опанування воєводою релігійним рухом православних Волині. Варто нагадати, що більшість українського населення сповідувала православний обряд, але серед представників вищого духовенства домінували росіяни. Втручання Г.Юзевського у справи православ'я мали, на наш погляд, щонайменше два завдання: по-перше, відмежувати православних Польщі від зазіхань Московської митрополії; по-друге, запровадити українську мову в церковних богослужіннях замість старослов'янської. Цим нейтралізувались проросійські впливи у релігійній сфері, а задоволення мінімальних потреб українських громадян щодо вживання рідної мови сприяло їх державній асиміляції. Саме завдяки Г.Юзевському ініціатива в релігійній сфері поступово перейшла від церковного елемента до світського. Здобувши за допомогою ВУО провідні позиції у релігійних організаціях Волині: товаристві ім. Петра Могили і „Братстві Чесного Хреста” в Луцьку, він впливав на формування релігійної політики [14, с.84]. Так, під тиском адміністративної влади єпархіальне зібрання від 29 січня 1935 р. постановило проводити виголошення проповідей в церквах, навчання релігії у школах, а також заняття на місіонерських курсах українською мовою [4, с.19]. Проте, це рішення

наштовхнулось на відвертий спротив з боку російських священників і не було втілене в життя [3, с.90].

Особлива увага в реалізації “волинського експерименту” приділялась освітній політиці. Г. Юзевський розумів, що період навчання в школі є визначальним для формування свідомості майбутнього громадянина. Стан шкільництва у Волинському воєводстві, на погляд Г. Юзевського, був катастрофічним. Тут у 1933-34 навчальному році функціонували 1782 загальноосвітні школи, у тому числі 545 польських, 637 польських з українською мовою навчання, 539 утравквістичних і лише 11 українських [1, с.31]. Слід нагадати, що це відбувалося в краї, де 77 % населення становили українці, а 14 % – поляки. Тобто лише 0,02% українських дітей навчалися в національних школах. Це свідчило про повне ігнорування освітніх потреб української меншини.

Подібною виглядала ситуація з працевлаштуванням українських вчителів. У 1933-34 навчальному році в середніх школах Волинського воєводства викладало 2637 вчителів польської національності, 447 українців і 220 – інших національностей [8, с.188]. У такій ситуації Г.Юзевський був переконаний, що недостатнє забезпечення освітніх потреб українців викличе новий наступ приватного шкільного товариства з Галичини – „Рідної школи”. Щоб попередити можливу експансію, воєвода сам розпочав нібито „українізацію” волинського шкільництва. Польські школи з українською мовою навчання, на його погляд, найбільш до цього підходили. Тут виховання українців у пропольському державницькому дусі поєднувалось з реалізацією мінімальних українських прагнень – вивчати рідну мову. Кількість таких загальноосвітніх шкіл за період керівництва Г.Юзевським Волинським воєводством з 1930 р. по 1934 р. зросла у півтора раза.

У 30-х роках відбувалася подальша централізація державного апарату та органів самоврядування в польській державі. Не обминув цей процес і Волинського воєводства. Відомо, що новий закон про самоврядування, схвалений Польським сеймом 28 березня 1933 р., передавав владу на місцях старостам та воєводам і звів роль самоуправних органів до дорадчих функцій. Ліквідовувались також гмінні збори¹, а їх повноваження покладено на державну адміністрацію. Органи місцевого самоврядування, так звані гмінні ради, повинні були формуватись на основі ступінчастих і відкритих виборів, проте в результаті чітко спланованої виборчої тактики і зловживань адміністративної влади

¹ Гміна (громада) була найнижчою адміністративною одиницею територіального самоврядування.

більшість місць у повітових і гмінних радах здобули поляки. Домінуюча роль серед працюючого персоналу органів самоуправління теж належала представникам польського населення [18].

У результаті листопадових 1934 р. виборів понад 300 місць в урядах і радах гмін та повітів здобули військові осадники [4, с.46]. Органи самоврядування, які склалися переважно з поляків, визнавалися місцевим українським населенням як чужа окупаційна влада. Г. Юзевський вважав такий стан речей неприйнятним і виступав проти надання посад тим польським урядовцям, які відмовляються від співпраці з українцями [9, с.150]. Реакція воєводи не була проявом українофільських тенденцій, а лише сприйняттям реалій національних відносин на Волині. Він передбачав, що результати самоуправних виборів потягнуть за собою небажані для польської влади наслідки, бо відмежування українців від участі в місцевих урядах змусить їх до формування підпільних осередків ОУН чи КПЗУ. Наведені факти свідчать, що національний склад органів самоврядування не сприяв реалізації політики „польсько-української співпраці”.

Проведений нами аналіз діяльності воєводи Г.Юзевського у 1928-1935 рр. щодо реалізації політичного експерименту на території Волинського воєводства в економічній, культурно-освітній та релігійній сферах, дає підстави зробити висновок, що він проводився винятково в інтересах польської держави. Його метою була державна асиміляція українців краю та інтеграція Волині з Польщею. Шляхом забезпечення мінімальних потреб української меншини Г.Юзевський намагався усунути деструктивний елемент конфлікту між двома народами і виховати лояльних громадян держави. Його декларативні заяви про польсько-українське порозуміння розходилися з реальністю. Під керівництвом воєводи було ліквідовано українську кооперацію, читальні „Просвіта” і нещадно придушувались будь-які прояви національно-визвольного руху. Незважаючи на це, Г. Юзевському не вдалося ізолювати Волинь від політичних впливів з Галичини і реалізувати тим самим ідею Сокальського кордону.

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), mf. 1800/1.

2. AAN, MSW, sygn. 1054.

3. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 2870.

4. AAN, Urząd wojewódzki w Łucku, sygn. 979/26.

5. Biblioteka Uniwersyteku Warszawskiego (BUW), Dział Rękopisów (DR), akc. nr. 1549 [4] Materiały dotyczące województwa wołyńskiego w latach 1926-1938 zebrane przez Stanisława Stęmpowskiego.

6. BUW, DR, akc. nr. 1549 [6] Memoriał Henryka Jozewskiego b. wojewody wołyńskiego w sprawie kierunków polityki państwowej na Wołyniu, 1938

7. Madajczyk Cz. Materiały w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym // Dzieje Najnowsze – 1972 – Z 3 – S. 137-169
8. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko – ukraińskich – Warszawa, 1992. – Т. I. – 317 s.
9. Jozewski H. Zamiast pamiętnika // Zeszyty Historyczne – Paryż, 1982 – Т.60. – S. 65-157
10. Józewski H. Życie konspirowane // Karta – Warszawa, 1991. – N 5. – S. 47-84.
11. Макух І. На народній службі. – Дітройт, 1958. – 628 с.
12. Biuletyn Polsko – Ukraiński (BP – U). – 1934. – 25 list
13. BP – U. – 1935 – 20 kwiet.
14. BP – U. – 1935. – 20 sierp
15. Gazeta Polska. – 1930 – 5 czerw.
16. Gazeta Polska. – 1931. – 30 czerw
17. Przegląd Wołyński. – 1928 – 5 sierp.
18. Wołyn. – 1935. – 3 marca
19. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 grudnia 1931 r. Polska. – Warszawa, 1938.
20. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 grudnia 1931 r. Województwo Wołyńskie – Warszawa, 1938.
21. Mały rocznik statystyczny. – Warszawa, 1935.
22. Вронський С. Соціально – економічні відносини на Волині напередодні Другої світової війни // Укр. іст. журн. – К., 1964. – № 6. – С. 62-69.
23. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 – 1939. – Wrocław, 1979 – 262 s.
24. Chojnowski A. Ukraina. – Warszawa, 1997. – 233 s.
25. Kęsik J. “Kordon Sokalski”. Problemy pogranicza galicyjsko – wołyńskiego w latach 1921 – 1939 // Studia z dziejów prowincji Galicyjskiej – Wrocław, 1993. – S. 125-155.
26. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892 – 1981. – Wrocław, 1995. – 214 s.
27. Lewandowski J. Kwestia ukraińska w II Rzeczypospolitej // Aneks. – Londyn, 1982. – N 28. – S. 97-122
28. Mędrzecki W. Województwo wołyńskie. 1921 – 1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. – Wrocław, 1988. – 199 s.
29. Olszanski T. – A. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa, 1995. – 347 s.
30. Paruch W. Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej: mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926-1939). – Lublin, 1997. – 424 s.
31. Pawluczuk Z. Ukraińska spółdzielczość w Polsce do 1939 roku // Przegląd Wschodni. – Warszawa, 1992/93. – Z. 4(8) – Т. II. – S. 861-872
32. Кучерена М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919-1939 рр.) // Україна – Польща: важкі питання. – Варшава, 1998. – С.11-28.
33. Комар В.Л. Українське питання в національній політиці Польщі (1935-1939 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07. 00. 02. – Івано-Франківськ, 1998 – 180 с.
34. Крамар Ю.В. Політика державної асиміляції на Волині (1928-1938 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07. 00. 02. – Луцьк, 1998. – 201 с.

Комар В.

H. JUZEVSZKY'S (GOVERNOR OF PROVINCE) POLITICAL EXPERIMENT IN VOLYN REGION IN 1928-1935

Author of this article gives his own viewpoint upon the Polish national policy in Volyn region, which was realised under the leadership of province governor H. Yuzevszky in 1928-1935. Political experiment of province governor was directed into the state assimilation of ukrainians by social, economic, cultural and educational methods. The so called policy of “polish-ukrainian understanding” didn't foresee awakening of national consciousness of ukrainian people and was carried out in the interests of Poland.

Я.І. Мандрик НАСИЛЬНИЦЬКА КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: НЕВДАЛА СПРОБА ЗАМІНИТИ ГОСПОДАРЯ НАЙМАНИМ РОБІТНИКОМ

Масова насильницька колективізація – жахлива трагедія України. Було знищено власника, господаря землі, який зберігав культуру, традиції, мову нашого народу. Замість нього готувався тип найманого робітника, байдужого і чужого до землі, до української культури. Таким чином насильно, із важкими наслідками на майбутнє, змінювалися життя, культура, світогляд і менталітет українців.

Зміни на селі, які почалися в кінці 20-х років, відкривали можливості для широкого використання техніки. Без механізації як індивідуальний, так і колективний обробіток землі був малоєфективний. Масова колективізація (в цьому ще один її недолік) почалася без відповідної технічної підготовки. Не була створена матеріальна база колективізації. Ці прогалини доводилося ліквідувати вже в ході перетворень на селі.

У такому стані опинилося і питання забезпечення села механізаторськими кадрами. В 1926-1927 рр. чисельність цих кадрів на селі була вкрай недостатньою. Підводячи підсумки весняної посівної 1928 р., Спілка союзів сільськогосподарської кооперації була змушена констатувати (збережений стиль оригіналу): “Трактористів і рульових тракторних колон приходилося комплектувати і підготовлювати в процесі роботи, на ходу, замінюючи один одного. Кваліфікація більшості трактористів зовсім недостатня” [5, ф. 2605, оп. I, спр. 21, арк. 16]. Це підтверджує і такий факт: на економічній нараді в березні 1928 року, яка заслухала доповідь Шліхтера з питань колективізації, ні слова не говорилося про підготовку кадрів масових професій для села. Ситуацію довелося терміново виправляти і вже в постанові РНК УСРР на доповідь НКЗС республіки “Про стан і форми усупільнення сільського господарства” (вересень 1928 р.) говорилось про розширення різних курсів і пристосування їх до підготовки масових спеціалістів для колективних господарств [5, ф. 2623, оп. I, спр. 141, арк. 22].

Невисоким був і загальноосвітній рівень трактористів. У 1928 р. серед них було 1, 2% неписьменних, 96, 8% мали початкову освіту і тільки 2% – неповну середню. Були серйозні недоліки у спеціальній підготовці. На курсах трактористів навчали тільки керувати машиною, а технічний догляд, прийоми ефективного використання тракторів майже не вивчалися [3, с. 89]. Ще більше загострилася проблема масових кадрів з початком першої п'ятирічки та масової колективізації. В жовтні 1929 р. відділ по роботі на селі ЦК ВКП(б) і Колгоспцентр СРСР підготували

“Проект пропозицій по підготовці масових кадрів колгоспної системи”. В цьому документі вказувалося на величезний розрив між потребою в підготовлених масових кадрах і фактичною підготовкою. “Виникло завдання, яке вимагає виключно напруженої роботи по негайному вирішенню — підготувати в найкоротший період величезну кількість кваліфікованих працівників, опираючись на яких можна здійснити перетворення бідняцько-середняцьких господарств у велике колективне виробництво” [4, ф. 348, оп. 1, спр. 62, арк. 24], – говорилось у “Проекті”.

Стационарна навчальна сітка, тим більше сільськогосподарська школа того часу, не могла виконати ці завдання. В таких умовах тільки короткотермінові курси могли забезпечити підготовку відповідних працівників. На це націлювала і відома постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. “Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву” [2, с.666].

До 1929 р. трактористів кооперативної системи готували безпосередньо із селян. Із створенням МТС джерела комплектування основних механізаторських кадрів не змінилися. У типовому договорі МТС з колгоспами (1929 р.) було сказано: “Всю роботу, в тому числі роботу на тракторах, виконують самі селяни без права найму робочої сили зі сторони”.

З перепису робітників МТС, проведеного за завданням Держплану СРСР в 1930 р., видно, що майже 50% ремонтних працівників до вступу в МТС працювали в промисловості. Ремонтні робітники відносилися в першу чергу до штату МТС. Держава з самого початку зосередила в своїх руках підготовку цих кадрів, взяла на себе оплату їх праці і навчання. Готували ремонтників безпосередньо в ремонтних майстернях і тракторно-механічних школах. На початку 1933 р. в СРСР було 42 таких школи. Робітники інших, менш складних і в той же час найбільш масових професій – трактористи, машиністи, комбайнери майже повністю формувалися із селян [5, ф. 1, оп. 20, спр. 20, арк. 3].

Основними базовими установами, в яких створювалися курси для підготовки кадрів масових професій для села, стали МТС, радгоспи, великі колгоспи, райкоопспілки. Всі, хто проходив курсову підготовку, залишалися членами колгоспів, їм нараховувалась зарплата в трудових днях, навчання йшло за рахунок колгоспів.

Вже в 1929 р. у Дніпропетровській, Запорізькій, Мелітопольській округах були організовані курси, де навчалися 400 трактористів, 150 старших трактористів. Цього ж року Трактороцентр організовує курси старших механіків МТС в Одесі. До весни 1930 р. в Україні вже працювали 312 різних курсів із строком навчання від 1 тижня до 6 місяців

[5, ф. 1, оп. 164, спр. 1307, арк. 104]. Всього за 1929-1930 рр. було підготовлено на курсах 4400 трактористів, 270 бригадирів тракторних бригад, 1530 рільників [4, ф. 2623, оп. 1, спр. 25, арк. 9].

XI з'їзд КП(б)У (1930 р.) ухвалив підготувати протягом 1930-1931 рр. в УСРР 200 тисяч кваліфікованих працівників сільського господарства [5, ф. 1, оп. 2623, спр. 790, арк. 72]. Виконуючи цю програму, Наркомзем України розгорнув мережу різноманітних курсів, вечірніх шкіл колгоспної молоді, виробничих гуртків, семінарів.

У 1930-1931 рр. тільки Комітети незаможних селян направили на різні курси 29139 осіб, з них 1,1% жінок [5, ф. 1, оп. 220, спр. 790, арк. 22] по лінії Укрколгоспцентру, Трактороцентру, Укрзерноцентру та спеціальних центрів сільгоспкооперації. В 1930-1931 рр. навчалися близько 140 тисяч осіб, по лінії української військової округи – 11,2 тисячі і по лінії Союзцукру – 7,5 тисячі осіб [5, ф. 1, оп. 161, спр. 553, арк. 34]. Згідно із даними 261 МТС на кінець 1930 р. на міжрайонних курсах навчалися 3986 бригадирів тракторних бригад, а при 25 машинно-тракторних майстернях – 290 механіків МТС [5, ф. 1, оп. 2706, спр. 1676, арк. 30] тощо. Таким чином, формально рішення XI з'їзду КП(б)У про підготовку 200 тисяч спеціалістів виконувалося успішно.

Якщо аналізувати по роках, то на перший погляд здається, що через систему короткотермінових курсів в Україні було підготовлено значну кількість різних спеціалістів масових професій для села. Зокрема, в 1930 р. – 229 тисяч осіб, в 1931 р. – 365 тисяч осіб, в 1932 р. – 303 тисячі [5, ф. 1, оп. 1034, спр. 553, арк. 34]. Але якщо зробити аналіз забезпеченості кадрами масових професій сільського господарства безпосередньо на місцях, з'ясувати, як фактично була організована їх підготовка на курсах, то картина змінюється. Так, у грудні 1931 р. президія Черкаської районної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції розглянула питання про стан підготовки колгоспних кадрів. Були відмічені надзвичайно серйозні недоліки, допущені в цій справі: вчасно не були укомплектовані навчальні групи, на всіх курсах зірвано строки навчання (заняття розпочалися тільки 2 групами (42 особи – замість 300 осіб), побутові умови слухачам не були забезпечені: не було гуртожитку, палива, ліжок. Грошей на організацію курсів зовсім не було виділено [4, ф. 166, оп. 17, спр., арк. 2].

Така організація навчання була майже типовою для всієї республіки. Наприклад, в лютому 1932 року Комісія виконання при РНК УСРР змушена була визнати, що внаслідок недостатньої оперативності НКЗС та його обласних органів розгортання мережі курсів проходить із значним запізненням і визначені урядом строки і плани навчання зірвано.

Особливо незадовільно розгорталось навчання кадрів у Донецькій області, де план був виконаний тільки на 72, 5%, у Київській, відповідно, на 75, 9%, в Укрколгоспцентрі, відповідно, на 79, 6% плану. Абсолютно не вирішувались питання забезпечення підручниками, навчальними програмами, була слабкою матеріальна база курсів, незадовільне харчування. В результаті, курсанти масово залишали курси [5, ф. 1, оп. 2706, спр. 7389, арк. 38].

Розвал сільського господарства, до якого призвела масова колективізація на її першому етапі, відбився на системі підготовки кадрів масових професій. Спроба навальною атакою повністю змінити ситуацію на селі провалилася. Це призвело до глибоких недоліків у роботі курсів, що дало масову підготовку низькокваліфікованих кадрів. Така ситуація тільки компрометувала механізаторів в очах сільських жителів. На початку 30-х років ні по рівню підготовки, ні по своїй позиції в громадському і культурному житті села кадри масових професій в Україні особливо не виділялись. Господар землі був знищений, йому на зміну прийшов низькокваліфікований, найманий робітник. Обстановка в селах УСРР почала різко погіршуватись, їх культура знищуватись.

У кінці 20-х – на початку 30-х рр. у селах республіки було створено сітку різноманітних шкіл для підготовки масових кадрів.

У 1926-1927 рр. згідно з рішенням НКО УСРР були створені інтегральні школи, які вивчали індивідуальні господарства селян, шляхи їх розвитку. Навчання тривало 3 роки, після чого учневі присвоювалося звання “культурний хлібороб”. На 1930 р. в цих школах навчалось 7267 юнаків [1]. Але в січні 1930 р. в республіці розпочалась кампанія, спрямована на перетворення їх в школи колективного хлібороба, колгоспного учнівства, де б учні отримували певну кваліфікацію в галузі “великого колективного господарства”.

У ході кампанії проти організаторів інтегральних шкіл були висунуті різкі політичні звинувачення. Цього ж року школи індивідуального селянського господарства були закриті [5, ф. 1, оп. 164, спр. 432, арк. 31].

Школи колгоспного учнівства (ШКУ) були створені безпосередньо в колгоспах за принципом “школа – виробництво”. Комплектувались вони із осіб, які мали загальну семирічну освіту. Тимчасово з метою залучення бідняків і наймитів дозволявся прийом на навчання осіб із чотирирічною освітою. Учнів утримували колгоспи, вони разом із колгоспниками отримували зарплату за працю в господарстві. Комплектувався контингент учнів школи із дітей членів даного господарства або сусідніх колгоспів [4, ф. 166, оп. 17, спр. 1743, арк. 3-6].

У зв'язку з важким станом тодішніх колгоспів України таким же було становище ШКУ. Так, в 1930 р. в Дніпропетровській області було створено 4 таких школи, де навчалось 4690 учнів.

Розміщені вони були невдало; 20 районів області зовсім не мали шкіл, а в Ново-Троїцькому районі їх було аж 6; в Божедарівському, П'ятихатському, Чубарівському – по 5. Власну виробничу базу мали лише деякі школи і то незначну. Навчальні приміщення були в 30% шкіл. Фінансувались вони за рахунок 1, 5%-го відрахування від культфондів колгоспів.

Це призвело до занепаду ШКУ. Щоби не дати їм повністю розвалитись, у 1933 р. ці школи були взяті на утримання держбюджету. На Україну для фінансування ШКУ було виділено 1 млн. крб. [4, ф. 166, оп. 17, спр. 1769, арк. 3-6].

Це дало змогу дещо зміцнити становище ШКУ республіки. Паралельно із ШКУ існували школи Радгоспу (ШРУ). Ці школи створювались із числа дітей і працівників даного господарства або сусіднього радгоспу. Незважаючи на те, що вони з дня свого заснування утримувались державою, становище їх було також важким. Так, в 1932 році набір до ШРУ пройшов надзвичайно незадовільно, тільки 3 трести виконали плани набору. В школах були відсутні навчальні виробничі плани, поганим було забезпечення підручниками, викладачами, які були низької кваліфікації. Дуже погано було організовано харчування. Як результат, слухачі залишали ШРУ. Наприклад, по Зернотресту із 630 осіб залишили навчання 225 осіб [4, ф. 166, оп. 1, спр. 661, арк. 11].

Для підготовки середніх техніків в Україні були створені сільськогосподарські професійні чотирирічні школи. В 1929 р. їх налічувалось 239. Працювали вони згідно з типовими навчальними планами і програмами. Характерним є те, що саме учні профшкіл потерпіли в ході чисток кінця 20-х – початку 30-х років найбільше, причому безпідставно. Так, в 1929 р. в селах Березанського району комісією НКО УСРР було проведено обстеження учнів, які навчались у профшколах. Серед них було виявлено в першому випадку дітей куркулів – 52,3% від загальної чисельності, дітей середняків – 33,4%, і лише 14,3% – дітей бідноти. В другому випадку, відповідно, 44,4%, 16, 7%, 38,9%.

Кого перевіряючи відносили до куркулів? Виявляється, що батьки одного з учнів мали всього 4 десятини землі (правда, до революції вони мали її 120 десятин); батьки іншого мали 12 дес. (до революції – 80), ще одного – 11 дес. (до революції – 60); двоє учнів були із сім'ї священиків.

Найбільший розмір землі батьків цих "куркулів" дорівнював 14,5–18 дес., решта мали від 4 до 8 дес. Тобто, при виключенні цих учнів із профшкіл у вини їм ставилось заможне становище їх батьків ще дореволюційного періоду, яке вони вже давно втратили через розкуркулення [5, ф. 1, оп. 220, спр. 2704, арк. 14-15].

У ці роки були створені сільськогосподарські школи національних меншин, які проживали в УСРР. За першу п'ятирічку було відкрито 6 польських, 1 болгарська, 3 грецьких, 3 молдавських, 5 німецьких, 5 єврейських сільськогосподарських шкіл [5, ф. 1, оп. 17, спр. 2688, арк. 3].

Всього за роки першої п'ятирічки в селах республіки було підготовлено близько 1 млн. спеціалістів масових професій, в тому числі 100 тисяч трактористів (при потребі 70 тисяч осіб) [4, ф. 166, оп. 17, спр. 25, арк. 8], 4210 бригадирів (при потребі 3 тисячі), понад 16 тисяч рільників (при потребі 13686 осіб) тощо. Якщо виходити із загальної статистики підготовки масових кадрів, то здається, що потреба в них була за роки першої п'ятирічки задоволена. Але насправді все було зовсім по-іншому.

На кінець першої п'ятирічки потреба в спеціалістах масових професій була така: для групи тваринництва потрібно 120 тисяч осіб, було 68990 (майже 50%), по зернових культурах, відповідно, 32 тисячі – 29, 6 тисяч, по технічних культурах, відповідно, 19 тисяч – 10,4 тисяч і т.д. [5, ф. 1, оп. 221, спр. 3092, арк. 33].

Тому можна зрозуміти, чому в квітні 1932 р. в радгоспах Правобережжя України працювали 3104 сезонних робітників, на Лівобережжі – 1896, а в Степу – 7750 осіб, багато працювало тимчасових робітників [5, ф. 1, оп. 2702, спр. 3118, арк. 34].

На кінець першої п'ятирічки в сільському господарстві України не тільки був дефіцит кадрів масових професій. Вони мали дуже низьку професійну підготовку, що вело до низької кваліфікації. Причина цього явища також була закладена в самій системі підготовки механізаторів. Зокрема, неправильно була складена навчальна програма: на практичні заняття відводилось тільки 20% навчального часу, основна увага приділялась теорії [4, ф. 166, оп. 17, спр. 718, арк. 294]. Не вистачало машин і не завжди вдавалось дати курсантам навіть обмежені практичні знання. В Трактороцентрі частину витрат на угримання курсів переклали на колгоспи, які і так в основній масі були безприбутковими [4, ф. 5, оп. 1, спр. 9, арк. 5]. Вважалося, що механізатору взагалі не потрібно високої кваліфікації. Так, орган Наркомзему СРСР "Сельскохозяйственная газета" 17 червня 1929 р. надрукувала статтю, в якій стверджувалося, що в МТС трактором може керувати "звичайний чорноробочий, який знає

тільки, як запустити і як зупинити машину..." Така "дешева" підготовка механізаторів призвела до втрати 7 тисяч тракторів, які опинилися в некомпетентних руках [4, ф. 5, оп. 1, спр. 137, арк. 59].

За один 1929 р. в зернорадгоспах України були виведені з ладу до 40% всіх тракторів, простої машин складала 25% робочого часу [4, ф. 5, оп. 1, спр. 63, арк. 61]. Управління Зернотресту пояснювало це дуже низькою кваліфікацією механізаторів, особливо трактористів [4, ф. 5, оп. 1, спр. 2, арк. 26].

У кінці п'ятирічки (1933 р.) в Донецькій області трактори простоювали 60–65% робочого часу. По 25 МТС Київської області на 30 вересня 1933 р. тракторний парк використовувався на 18,7%, а по окремих МТС, таких як Жашківська, – на 9,3%. Норма виробітку по цих же МТС була виконана на 63,5%, а використання пального становило 138% [4, ф. 5, оп. 20, спр. 6-а, арк. 75].

На початку 1933 р. комісія НКЗС України перевірила соціальний склад і рівень підготовки трактористів в Одеській області. Із 11943 перевірених було звільнено 631 особу як "класово ворожі елементи", 695 осіб – як ледарів, 498 осіб – як технічно неграмотних. Всього було звільнено з роботи 1824 осіб, 2615 осіб направлено через низьку кваліфікацію на перепідготовку [4, ф. 2623, оп. 1, спр. 841, арк. 25].

Того ж року було проведено перевірку всіх трактористів Укртракторцентру. Всього в Україні було перевірено 627 МТС і радгоспів (78% їх загальної чисельності), 56209 осіб; з них допустили до роботи 49602 особи (88,2%), допустили до роботи з умовою проходження перепідготовки 4148 осіб (8,4%), не допустили до роботи 6607 осіб (11,8%), в тому числі як "класово ворожі елементи" – 2078 осіб (33%), ледарі, рвачі – 1124 особи (17,5%), через низьку кваліфікацію – 3249 осіб (49,1%) [4, спр. 13, арк. 54].

Якщо звести в один показник кількість допущених до роботи з умовою перепідготовки і звільнених через низьку кваліфікацію, то ми отримаємо 7397 осіб, що становить від загальної кількості перевірених трактористів понад 12%. Це дуже велика кількість, якщо врахувати, що не всі МТС і радгоспи були перевірені.

До 1930 р. радгоспні курси в ряді випадків не були спеціалізованими, готували працівників не для конкретної роботи, а "взагалі". Так, в номенклатурі курсів Колгоспцентру на 1930-1931 рр. значилось понад 100 назв тематики курсової підготовки, де спеціальні предмети становили менше 20% [4, ф. 2623, оп. 1, спр. 86, арк. 37-40].

Одні і ті ж категорії працівників в різних системах навчалися різні строки, за різними програмами. Так, трактористів у 1930 р. готували в

колгоспах і радгоспах, Хлібцентри, Трактороцентри, органах Наркомпраці та інших організаціях. І це зрозуміло, адже тракторний парк в той час був у віданні декількох відомств, а найменше тракторів було в колгоспах і радгоспах. Поступово в міру концентрації техніки в руках держави, тобто в руках МТС, там концентрується і підготовка кадрів. Село стає одержавленим, ліквідувалася будь-яка самостійність селянства.

Ці роки драматичний період у розвитку сільського господарства України. Спостерігається глибокий занепад виробництва, розвал сільського життя і культури. Поспіхом масово готувались низькокваліфіковані кадри для новостворених господарств, які повинні були замінити сільського господаря. Цей тип сільського жителя ставав слухняним “гвинтиком” радянської державної машини, абсолютно підконтрольним і слухняним виконавцем її директив.

Вже в 1931 р., коли гостра потреба в кадрах в якійсь мірі була ліквідована, Колгоспцентр приходив до висновку про необхідність продовжити курсове навчання не менше ніж до 3-х місяців. До цього часу співвідношення між видами курсів за терміном навчання в 1929 році були такі [4, ф. 166, оп. 17, спр. 66, арк. 5]:

ТАБЛИЦЯ 1.1

Вид курсів за терміном навчання:	Всього курсів: (%)	Всього курсантів (%)
Менше 2-х міс.	96, 8	91, 6
Понад 2 міс	3, 2	8, 4

Тобто основна маса (96, 8%) слухачів у 1929 р. навчалась на курсах за терміном навчання менше 2-х місяців. Велике значення в роки першої п'ятирічки відводилось такій формі стаціонарної підготовки масових колгоспних кадрів, як школи селянської, а потім колгоспної молоді (ШКМ). Початок їх створення відноситься ще до 1923 р., коли почалась перебудова сільської школи в напрямку зміцнення зв'язків із “соціалістичним будівництвом на селі”. На перших порах в Україні розпочалася агрономізація сільських шкіл. На 1929 р. було агрономізовано 215 сільських семирічок. У кінці 20-х років, виконуючи вказівку з Москви, за прикладом РРФСР на базі цих семирічок було створено школи селянської молоді (ШСМ). НКО республіки розробляє програму поступового переведення всіх сільських семирічок на статус ШСМ.

З початком масової колективізації школи селянської молоді були перетворені в школи колгоспної молоді (ШКМ). Кожна із них набувала конкретної спеціалізації в підготовці спеціалістів.

Для прискорення підготовки масових кадрів створюються, крім звичайних, прискорені, а також вечірні ШКМ. Такі школи створюються і в радгоспах.

Колгоспцентр енергійно підтримував ШКМ. Бачачи недоліки курсів, керівництво цих шкіл було згідне бачити їх, як одну з форм підготовки масових колгоспних кадрів. Вони вважали, що “поступово вся справа підготовки колгоспних кадрів масової кваліфікації повинна бути зосереджена в ШКМ, витіснивши короткотермінову форму підготовки” [4, спр. 76, арк. 38].

У ШКМ почали зневажливо ставитись до загальнонавчальних предметів, пішли на ліквідацію нормального навчального процесу і замінили його “методом проектів”. У 1932 р. в результаті різкої критики таких лівацьких помилок з боку керівництва НКО УСРР ШКМ були реорганізовані в звичайні школи.

Як же працювали ШКМ? В них готували механізаторів для колгоспів без відриву від виробництва. Одночасно не губились функції загальноосвітньої школи. Тому із 5-ти місяців, які виділялись на підготовку тракториста-рульового, 3 місяці йшли на вивчення спеціальних предметів.

Витрати на навчання в ШКМ ділили між собою колгоспи, МТС і райвно. МТС організували виробниче навчання, райвно загальноосвітнє навчання, а колгоспи – виділяли курсантів, видавали їм під час навчання трудовні, забезпечували харчування, опалення шкіл тощо. На 1931 р. НКЗС України не прийняв від НКО республіки жодної ШКМ, НКО навіть не знав, скільки в нього фактично шкіл, не знали в Наркоматі, за якими навчальними програмами і планами вони працюють. Було складено на 1931-1933 рр. контрольні числа створення ШКМ: трирічних – 500, дворічних – 1200, і однорічних – 1515 шкіл (всього 3215) [4, ф. 166, оп. 17, спр. 84, арк. 4]. Як виконувати ці контрольні числа, ніхто не знав. До цього часу більшість шкіл не мали навчальних планів і програм. Так, в ШКМ старшого віку в Обухівському районі на Київщині не лише були відсутні навчальні плани і програми, а й жодна районна організація не знала, що собою являє ця школа. Надзвичайно слабким було забезпечення підручниками і педперсоналом. Слабке фінансування призвело фактично до розвалу навчального процесу в цих школах та великого

відсіву учнів. На місцях керівництво школами було зовсім відсутнє. Все це разом призвело до важкого стану ШКМ в цілому [4, ф. 166, оп. 17, спр. 1672, арк. 1-4]. Наприклад, в Риківському районі ШКМ мала 60 учнів. Вчителів не було ні одного, був лиш завідувач. Підручників на всіх учнів було 5. Кошторис не був затверджений, учні, погано забезпечені, поступово залишали школу. Ким вони будуть, в колгоспі не знали, не знали про це самі учні, тому не хотіли працювати в сільському господарстві.

Така сама обстановка була в Решетилівському, Валківському, Чорнобаївському, Прилуцькому районах [4, ф. 166, оп. 17, спр. 1721, арк. 24].

Всього за матеріалами, поданими з 98-ми районів, існувала 181 школа, де навчалось 9628 учнів. Типовими для всіх ШКМ були вищенаведені недоліки.

У цілому, якщо проаналізувати наслідки курсової підготовки, то видно, що вона була спрямована на валовий випуск кадрів масових професій. Це вело до низької продуктивності, недбайливого ставлення до техніки. Всі ці негативні наслідки масової колективізації так вкоренилися на селі, що даються взнаки практично дотепер. Спроба замінити сільського господаря України, носія її культури, менталітету, традицій, найманим робітником виявилася невдалою.

1. Інтегральна школа // Комуніст. – 3.02.1932.

2. КПРС в резолюціях... Т.4 – К., 1976.

3. Тракторизація сільського господарства СРСР. – М., 1930.

4. Центральний державний архів органів державної влади і органів державного управління України,

фонд 166, опис 17, справа 7617.

Опис 1, справа 661, 141, 25, 1721.

фонд 5, опис 1, справа 9, 137, 63, 2.

фонд 2623, опис 1, справа 141, 25, 790.

фонд 348, опис 1, справа 62.

5. Центральний державний архів громадських об'єднань України,

фонд 1, опис 220, справа 790, 2704,

опис 20, справа 20, 164, 432, 2706, 7389,

опис 161, справа 553,

опис 1034, справа 553.

опис 17, справа 2688.

опис 221, справа 3092.

опис 164, справи 1307, 432.

опис 2706, справа 7389,

опис 2702, справа 3118.

Mandryk Y.

FORCED COLLECTIVIZATION IN UKRAINE: THE PROBLEMS OF SKILLED PERSONAL FOR AGRICULTURE

Forced collectivisation in Ukraine was an unsuccessful attempt to change the master of the land by the hired worker.

Analysing archive documents the author of the article describes the processes, which moulded trained specialists for the agriculture of UkSSR during the period of forced collectivisation. The author points out the mistakes made in this connection, specifies falsified data, depicts the drawbacks of this system.

The attempt of the bolsheviks party to replace the masters of the land by the hired workers was feeble.

І.Є. Цепенда

ПІДГОТОВКА ОПЕРАЦІЇ “ВІСЛА”: ПОЛЬСЬКА КОМУНІСТИЧНА ВЛАДА У ПОШУКАХ ПРАВОВОГО ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО “ОБГРУНТУВАННЯ” ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Завершення в червні 1946 року репатріації українського населення з території Польщі в рамках Люблінської угоди 1944 року між УРСР та Польщею не вирішило повністю українську проблему в Польщі. Незважаючи на незаконну насильницьку репатріацію, яка мала місце в другій половині 1945 – першій половині 1946 років, на території південно-східних воєводств Польщі залишались десятки тисяч українців, які не бажали покидати свої батьківські землі.

В той же час існуюча на цих територіях суспільно-політична ситуація була неприйнятна для комуністичного керівництва Польщі, яке не бажало мати на східному кордоні постійне вогнище національної напруги. Окрім того, компактне проживання національних меншин, в даному випадку української, суперечило концепції побудови мононаціональної Польської держави. В цих умовах перед польським урядом постало питання завершити переселення українців, розпорошивши їх в середині держави, цим самим раз і назавжди ліквідувати українське питання у Польщі.

Незважаючи на безпринципність польської комуністичної влади, яка мала можливість запозичити багатющий досвід депортацій нескорених народів у СРСР, польське керівництво, з огляду на можливий негативний міжнародний резонанс, усвідомлювало, що для проведення такої акції необхідним буде її “обгрунтування” як з правової так і з пропагандистської точки зору. З метою реалізації цього задуму головний удар пропагандистсько-правової акції був спрямований проти ОУН-УПА, які, на думку комуністичної влади, можна було подолати тільки шляхом позбавлення цього формування соціальної бази, тобто депортації польських громадян українського походження.

Оцінюючи кількісний склад ОУН-УПА на початку 1947 року польські джерела інформують, що напередодні депортаційної акції в південно-східних воєводствах перебувало близько 2 тис. вояків УПА [1, с.70]. З свого боку, чехословацькі військові джерела інформували польське командування, що на цих територіях зосереджено близько 3 тис. членів УПА [3, с.91]. Польський військовий історик В.Філяр подає ще більші цифри, вважаючи, що формування УПА склали близько

2.500 осіб, але, окрім того звертає увагу на близько 3.000 членів ОУН та 200 чоловік з служби безпеки ОУН, виводячи загальну цифру майже 6 000 осіб [10, с.62]. Не вдаючись в дискусію стосовно кількісного складу підрозділів ОУН-УПА, очевидним є той факт, що польському керівництву необхідно було сформувати в очах громадськості образ могутньої військової сили, яка загрожує безпеці держави і для боротьби з якою необхідно застосовувати найбільш жорсткі заходи.

Натомість діяльність ОУН-УПА на початку 1947 року зазнала кардинальних змін, оскільки внаслідок проведення репатріації опустіли українські села і як результат порушилася система матеріального та людського забезпечення ОУН-УПА. Така ситуація знайшла підтвердження в опрацюванні крайового референта служби безпеки ОУН Петра Федоріва (псевдонім Дальнич) під заголовком “Завдання ОУН в т.зв. “Закерзонському краю”, яке було написано ним під час перебування у варшавській в’язниці Міністерства публічної безпеки (МПБ). На думку П. Федоріва, однією з причин, яка лягла в основу існування відділів УПА на території “Закерзонського краю”, був захист українського населення перед примусовим виселенням з його материнських земель на територію СРСР [2, бр]. В той же час крайовий референт відзначав, що “після закінчення акції виселення в 1946 році УПА проводила боротьбу з різними військовими формаціями Польської держави, яка мала оборонний характер. Саме тоді керівництво ОУН переконалося, що подальше існування повних відділів УПА в найближчий час стане неможливе, оскільки умови і політична ситуація не сприяють дальшому розвитку і боротьбі УПА, а тому було прийняте рішення ліквідувати УПА. Водночас таку ліквідацію не можна було провести нашвидкоруч” [2, бр]. Впадає у вічі також зменшення кількості жертв серед польського населення. Якщо в 1945 році загинуло 368 цивільних, то в 1946 році – 98, а від січня до березня 1947 року – 10 осіб [9, с.22].

Слід зауважити, що командири польських військових частин, які дислокувалися в районах діяльності УПА, також відночували помітний спад бойової активності українських військових формувань. Особливо цікавим у цьому контексті є рапорт від 10 лютого 1947 року командира 8 дивізії піхоти Ю.Білецького на ім’я міністра оборони Польщі Р.Жимерського. Оцінюючи ситуацію в повітах Ясло, Кросно, Горлиці, Сянок, Бжозів і Ліско, які вважались найбільш небезпечними з точки зору діяльності УПА, Ю.Білецький підкреслював: “З повною впевненістю можна вважати, що більша частина банд розгромлені 8 Дрезденською дивізією піхоти як з фізичної (кількісної), так і моральної точки

зору... Беручи все до уваги прошу пана Міністра про прийняття рішення і переміщення частин дивізії на постійне місце перебування в район Лодзі в другій половині березня н.р." [7, с.45-48]. З свого боку, 20 лютого 1947 року командуючий Краківським військовим округом генерал дивізії М.Вечковський в листі до міністра оборони звернувся з клопотанням підтримати прохання командира 8 дивізії піхоти про передислокацію в район Лодзі [7, с.52]. Важливість цього повідомлення полягає не тільки в оцінці реальної боєздатності УПА, яка на той час, як видно, вже не представляла серйозної загрози для польських військ, а у підтвердженні того факту, що на 20 лютого вище військове командування Польщі, на рівні командуючого Краківського військового округу, не володіло інформацією про можливе проведення депортаційної акції проти українського населення, якщо брало на себе відповідальність підтримати клопотання про передислокацію дивізії. З огляду на це напрошується висновок про те, що остаточне рішення щодо проведення депортації було прийняте польським урядом у кінці лютого на початку березня 1947 року.

Вже 20 лютого 1947 року заступник начальника Генерального штабу Війська Польського генерал бригади С.Моссор (майбутній командувач оперативної групи "Вісла"), за результатами інспекції у Краківському, Катовіцькому і Люблінському воєводських Комітетах безпеки, повідомив, що "на території Краківського військового округу існує проблема українських решток. Оскільки Радянський Союз вже не приймає цих людей, виникає необхідність провести весною енергійну акцію переселення цих людей окремими сім'ями, розпоршивши їх на Повернених Землях (малась на увазі територія колишньої Східної Пруссії, яка була передана Польщі за результатами Потсдамської конференції як компенсація за територіальні втрати на сході. – Авт.), де вони швидко асимілюються". Згідно з даними С.Моссора, на цих територіях залишалось близько 4.876 родин – 20.306 осіб [7, с.53]. Враховуючи, що внаслідок проведення операції "Вісла" на північно-західній території Польщі було переселено близько 150 тис. українців, виникає запитання, чи дійсно С.Моссор не володів реальною цифрою, чи дана цифра була завідомо дезінформацією, яка мала за мету спробувати вирішити проблему переселення руками СРСР.

За день до вбивства підрозділами УПА генерала К.Сверчевського, 27 березня 1947 року, оперативний відділ III управління Генерального штабу Війська Польського підготував характеристику стану безпеки в державі, в якій відзначалося, що вирішення української проблеми, яка розповсюджується на територію Жешівського, Люблінського та

частково Краківського воєводств, є надзвичайно важливою справою, оскільки впливатиме на результати подальшої боротьби з УПА. Знову ж таки в рапорті наголошувалося, що оскільки СРСР не приймає тепер цих людей на своїй території, необхідно провести енергійну акцію переселення цих людей окремими сім'ями на територію Повернених Земель, де вони можуть швидко асимілюватися [7, с.62]. Якщо вірити радянським документам, то вперше керівництво УРСР отримало повідомлення про можливу депортацію 29-30 березня 1947 року. Міністр закордонних справ УРСР Д.Мануїльський в листі до секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича повідомляв, з посиланням на заступника міністра закордонних справ СРСР В.Гусева, що "Посольство СРСР у Варшаві поінформувало про те, що в зв'язку з вбивством генерала К.Сверчевського польський уряд має намір прийняти рішення про поголовне виселення українського населення з Жешівського і Люблінського воєводств на територію колишньої Східної Пруссії. Йдеться про 15-20 тис. чоловік. Поляки вважають, що, можливо, при такій постановці питання частина українців буде проситися виїхати до УРСР і позбавляти їх такої можливості не потрібно". З свого боку, Д.Мануїльський запропонував відповіді В.Гусеву, що уряд УРСР у зв'язку із завершенням репатріації не може прийняти одночасно вказану кількість переселенців [6, с.203-204]. Безсумнівно, що після такої відповіді шлях до реалізації депортаційної акції був відкритий.

Привертає увагу той факт, що радянська сторона отримала інформацію про виселення українського населення після вбивства заступника міністра оборони Польщі генерала К.Сверчевського. Вбивство підрозділами УПА легендарного польського генерала, учасника війни в республіканській Іспанії К.Сверчевського надалі залишається таємницею, хоча все більше фактів свідчать про можливу причетність до неї польської комуністичної верхівки. За результатами розслідування обставин смерті К.Сверчевського був підготовлений досить критичний рапорт, загальний висновок якого зводився до того, що охорона генерала К.Сверчевського на трасі Сянок – місце нападу – була недостатньою з огляду на те, що місцеві командири мали в своєму розпорядженні достатньо сил для організації відповідної охорони на всій трасі і злегковажили небезпеку на відтинку Баліград-Цісна [4, с.4-6]. Натомість викликає здивування офіцерський наказ за підписом міністра оборони маршала Р.Жимерського та першого віце-міністра оборони Спихальського, в якому командир 8 дивізії піхоти Ю.Білецькому та командир 34 полку піхоти підполковнику Я.Герхарду, як відповідальним за безпеку доручених їм осіб, були винесені тільки суворі догани [4, с.50].

В той же час комуністична пропагандистська машина розкрутила навколо вбивства генерала К.Сверчевського широку інформаційну кампанію з метою переконати польську та світову громадську думку в необхідності проведення виселення українців як складової частини плану остаточної ліквідації формувань УПА.

На фоні розвитку цих подій не випадковим виглядає рішення Сейму Польщі від 22 лютого 1947 року про амністію для учасників польського підпілля, термін якої завершувався 25 квітня 1947 року, за три дні до початку операції "Вісла". При цьому амністія не розповсюджувалася на членів ОУН-УПА. 27 березня 1947 року на засіданні Державної комісії безпеки було порушено питання про боротьбу з польським підпіллям. Відзначалося, що внаслідок міцних ударів по підпіллію можна сподіватися, що до закінчення терміну амністії загальна кількість осіб, які вийдуть з підпілля, становитиме близько 30 тисяч осіб [7, с.59-61]. Заходи польського комуністичного керівництва, спрямовані на поетапну ліквідацію польських та українських національних сил, скоріш за все, були здійснені з метою унеможливити будь-які спроби об'єднання польського підпілля з ОУН-УПА перед лицем взаємної небезпеки, що вже мало місце у період 1944-1946 років [див. дет.: 8; 11].

З огляду на специфіку проведення військової операції проти УПА в прикордонних з СРСР та Чехословаччиною районах та з метою заручитися підтримкою урядів цих країн польське командування вирішило виконати всі міжнародно-правові формальності, попередивши міністрів оборони М.Булганіна та Л.Свободу про початок операції "Вісла". Окрім того, 16 квітня 1947 року на засіданні Державного комітету безпеки було запропоновано узгодити з урядами СРСР і Чехословаччини, щоб при оперативній групі "Вісла" були їхні представники [7, с.89-90,92].

Факти свідчать, що польське керівництво не до кінця було впевнене у відданості своїх військовослужбовців під час проведення депортації українців. Незважаючи на широку антиукраїнську пропаганду, яка проводилась серед польського населення та війська, певна частина польського суспільства, яка проживала у близькому контакті з українцями, не бачила потреби проведення такої жорстокої акції. Так, 17 квітня 1947 року начальник Генерального штабу Польського Війська генерал В.Корчиць видав наказ до командуючих військовими округами і дивізіями та їх заступників з політично-виховної роботи в зв'язку з проведенням акції "Вісла". В ньому йшлося, що після проведення роз'яснювальних розмов з особовим складом не допустити будь-які

спроби контакту військовослужбовців з цивільним населенням і організувати ретельний контроль за солдатською кореспонденцією. Наказувалося рівномірно розташувати у вагонах з військовослужбовцями активістів та на кожній зупинці проводити з ними регулярні розмови [7, с.104-106].

Особливе місце відводилось пропагандистській обробці українського населення. На початку проведення акції "Вісла" усім військовим частинам, які брали в ній участь, була розіслана "Директива для роз'яснювальної діяльності серед переселеного населення". В директиві було 11 пунктів, які в залежності від освітнього рівня населення мали переконати його в необхідності проведення цієї акції. В кожному пункті був окремий аргумент, але всі вони зводилися до одного – обов'язковість виселення. Головний акцент комуністичні пропагандисти робили на те, що польський уряд проводить акцію переселення з метою захисту населення від терору банд. Зокрема, це виглядало так: "...населення скаржилося війську на переслідування з боку банд, які його грабують і тероризують. Ми вирішили переселити його, щоб відлучити від банд. Польський уряд вирішив взяти населення цих територій під опіку, оскільки воно має польське громадянство". На думку польського уряду, його прихильність до українського населення проявлялась і в тому, що переселенцям дозволялось взяти з собою все своє майно, а також якнайбільшу кількість продовольчих виробів. Одним з найбільших аргументів, який би мав остаточно переконати українці, було запевнення, що в Народній Польщі не буде колгоспів, а демократичний табір, який керує в Польщі, стоїть на ґрунті індивідуальної селянської власності. Підкреслювалось, що демократичний табір пішов шляхом розвитку, який ґрунтується на багаторічних національних традиціях і у формуванні нової реальності не ставить за взірць ні Радянський Союз, ні великі західні демократії [5, 47-47zw.].

Враховуючи хід проведення та наслідки операції "Вісла", слід відзначити, що комуністичній владі вдалося реалізувати більшість своїх пропагандистських заготовок з метою дискредитації в очах польської та світової громадськості діяльності формувань ОУН-УПА та українського населення, яке підтримувало цю боротьбу. Внаслідок цього образ "українця-різуна" ще протягом майже півстоліття міцно укоріниться в пропагандистських гаслах ПНР. Але найбільшим досягненням влади все ж було недопущення бойової співдії УПА з підрозділами Армії Крайової, керівництво яких так і не змогло об'єднати свої сили перед лицем комуністичної небезпеки.

1. Centralny Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej (аапі – CA MSWiA) MBP Sygn. 140. - Akcja Wisła-przesiedlenia na Ziemię Odzyskane ludności ukraińskiej z województw rzeszowskiego, lubelskiego i krakowskiego. Dyrektywy i komunikaty MON, wykazy jednostek wojskowych uczestniczących w akcji, rozkazy specjalne szefa sztabu "Wisły", ulotki, zestawienia liczbowe, meldunki sytuacyjne. 1947 rok.
2. CA MSWiA RP OUN - Sygn.IX/22. Zagadnienia OUN w tzw. „Zakierzonskim Kraju”, Zagadnienia OUN w ZSRR -opracowanie. 1948 r (Opracowanie własne Petro Fedoriwa ps „Dalnycz”, krajowego referenta SB OUN, spisane podczas pobytu w więzieniu MBP na Mokotowie)
3. Centralne Archiwum Wojskowe Rzeczypospolitej Polskiej (далі – CAW).- 1580/75/533 - Rozkazy operacyjne, meldunki bojowe, opisy przeprowadzonych operacji, sprawozdania operacyjne, komunikaty i meldunki operacyjne.1947.
4. CAW – IV.501 1/A 621. Sprawozdania komisji śledczej w sprawie śmierci generała K Swierczewskiego oraz raporty uczestników walki. 29.03-2.05.1947
5. CAW. IV.521.7.60. Zarządzenia i instrukcje zastępcy dowodcy 7 DP ds polityczno-wychowawczych w akcji zwalczania zbrojnego podziemia i przesiedlenczej. Meldunki dzienne z akcji przesiedlenczej i walk z bandami 22.04-1.08.1947.
6. Депортації. Документи, матеріали, спогади. – Львів: Інститут українознавства НАН України. – 1998. – Т.2. – С.203-204.
7. Akcja "Wisła" Dokumenty Opr. E. Misilo. Warszawa: Archiwum Ukrainie, 1993. S. 45-48
8. Ukraińska Powstancza Armia Dokumenty-Struktury. Opr. R.Drozd. – Warszawa Buchard edition, 1998. – 285 s.
9. Дрозд Р. Акція "Вісла" - метод вирішення української проблеми у Польщі. - Депортації українців і поляків: кінець 1939-початок 50-х років (до 50-річчя операції "Вісла") / Упорядник Юрій Сливка. - Львів: Інститут українознавства імені НАН України, 1998. – С. 22.
10. Filar W. Działalność OUN-UPA na terenie Polski w latach 1945-1947 W wyd. Przed akcją „Wisła” był Wołyn. Praca zbiorowa pod redakcją prof. W. Filara – Wydawca Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Wołyni – Warszawa, 1997 – S.62
11. Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny Współpraca AK-WiN i UPA 1945-1947. – Warszawa, 1997. – 204s.

Tsependa I.

PREPARATION OF "VISTULA" OPERATION: POLISH COMMUNIST AUTHORITIES LOOKING FOR LEGAL AND PROPAGANDISTIC MOTIVATION OF THE DEPORTATION OF UKRAINIANS

Propagandistic and legal activity of polish communist leader directed on discrimination of OUN-UPA (UUN-URA) in the eyes of polish and world community to legalise the necessity of the deportation of ukrainians to North-Western regions is analysed in this article. Real conditions of UPA (URA) fight activity before the operation "Vistula", cooperation of Polish, Czech and Soviet Union communist governments in preparation of the operation "Vistula" and groundlessness of deportation of ukrainians are researched in the article.

С.Д. Сворак

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПРАЦІВНИКІВ НАРОДНОЇ ОСВІТИ У ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ 40-х – 50-х РОКІВ

На початок 50-х років рух опору в західноукраїнському регіоні ціною величезних жертв обох супротивних сил було подолано, хоча окремі боївки ОУН-УПА продовжували опір аж до середини 50-х років. У всі ці роки, коли в краї точилася братовбивча війна, вчителі вимушені були виховувати в учнів любов до соціалістичної батьківщини та ненависть до її ворогів. Тож не дивно, що як учителі, так і учні в умовах політичного протистояння виявлялися заручниками суспільно-політичної ситуації в краї, будучи радянськими патріотами сьогодні, вони наступного дня перетворювалися у "ворогів" радянської влади.

Подолання руху опору, поряд з ліквідацією УГКЦ, сприяло й утвердженню колгоспного ладу в регіоні, якому з величезною жертвовністю протидіяли ОУН-УПА. Партиїну лінію на насильницьку колективізацію тут "забезпечували" 15 тис. спеціалістів сільського господарства, що прибули зі східних областей. На початку 1946 р. в краї нараховувалось 158 колгоспів, на початку 1948 р. – 1762, а на 1 листопада 1949 р. – уже 6098. На середину 1951 р. у понад 7 тис. колгоспів було об'єднано понад 95 відсотків селянських господарств [1, с.334]. "Добровільне" об'єднання селян в колгоспи супроводжувалось насиллям та беззаконням. "Ворогів" колгоспного ладу репресували, значна частина з них, як і греко-католики та "оунівці", були виселені. Зокрема, лише в 1951 році із західних областей УРСР було виселено до Іркутської області 1445 куркулів" [2, с.411]. Таким був черговий крок партійно-радянського режиму на шляху до остаточної "радянізації" західноукраїнського регіону.

Таким чином, заборона УГКЦ, насильницьке утвердження колгоспного ладу, звужуючи соціальну базу підпілля ОУН-УПА, обумовили на кінець 40-х – початок 50-х рр. ліквідацію основних вогнищ руху опору в західноукраїнському регіоні. Фізичне винищення, масове виселення "ворогів" радянського ладу та здійснювана паралельно з цим соціально-економічна модернізація забезпечували "радянізацію" суспільно-політичного життя краю, сприяли його більш повній інтеграції в загальносоюзну тоталітарну систему. Ця ж інтеграція, синхронізована з постійним політичним тиском режиму на масову свідомість, марксистсько-ленінським "загартуванням" кадрів, й обумовила так довго очікувану зміну політичної ситуації в західних областях УРСР на користь тоталітарної системи.

За таких умов партійно-радянське керівництво УРСР та місцеві органи влади західних областей вдаються до масової політичної “перевірки” всього вчительського корпусу. Не зважаючи на постійні репресії та звільнення з роботи вчителів і працівників освітянських органів, які не викликали політичного довіря, що практикувалися впродовж всього досліджуваного періоду, до початку 50-х років місцеве вчительство регіону все ще не стало “опорою” партії в комуністичному вихованні молоді. І звернення до ЦК КП(б)У: “Дайте все-таки нам вчителів перевірених, досвідчених і відданих, тому що молодь треба завойовувати на свій бік”, висловлене на нараді секретарів райкомів партії 8 червня 1950 р. в Києві, є всі підстави розцінювати не як розпач конкретного автора, а як вимушене визнання марності намагань місцевих партійних керівників опертися на наявний контингент вчителів. Тому з кінця 40-х років постійне, але все ж вибіркоче, політичне фільтрування вчителів стає масовим, всеохоплюючим.

Ще наприкінці 1948/49 навчального року у звіті Закарпатського обкому партії ЦК КП(б)У наголошувалось, що “обком вживає всіх заходів, щоб влітку цього, 1949 року, замінити вчителів, котрі не забезпечують виховання дітей в комуністичному дусі” [3, с.182]. А з початком наступного навчального року на педагогічних радах багатьох шкіл, а згодом на січневих вчительських конференціях все настирливіше поширювались думки про “засмічення вчительського середовища”, “антирадянську поведінку вчителів”. На конференції вчителів Мізоцького району Ровенської області, наприклад, було названо понад 10 випадків неблагонадійності вчителів [4, с.5].

“Турботу” про ідейну переконаність вчителів та студентів, що незабаром мали прийти в школи, проявляли і комсомольські організації. За вказівками ЦК ЛКСМУ в західних областях проводяться збори комсомольського активу вузів і середніх спеціальних навчальних закладів, закриті комсомольські, а потім загальні збори студентів факультетів та вузів, покликані проаналізувати недоліки та намітити заходи поліпшення ідеологічної роботи серед студентів [4, с.100]. Нарада комсомольського активу м. Львова, що відбулася 7 грудня 1949 р., зокрема, зобов'язала всі комсомольські організації навчальних закладів “особливу увагу звернути на посилення рішучої боротьби проти ворожої буржуазно-націоналістичної ідеології і залишків банд оунівського підпілля” [5, с.194]. На таких зборах аналізувалась тактика ОУН-УПА щодо комсомолу, викривалась “агентура” підпільників у студентському і викладацькому середовищі з усіма наслідками, які з цього випливали.

Якщо, наприклад, в результаті “чистки” за 1947-1949 рр. з навчальних закладів м. Львова було відчислено 247 студентів [6, с.1], то лише за березень-квітень 1950 р. – 237 з них були заарештовані органами держбезпеки, 26 – виселені в східні області УРСР, 37 – виїхали в різні міста СРСР, решта перебували під наглядом спецорганів і лише 5 з них були поновлені у вузах. Тоді ж на вимогу комсомольської організації 7 студентів – прибічників оунівського підпілля – було виключено з Дрогобицького учительського інституту [7, с.106].

Тоталітарна система, як справедливо відзначають окремі дослідники [1, с.330], не могла існувати без “підсистеми страху”, в тому числі страху перед “буржуазно-націоналістичною загрозою”. Розмитість критеріїв національного і націоналістичного дозволяла у будь-який момент створювати атмосферу “націоналістичної загрози”, вважати “націоналізмом” вірність традиціям свого народу, патріотичні почуття. З огляду на це, партійні та комсомольські активісти “виявляли” прояви націоналізму в будь-яких національно спрямованих думках чи діях учителів, студентів, викладачів. “Ворожими”, наприклад, були визнані заява студента Станіславського учительського інституту М.Турчина, що українським є жовто-блакитний прапор та прохання учнів Коломийського педучилища братів Семенюків до вчителя історії розповісти їм про тризуб [8, с.38]. Націоналістами вважали не тільки тих, хто виступав проти комсомолу чи обстоював національну ідею, а й тих, хто не повідомляв про це в комсомольські чи партійні інстанції. Саме на цьому акцентувалася увага учасників зборів комсомольського активу вузів і середніх спеціальних навчальних закладів, що відбулися 16 січня 1950р. в м.Станіславі. Виступаючи на цих зборах, секретар ЦК ЛКСМУ В.Семичастний застерігав, що ОУН почала змінювати тактику щодо комсомолу. Підпільникам давалася вказівка всіма можливими шляхами проникнути в комсомол. Особливо це стосувалося тих підпільників, що мали перейти на легальну роботу в педвузах та педучилищах, де готувалися кадри майбутніх вчителів [7, с.66]. З подібною оцінкою тактики підпільників співпадає й заява представника обкому КП(б)У на відкритих партійних зборах Ровенського учительського інституту. “Групові дії банд припиняються, але починається боротьба індивідуальна, – говорив він. – Наше завдання -зробити кожному студентську душу більшовицькою” [9, с.94].

Такими оцінками-закликами партійні та комсомольські працівники і активісти намагалися не допустити проникнення підпільників до навчальних закладів, перешкодити реалізації інструкції керівництва

ОУН своїм місцевим організаціям та симпатикам. “Нам необхідно, – вказувалось в інструкції, – щоб наші люди були на комсомольських зборах і інформували підпілля про всі питання для прийняття контрзаходів”. З цією метою рекомендувалась лінія поведінки при вступі в комсомол: “Якщо вам пропонують вступити в комсомол, зразу не погоджуйтесь, просіть час подумати. На другу пропозицію оголошіть про свою згоду, але вважайте себе невідготовленим і просіть ще відстрочки. На третю пропозицію погоджуйтесь. Так буде показаний серйозний підхід до вступу в комсомол і забезпечене надійне прикриття” [10, с.9]. Тому-то й згадані збори комсомольського активу в м.Станіславі зобов’язували комсомольські організації “вести рішучу боротьбу з проявами аполітичності та безідейності, посилити політичну пильність, взяти активну участь в боротьбі із залишками ОУН” [11, с.95]. Визнавши, що “головна небезпека сьогодні – це буржуазний націоналізм”, збори поставили завдання “закрити дорогу в наші вузи носіям буржуазної ідеології”, до яких відносились і віруючі юнаки та дівчата [11, с.71-72].

Очистка вищих і середніх спеціальних навчальних закладів від неблагонадійних студентів не обминула і викладачів. Тоді ж за політичними мотивами були звільнені з роботи доцент Кременецького учительського інституту С.Сегеда, старші викладачі Дрогобицького учительського інституту М.Коробко та І.Коцовський, старший викладач Луцького учительського інституту В.Покальчук та багато інших. Місця звільнених і часто репресованих викладачів заповнити не було ким. Доводилося вдаватись до послуг аспірантів та випускників вузів східних областей, які не завжди здатні були забезпечити належний рівень викладання. На початку 1950 р. Кременецький педагогічний інститут подав до Міністерства освіти заявку на заміщення 17 вакантних посад. До інституту були направлені випускники вузів та 7 аспірантів зі східних областей, що викликало невдоволення Тернопільського обкому партії. 13 травня 1950 р. обком просив ЦК КП(б)У “забезпечити укомплектування Кременецького педагогічного інституту професорсько-викладацькими кадрами не лише за рахунок випускників аспірантури, але й досвідченими, кваліфікованими викладачами з науковими званнями та ступенями” [12, с.6].

Розгорнута у вузах західного регіону кампанія пильності та боротьби проти націоналізму об’єктивно сприяла посиленню русифікації навчальних закладів. У найменших і неспіливих спробах запровадження в навчальних закладах української мови прислані з інших районів СРСР викладачі вбачали все ту ж небезпеку націоналізму. Різкій критиці з боку викладачів-росіян, зокрема, на партійних зборах Львівського

університету було піддано наказ ректора від 21 січня 1950 р про виконання через два роки всіма студентами дипломних і курсових робіт українською мовою. Викладач В.Патюлін, виступаючи на зборах, наголошував, що “в університеті мають місце відхилення від політики нашої партії з національного питання, зокрема про мову”. Цитуючи В.Леніна про мову, а Й.Сталіна про українізацію, В.Патюлін вдавався до відвертого політичного шантажу. “Та обставина, що автори наказу (ректор Львівського університету – С.С.) стають в позу захисників і поборників української мови, – продовжував В.Патюлін, – свідчить про те, що вони стоять на позиціях витонченого українського буржуазного націоналізму, боротьба з яким, дякуючи цій ширмі, затруднена” [13, с.54].

Не увінчалася успіхом і перша спроба Львівського обкому КП(б)У провести заміщення керівних працівників районів вихідцями з місцевого населення. ЦК ВКП(б) вирішив, що завдання на такі заміщення для районів області поставлені “без врахування політичної і господарської доцільності” і тому бюро Львівського обкому партії за “пропозицією” ЦК ВКП(б) відмінило своє рішення “як неправильне і політично шкідливе” [14, с.50].

Таким чином впродовж 1949 р. учительським активом, більшість якого становили приїжджі в західноукраїнський регіон вчителі, та партійними й комсомольськими організаціями розгорнулася “підготовча робота” до загальної акції політичного фільтрування вчителів, студентів та викладачів краю.

З метою отримання “достовірної” інформації про становище в школах у першій половині 1949/50 навчального року партійними та освітянськими органами проводиться перевірка роботи цілого ряду шкіл регіону. За наслідками перевірки однісі лише школи Міністерство освіти УРСР провело спеціальну колегію та видало наказ від 27 лютого 1950 р. “Про недоліки в ідейно-виховній роботі Голинської середньої школи Калуського району Станіславської області”. У наказі відзначалося, що комісія міністерства, очолювана інспектором управління шкіл В.Гопенком, прийшла до “серйозних” та “невтішних” висновків. Закон про загальне обов’язкове навчання в школі не виконувався. Протягом першого півріччя 1949/50 навчального року 18 учнів, зарахованих до школи, жодного разу не відвідали уроки. Незадовільним було відвідування школи учнями особливо в дні релігійних свят. 14 січня 1950 р., наприклад, з 703 учнів до школи прийшов лише 31. У школі практично не велася боротьба з проявами українського буржуазного націоналізму, комсомольська організація не була створена [15, с.76].

Матеріали перевірок шкіл були узагальнені в наказі Міністерства освіти УРСР від 4 березня 1950 р. “Про заходи до поліпшення навчально-виховної роботи в школах західних, Ізмаїльської, Чернівецької та Закарпатської областей Української РСР.” [15, с.85]. У наказі відзначалося, що Міністерство освіти та його органи на місцях незадовільно організували роботу над підвищенням ідейно-політичного й фахового рівня вчителів, мало поширювали серед них досвід роботи передових шкіл УРСР та інших союзних республік. Значна кількість вчителів, відзначалось у наказі, викладає основи наук і проводить позакласну і позашкільну роботу з учнями на низькому ідейно-теоретичному й фаховому рівні, недостатньо пов’язує навчальний матеріал з практикою соціалістичного будівництва. Вчителі не ведуть боротьбу з проявами буржуазного націоналізму, релігійними забобонами, допускають помилки та перекручення буржуазно-націоналістичного характеру.

Для усунення відзначених недоліків наказувалось: викоринювати формалізм, аполітичність та бездіяльність у роботі вчителів, рішуче викривати та усувати носіїв буржуазно-націоналістичних переконачень у навчально-виховній роботі та вести непримиренну боротьбу з усякими проявами ворожих впливів на учнів: переглянути до 1 липня 1950 р. й замінити 7 керівних працівників відділів народної освіти і шкіл, які не відповідають призначенню за своїми політичними та діловими якостями [15, с.85].

Згаданий наказ Міністерства освіти став своєрідним сигналом до початку запланованої партійно-радянською владою ревізії всього кадрового корпусу органів народної освіти та шкіл західних областей УРСР. Передбачаючи наслідки цієї акції, Міністерство освіти запланувало для “зміцнення” шкіл регіону висококваліфікованими педагогічними кадрами відрядити туди в 1950 р. 6025 випускників педагогічних навчальних закладів України. Крім того, для тих вчителів, які витримують “перевірку”, планувалося влітку 1950 р. організувати курси-семінари підвищення їх кваліфікації. Такі курси-семінари мали пройти 7395 вчителів. Український науково-дослідний інститут педагогіки, очолюваний С.Х. Чавдаровим, був зобов’язаний терміново розробити і розмножити на допомогу вчителям методичну літературу. Для реалізації наказу відводилося 4 місяці, а вже 15 липня завідувачі обласними відділами освіти повинні були доповісти Міністерству освіти про його виконання [15, с.85].

Під кутом зору політичної надійності в усіх західноукраїнських областях згідно з наказом проводилась перевірка особового складу вчителів. У квітні-травні 1950 р. тут працювали спеціальні комісії,

очолювані представниками ЦК КП(б)У, які контролювали цю роботу. Відповідну інформацію надавали комісіям й спецоргани. Причому, у рекомендаціях згаданих комісій пропонувалося активізувати роботу органів безпеки: “МДБ (Міністерство державної Безпеки – С.С.) потрібно перебудувати агентурну роботу. В школах треба мати хорошу агентуру, тому що вороги основний курс беруть на школу” [16, с.112]. Крім того, впродовж 1949/50 навчального року бюро обкомів КП(б)У всіх західних областей УРСР обговорили питання розстановки і роботи з учительськими кадрами. Того ж року ряд обласних центрів регіону відвідали М.Хрущов та Л.Мельников. Все це обумовило всеохоплюючий характер акції з далекосяжними політичними наслідками. Про масштабність цієї акції дає уявлення подана таблиця [17, с.186-187].

Область	Всього вчителів	Підлягало заміні	У тому числі з мотивів				
			Зв'язок з ОУН	Скомпрометованих	Куркулів	Релігійність	Інша діяльність
Львівська	6817	130	73	20	3	8	26
Ровенська	5083	158	40	3	5	29	81
Волинська	5507	98	15	14	-	9	60
Тернопільська	7197	439	351	50	38	-	-
Дрогобицька	5877	77	4	-	2	20	51
Чернівецька	4102	48	2	20	5	6	15
Закарпатська	5492	58	3	30	4	4	17
Станіславська	6747	521	129	4	2	8	378
Всього	46822	1529	617	141	59	84	628

Серед представлених до звільнення було 1129 місцевих вчителів, 400 – тих, що прибули із східних областей. 84 були комсомольцями, 1137 вчителів мали педагогічний стаж менше 5 років [17, с.186]. Перевіркою ЦК КП(б)У,

а вона охопила 735 “справ”, було встановлено чимало фактів безпідставного звільнення вчителів. Однак місцеві керівники на такі “помилки” мало реагували. Навпаки, вони підбирали (здебільшого, за допомогою службовців держбезпеки) все нових кандидатів на звільнення і звільняли їх. Так, перевіркою вчителів Лановецького району Тернопільської області, проведеною райкомом КП(б)У і районним відділом служби безпеки, до політично ненадійних було віднесено майже 40 відсотків учителів, причому, всі вони прибули на роботу в район за направленням Міністерства освіти [16, с.73]. А інспектор цього міністерства В.Гопенко за кілька днів свого перебування в Тлумацькому районі Станіславської області встиг звільнити з роботи 16 вчителів [17, с.195]. У багатьох випадках до звільнення, призначення та переміщення вчителів долучались і райкоми комсомолу.

Всі матеріали, пов'язані з політичним фільтруванням вчителів, студентів та викладачів навчальних закладів західноукраїнського регіону, з виконанням вказівок М.Хрущова та Л.Мельникова про посилення боротьби проти українського буржуазного націоналізму протягом 1950 р., концентрувались в особливому секторі ЦК КП(б)У, що персонілісно свідчило, хто насправді був ініціатором і організатором цієї акції. Партійні органи України, а, отже, й СРСР були переконані, що політична ситуація в краї на початку 50-х років змінилася на користь тоталітарного режиму, що настала пора рішучого наступу “по всьому фронту”. У цьому наступі роль авангарду відводилась вчителям, а тому, були переконані органи партійно-радянської влади, необхідно переходити від постійного “перетрушування” вчительських кадрів до соціальної селекції нового вчителя, відданого ідеалам соціалізму. Тому-то ще в 1951-1952 роках результативність “виховної” роботи з учителями не влаштовувала партійно-радянське керівництво, а середовище праці вчителів як громадське, так і батьківське та учнівське, ще нерідко за інерцією проявляло свою несприйнятність процесу та результатів цієї “селекційної” роботи. Та й вчителі зі східних областей, покликані змінювати це середовище, не проявляли особливої активності. До початку 1951/52 навчального року планувалося направити до регіону 8345 випускників вузів та вчителів із східних областей, у тому числі 310 членів партії та 5560 комсомольців [17, с.203]. Вони мали зайняти місця тих вчителів, яких звільнили з роботи внаслідок чистки 1950 р., та зміцнити партійно-комсомольський прошарок педагогічних колективів. Проте за призначенням не прибуло 976 випускників вузів, у тому числі 19 з Київського університету, 7 – Одеського університету, 50 – Київського,

22 – Запорізького, 11 – Житомирського педінститутів та ін. Однією з головних причин неявки випускників за призначенням залишалася суспільно-політична ситуація в краї.

Тим часом місцеве партійно-радянське керівництво у руслі тієї ж “селекції” продовжувало “доочищення” вчительського корпусу від тих, хто не викликав повної політичної довіри. У Станіславській області, наприклад, впродовж 1952/53 навчального року із 7656 вчителів 2620 були позбавлені можливості працювати в школах. Крім того, тоді ж у 6 районах області із 142 директорів і завідуючих школами було замінено 80, тобто понад 56 відсотків. У Тисменицькому районі тієї ж області в 1951 р. з 19 керівників шкіл було зміщено 10, у 1952 р. – ще 10, і в 1953 р. – 7. У Львівській області в 1952 р. з 37 завідуючих міськими та районними відділами народної освіти було замінено 33, а на 1952/53 навчальний рік передбачалось замінити 21 керівника середніх, 52 – семирічних і 12 – початкових шкіл, як таких, що не забезпечували керівництва [18, с.1]. Подібною була плінність педагогічних кадрів і в інших західних областях УРСР [19, с.84]. У переважній більшості шкіл регіону впродовж 1950-1953 років педагогічні колективи були замінені на 50-100 відсотків, значна частина вчителів була репресована, депортована в різні райони СРСР [19, с.86].

Основним завданням такої “селекції”, як і раніше, залишалися марксистсько-ленінський вишкіл вчителів, нав'язування їм канонізованих цінностей соціалістичного способу життя та засад радянської педагогіки. Тобто, йшлося про те, щоб перетворити вчителя в таку собі “усереднену” особистість тоталітарної системи, характерні риси якої визначив відомий дослідник соціалістичного суспільства В.Рутгайзер. Така особистість, перш за все, діє за наперед розробленими інструкціями. По-друге, їй властива зовнішня лояльність щодо адміністративної системи, включеності в неї й разом з тим повна невіра в саму цю систему, її можливості. І нарешті – визнання особистістю повної залежності від держави, в якій, у свою чергу, відбувалося одержавлення умов життєдіяльності самої людини [20, с.337]. Абстрактно-спрошений ідеал людини комуністичного суспільства, проголошуваний одним з найважливіших завдань соціалістичного суспільства, обумовлював деіндивідуалізацію особистості, комплекс її неповноцінності. Водночас ця нормативна людина, “людина-ідеал” видавалась режимом за своєрідний еталон, невідповідність якому реальної особистості, робітника чи інженера, колгоспника чи вчителя, використовувалась як привід для маніпулювання особистістю, насилля над нею.

1. Історія України. – К. Альтернативи, 1997.
2. Див.: Баран Володимир. Україна 1950-1960-х рр. Еволюція тоталітарної системи – Львів, 1996 р.
3. Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп. 70, спр. 1881.
4. Там же, ф.7, оп. 6, спр. 1876.
5. Там же, ф.1, оп. 24, спр. 225.
6. Там же, спр. 15.
7. Там же, спр. 199.
8. Там же, ф.7, оп. 6, спр. 2247.
9. Там же, оп. 70, спр. 1854.
10. Там же, оп. 24, спр. 341.
11. Там же, ф.7, оп. 6, спр. 3347.
12. Там же, ф.1, оп. 24, спр. 2742.
13. Там же, оп. 71, спр. 50.
14. Там же, оп. 24, спр. 1044.
15. Там же, ф.7, оп. 6, спр. 1882.
16. Там же, ф.1, оп. 24, спр. 213.
17. Таблиця складена на основі ЦДАГО України, ф.1, оп. 73, спр. 631.
18. Там же, оп. 24, спр. 1571.
19. Там же, оп. 73, спр. 661.
20. Див.: Кремень Василь, Табачник Дмитро, Ткаченко Василь. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. – К.: ARC-Ukraine, 1996.

Svorak S.

POLITICAL REPRESSIONS AGAINST EDUCATIONALISTS IN WESTERN UKRAINE IN 40-50 S.

The author of this article makes an attempt for the first time in the ukrainian historical research to analyse systematically personnel policy of the Soviet Departments of Education in the West-Ukrainian regions during the first afterwar decade.

Analising huge archive files, author researches preparation and organisation of mass terror against West-Ukrainian intelligentsia by the soviet communist government. Repressions against the teachers let the author to make the conclusion that terror actions were well-planned.

С.Й.Кобута

“РУХ”: ПЕРША НОВІТНЯ ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ НА ПРИКАРПАТТІ

Важливим чинником розвитку демократичних тенденцій в Україні в другій половині 1980-х років стала поява в багатьох містах неформальних (неконтрольованих комуністичною владою) самодіяльних громадських організацій, які відігравали важливу роль в процесі демократизації суспільного життя республіки. До таких організацій по праву належить і Івано-Франківське культурно-наукове товариство “Рух”, яке виникло в 1988 р. і чия діяльність мала значний вплив на подальший розвиток суспільно-політичних процесів в області.

Поява неформальних громадських організацій в перші роки “перебудови” на Прикарпатті була швидше винятком, ніж ознакою політичних змін, оскільки основи тоталітарної системи ще домінували в суспільно-політичному житті краю. В своїй роботі обласне партійне керівництво постійно акцентувало увагу на особливостях історичного минулого області, її прикордонному статусі, на тому, що вона “прострілювалась” західними радіоголосами і на її території проживали колишні учасники формувань ОУН-УПА, наголошуючи на необхідності посилення ідеологічної боротьби з “проявами українського націоналізму” та “релігійного екстремізму” [3, арк. 145]. Тож не дивно, що будь-яка самодіяльна ініціатива її жителів викликала підозру та відповідну реакцію у правоохоронних органів. Протягом 1985-1987 рр. ними на теренах області було зафіксовано “11 спроб групувань, які мали на меті боротьбу за створення “самостійної України” [3, арк. 145]. Ініціатори таких груп звинувачувались в намаганнях створити “вільні профспілки, офіційні об'єднання ніби то для боротьби з існуючими безпорядками, бюрократією, під прикриттям яких вести націоналістичну діяльність”. Негативно сприймалися і спроби протестувати проти забруднення навколишнього середовища хімічними підприємствами м. Калуша та м. Івано-Франківська, бо це пізніше б “могло привести до висунення і політичних гасел” [Там само]. Викликала невдоволення у керівництва і культурницька активність прикарпатців. Оцінюючи суспільно-політичну ситуацію в області весною 1988 р. обком партії відзначав, що “останнім часом гостро ставляться питання, пов'язані із збереженням пам'ятників історії та культури, національних традицій, розвитком української мови, захистом навколишнього середовища. Використовуючи процеси демократизації та гласності, окремі особи, зокрема з творчої інтелігенції,

журналістів, намагаються давати їм суб'єктивне тлумачення, допускаючи при цьому не завжди правильні політичні висновки" [4, арк.34].

В цих умовах період організаційного оформлення товариства, який проходив в напівпідпільних умовах, розтягнувся на півроку. Вперше публічно про себе воно заявило на сторінках обласної молодіжної газети "Комсомольський прапор" у замітці "Ми – є", в якій ініціативна група повідомляла про створення товариства "Рух" і закликала бажаючих приєднуватись до нього. Повідомлялось, що ідея створення організації народилася в кінці 1987 р. після виступу в Івано-Франківську львівської естрадної групи "Не журись". Протягом кількох місяців ініціативна група виробляла статутні положення майбутньої організації, визначала напрямки її роботи, а для набуття офіційного статусу звернулася за допомогою до Івано-Франківського обкому комсомолу [12, 1989. – 31 трав.].

Після тривалих переговорів та уточнень статутних документів бюро обкому ЛКСМУ своєю постановою від 22 червня 1988 р. прийняло рішення "затвердити при обласному комітеті ЛКСМУ самостійне культурно-наукове товариство "Рух". В пункті 1.1. Основних положень вказувалось, що "Товариство "Рух" є самодіяльною громадською організацією, яка діє у відповідності зі статтями 49-ю Конституції УРСР, 51-ю Конституції СРСР, у рамках, передбачених Конституціями СРСР і УРСР, і працює під керівництвом обкому ЛКСМУ". (Саме така редакція цього пункту, нав'язана працівниками обкому комсомолу, стала запорукою реєстрації товариства). Позитивний для товариства результат можна пояснити кон'юнктурною потребою Івано-Франківського обкому комсомолу продемонструвати свої досягнення в справі виконання рішень XX з'їзду ВЛКСМ про співпрацю комітетів комсомолу з новими самодіяльними організаціями, а також фактом існування схожого за характером діяльності Товариства Лева при Львівському міськкомі ЛКСМУ.

30 червня в приміщенні Івано-Франківського художнього музею, де до цього часу збирались члени ініціативної групи, за участю 11 перших членів товариства були проведені установчі збори "Руху", на яких обрано керівний орган – Раду товариства в кількості 5 чоловік, Голову товариства та скарбника. До складу Ради товариства увійшли мешканці Івано-Франківська – біолог М.Чучук, архітектор Я.Шевчук, історик З.Дума, вчителі Р.Левицький та Л.Боднар. Головою товариства більшістю голосів обрали М.Чучука, його заступником Я.Шевчука. Товариство було відкрите для усіх бажаючих, його членом міг стати кожний, хто визнавав Основні положення і працював по одному з напрямків його роботи [9, за 1988 р.]. Серед перших членів товариства

були вчителі, художники, студенти, які активно залучали до роботи в нього своїх товаришів, і його чисельність швидко почала зростати.

На першому етапі діяльності "Руху" основні акценти зосереджувались на культурницькому та екологічному напрямах роботи. Ще до свого офіційного оформлення активістами товариства було організовано виставку графічних робіт юної художниці Віри Кардаш, проведено творчий вечір пам'яті Т.Шевченка, розпочато збір коштів на допомогу у будівництві української початкової школи в польському місті Білий Бір [14, 1988. – 17 серп.].

27 серпня 1988 р. члени товариства організували і провели вечір-концерт по вшануванню пам'яті Івана Франка біля погруддя Каменяря, який став першим публічним неформальним заходом у місті. Він якісно відрізнявся від офіціозу, організованого міською владою, і, за визнанням очевидців, пройшов "без звичного нальоту бюрократичної парадності й величності", а "просто, щиро, і разом з тим, оригінально і урочисто" [12, 1988. – 31 серп.].

Протягом останніх місяців 1988 р. товариство провело ще низку культурно-мистецьких заходів, які сприяли зростанню його авторитету товариства серед жителів Івано-Франківська: 19 листопада – музично-етнографічне свято коломийки за участю творчих колективів з міста та районів області, а також запрошених товариством гостей з інших областей України; 23 грудня 1988 р. в приміщенні міського будинку культури №1 вечір пам'яті замовчуваного в радянські часи українського поета О.Олеся. До різдвяних свят ним було підготовлено театралізований вертеп, який демонструвався на вулицях та площах обласного центру, в квартирах жителів, оскільки, за вказівкою працівників Івано-Франківського міськкому партії, товариству було відмовлено в приміщенні для його показу. Крім проведення акцій культурно-мистецького характеру, в полі зору "Руху" перебували питання розвитку української мови, збереження пам'яток культури та архітектури в області, екологічні проблеми краю. Товариство збрало 2585 підписів на підтримку вимоги надання українській мові статусу державної, 4003 підписи проти розширення промислових потужностей Калуського в/о "Хлорвініл" [9, за 1988 р.].

Початок 1989 р. ознаменував завершення першого етапу діяльності товариства "Рух". За рік своєї роботи, яка мала чітко виражений культурницький характер, воно пройшло шлях від зародження ідеї до організаційного оформлення, набуття офіційного статусу, прийняття Статуту. Його чисельність склала 100 чоловік, що зумовило реорганізацію структури та перехід на роботу в секційному режимі.

В лютому 1989 р. було утворено 5 секцій: мови і літератури, фольклорно-етнографічну, екологічну, історико-краєзнавчу та суспільно-політичну і кожний член товариства повинен був працювати в одній з обраних ним секцій. “Рух” налагодив стійкі контакти з львівським Товариством Лева, іншими самодіяльними громадськими організаціями не тільки України, але й Білорусі, Литви, Естонії, Росії, Грузії [9, за 1989р.]. Практично всі заходи, проведені або зніційовані товариством, знайшли своє відображення на сторінках обласної преси, мали позитивний відгук у багатьох громадян краю. Недаремно його існування та діяльність порівнювалися з “чутливим барометром перебудови в області” [12, 1989. – 18 лют.].

Зима 1989 р. стала початком другого етапу діяльності “Руху”, під час якого члени товариства, окрім проведення культурницьких заходів, брали активну участь в політичному житті краю. “Рух” був організатором перших неформальних політичних мітингів. Першим з них став мітинг 29 січня 1989 р. на тему “Злочини сталінізму – злочини проти людства”, проведений в міському парку культури та відпочинку ім. Т.Шевченка обласного центру за участю сотень краян. Передісторія цього заходу була доволі драматичною, двічі заявки “Руху” відхилялися міськвиконкомом, а після отримання дозволу змінювалися місце та час його проведення [12, 1989. – 28 січ.]. Все це робилося владою з метою недопущення участі в зібранні представників неформальних організацій з інших міст. Так, 28 січня міліція затримала і не впустила в Івано-Франківськ автомобіль з запрошеними на мітинг членами львівської організації УГС на чолі з В.Чорноволом [16]. Та, незважаючи на це, мітинг все-таки відбувся, ставши неординарною подією в суспільному житті області [12, 1989. – 4 лют.].

Ще одним напрямом політичної активності членів товариства стала їхня участь у створенні на теренах міста та області осередків новітніх громадських організацій всеукраїнського масштабу: Товариства української мови ім. Т.Шевченка (ТУМ), товариства “Меморіал”. Народного руху України за перебудову (НРУ). Активісти “Руху” взяли участь в роботі установчої республіканської конференції ТУМу в Києві 11-12 лютого 1989 р., а М.Чучук та А.Путько разом з головою ініціативної групи створення обласної організації ТУМу С.Пушиком були обрані до складу Головної Ради ТУМу від Івано-Франківської області. Тоді ж, 12 лютого, вони подали новообраному голові ТУМу Д.Павличку заявку з проханням зареєструвати відділи мови і літератури та фольклорно-етнографічний культурно-наукового товариства “Рух”, як первинні осередки ТУМу в Івано-Франківську [9, за 1989 р.]. Після цього

члени товариства брали активну участь у створенні багатьох первинних осередків ТУМу на підприємствах та в установах міста і області. 21 лютого 1989 р. в Івано-Франківську відбулось засідання ініціативної групи по створенню обласного відділення історико-просвітницького товариства “Меморіал”, на якому було обрано голову ініціативної групи краєзнавця П.Арсенича та визначено склад делегації на установчу конференцію республіканського відділення “Меморіалу” у складі 10 чоловік, п’ятеро з яких були членами “Руху”. 23 лютого на загальних зборах товариства відбулось обговорення опублікованого в “Літературній Україні” проекту програми НРУ за перебудову, після чого прийнято рішення про створення ініціативних груп та організацію збору підписів на підтримку НРУ в області [9, за 1989 р.].

Зміщення акцентів в бік суспільно-політичної діяльності виразно проявилось в ході виборчої кампанії по обранню народних депутатів на перший Всесоюзний з’їзд народних депутатів СРСР у 1989 р. Члени “Руху” та інших неформальних організацій взяли активну участь у передвиборчій агітації, виступаючи проти безальтернативних висунувців партійного апарату. Особливо активно вони проявили себе під час зустрічей кандидатів в депутати з виборцями заводу “Позитрон”, управління бурових робіт, студентами вузів обласного центру, опонуючи номенклатурним кандидатам, до чого більшість ідеологічних партпрацівників виявилася зовсім неготова [5, арк.5].

Участь у виборчій кампанії, розгортання дискусій навколо ідеї створення НРУ, зростання мережі місцевих осередків новітніх громадських організацій – ця та інша робота членів “Руху” примусила владу рахуватися з суспільно-політичним авторитетом товариства. В середині березня відбулась зустріч першого секретаря Івано-Франківського міськкому компартії Я.Федорчука з лідерами “Руху”, на якій сторони висловили своє бачення процесів перебудови в області та країні [14, 1989. – 19 бер.]. Розмова пройшла в напруженій атмосфері, з взаємними претензіями, після чого партійне керівництво зробило висновок, що “Рух” та інші громадські формування політизують свою діяльність, а частина їхніх членів намагається діяти альтернативно до партійних органів, загострюючи політичну ситуацію в області” [5, арк. 65]. Наслідком такої оцінки стало посилення тиску на товариство з боку владних структур, залунали погрози його розпуску. Саме такий “аргумент” працівників міськкому партії примусив активістів “Руху” припинити 26 квітня в Івано-Франківську, в річницю Чорнобильської катастрофи, збір підписів проти розбудови АЕС в Україні [13, 1989. – Ч.2.].

Не відставали від “старших товаришів” і комсомольські структури. 5 травня 1989 р. бюро обкому ЛКСМУ прийняло постанову, в якій, наголошуючи на тому, що товариство “вийшло за рамки функцій своїх статутних повноважень”, а Рада товариства “не завжди керувалась принципами співробітництва з організацією-засновником”, теж погрожуvalo можливістю припинення його діяльності. Блокувалося вирішення питання надання товариству приміщення. В середині травня за самовільне покладання вінків на могилу західноукраїнського письменника і громадського діяча А. Чайківського були оштрафовані члени товариства “Поступ” – дочірньої організації “Руху” в Коломії [9, за 1989 р.]. Чинився і індивідуальний тиск на членів товариства. Ще в січні 1989 р. було звільнено з роботи голову товариства М. Чучука, 9 травня безпідставно на кілька годин затримано міліцією члена “Руху” В. Ковальчука, 13 червня “невідомими особами” побито члена Ради товариства Р. Гладіша.

Незважаючи на це, “Рух” продовжував свою діяльність. Весною 1989 р. він провів Свято писанки, збирав підписи жителів Прикарпаття на підтримку НРУ та використання національної символіки. В травні на засіданні суспільно-політичної секції “Руху” було прийнято звернення до громадян України, у якому піддавалися гострій критиці подані у постанові ЦК КПУ “Про 50-річчя воз’єднання Західної України з УРСР у складі СРСР” оцінки подій 1939 р. та заходи щодо їх відзначення. У зверненні заявлялось, що внаслідок вересневого “воз’єднання” на західноукраїнську землю “пришов наймерзенніший... диктаторський режим кремлівського Бокасси”, який “братався з фашизмом... і демонстрував свою ідейну спорідненість з гітлеризмом” [15, 1989. – 18 черв.]. Різкість оцінок та критичні зауваження і на адресу сучасної політики КПРС-КПУ свідчили про радикалізацію поглядів членів “Руху”. Особливо виразно це проявилось під час проведення звітно-виборчих зборів товариства 6 червня 1989 р., на яких були присутні представники міськкомів та обкомів партії та комсомолу. В ході дискусій, які розгорілись, ними були порушені питання про правомочність співпраці “Руху” з іншими громадськими організаціями, особливо з УГС, про відношення до відновлення Української греко-католицької церкви (УКГЦ), про участь членів організації в масових несанкціонованих політичних заходах [9, за 1989 р.].

Останнє питання набуло особливо актуального характеру. Ще в травні “Рух” звертався до міськвиконкому з заявками на проведення 3-х мітингів на суспільно-політичну тематику з заявленою кількістю в 4 тисячі учасників кожний. Відповідь була негативною, тому члени товариства брали особисту участь в несанкціонованих владою заходах, які

відбувалися в місті та області. На одному з них, в с. Воскресінці Коломиїнського району, “рухівці” вперше публічно підняли національний синьо-жовтий прапор. Брала вони участь і в резонансному політичному мітингу 18 червня в Івано-Франківську, який, розпочавшись з богослужіння греко-католицьких віруючих на колишніх могилах українських січових стрільців, по завершенню переріс в масову ходу його учасників під національною символікою вулицями міста [2, арк. 73-75; 14, 1989. – 23 черв.].

Активність населення спонукала міську владу Івано-Франківська провести спільний з товариством “Рух” політичний мітинг 23 липня в обласному центрі. Його доцільність обґрунтовувалася міськкомом партії потребою “залучення культурно-наукового товариства “Рух” до плідної результативної роботи для участі в перебудовних процесах” [8, арк. 9]. Але мітинг показав, що не “Рух”, а міськком партії повинен прилучатись до перебудови, оскільки ініціатива неформалів випереджала інертність в промовах представників влади, “мобілізований” парткомами “актив” проявив повну ідеологічну неспроможність, і мітинг завершився повною поразкою влади [6, арк. 3].

12 серпня в Івано-Франківську відбулась установча конференція обласної організації НРУ за перебудову, організаторами та учасниками якої, разом з іншими громадськими товариствами, виступили і активісти “Руху”, а 8 його представників увійшли до Координаційної Ради обласної організації НРУ [11]. Колективним членом обласної організації НРУ стало і саме товариство, а його члени допомагали в проведенні установчих зборів місцевим осередкам НРУ в районах області [9, за 1989 р.]. Політична активність “Руху” знайшла своє відображення у звіті обкому партії в ЦК КПУ, де зазначалося, що саме воно “виступає ініціатором створення первинних осередків НРУ, прагне підпорядкувати своєму впливові організації ТУМу, використовує їх для проведення мітингів, вуличних походів та інших провокаційних дій” [1, арк. 38].

Події серпня 1989 р. різко загострили суспільно-політичну ситуацію в місті та області. Так, в ніч з 11 на 12 серпня в результаті бандитського нападу групи осіб одержав смертельні травми і помер член товариства “Рух” Роман Левицький. По місту поповзли чутки про причетність до цього злочину представників владних структур, а їхнє спростування начальником міського УМВС С. Гончаренком було не зовсім переконливим [14, 1989. 18 серп.]. Через день, 13 серпня, силами міліції було вчинено фізичну розправу над учасниками мирного несанкціонованого греко-католицького богослужіння на околиці Івано-Франківська [17]. Враховуючи факт проведення 12 серпня в Івано-Франківську установчої конференції НРУ, у багатьох людей складалося враження про намагання

влади розв'язати проблеми, пов'язані з активністю неформалів, силовими методами.

Намагаючись перехопити політичну ініціативу, вирішив провести ряд своїх мітингів і міськком партії. Однак запланований на 20 серпня спільний з "Рухом" екологічний мітинг на стадіоні "Локомотив" в Івано-Франківську став ще одним свідченням недовіри до комуністів з боку населення. На заклик лідерів "Руху" в знак протесту проти провокаційних дій міськвиконкому на етапі підготовки заходу покинути стадіон відгукнулася переважаюча більшість його учасників (близько 5 тисяч), організувавши ходу вулицями міста до місця нападу на Р.Левицького. Там був проведений короткий мітинг, на якому присутні вшанували його пам'ять та засудили розправу над віруючими 13 серпня. Окрім традиційних уже гасел на мітингу пролунала ідея відзначити 17 вересня як день трауру, заклики створити страйкові комітети в місті та голосувати на майбутніх виборах за представників неформалів [6, арк.16].

В кінці серпня, оцінюючи діяльність товариства, Я.Федорчук заявив, що "товариство "Рух" діє як чітко політизоване і разом з УГС скочується на огульну критику партійних та радянських органів міста і області, в цілому партії та Радянського уряду" [7, арк.5]. Подібні заяви лунали і з боку голови міськвиконкому Б. Яковишина про те, що "з неформалами неможливо вести політичний діалог, оскільки вони все більше скочуються на екстремістські позиції" [14, 1989. – 27 вер.]. Щоб спростувати безпідставні звинувачення та захистити честь організації, голова товариства М.Чучук виступив 22 вересня перед депутатами на черговій сесії міськради із своєрідним звітом про діяльність товариства з моменту його виникнення. Він повідомив їх про роботу членів товариства на розкопках виявленого в урочищі Дем'янів Лаз тасного поховання жертв сталінських репресій [13, 1989.-Ч.1]. Їхнє перепоховання 29 жовтня перетворилося на масштабний скорботний мітинг-реквієм за мільйонами безневинних жертв тоталітаризму.

Осінь 1989 р. знаменувалася розмаїттям суспільно-політичних подій. Політична активність членів "Руху" допомогла значно розширити мережу осередків НРУ, ТУМу, "Меморіалу" в області. При його підтримці робило перші кроки Студентське братство. Враховуючи фактор радикалізації суспільних вимог в ході проведення масових заходів та подальшої політичної діяльності, частина членів товариства акцентувала свою роботу в більш чітко виражених політичних організаціях – НРУ, УГС, УХДФ та ін. Та, незважаючи на це, "Рух" залишався авторитетною силою, що наочно проявилось в ході виборчої кампанії 1990 р., в якій представники "Руху" взяли активну участь і здобули десятки депутатських мандатів, а М.Чучук та З.Дума були обрані депутатами Верховної Ради УРСР.

Після перемоги на виборах представників демократичних сил і перебрання ними державної влади на Прикарпатті обстановка, в якій продовжувало діяльність товариство, якісно змінилась. Зник ідеологічний тиск з боку партійних структур, із розвитком політичних організацій в краї скоротилась кількість політизованих заходів за участю "Руху".

Незважаючи на відхід певної частини "рухівців" до більш радикальних формувань загальна кількість членів товариства зростає (з 155 в 1989 р. до 400 у 1990 р.) за рахунок утворення дочірніх організацій в містах та селах області. З 17 липня 1990 р., згідно з рішенням Івано-Франківського облвиконкому, культурно-наукове товариство "Рух" набуло статусу обласного [10, 1989. – 25 лип.]. Поступово товариство повернулось до тієї сфери діяльності, яка визначалась його статутом, тобто до культурно-просвітницької діяльності. Силами "Руху" розпочалось видання одного з перших незалежних друкованих видань в області – вісника культурно-наукового товариства "Рух" – "Крок" (редактор Я.Шевчук), перші номери якого вийшли ще в листопаді-грудні 1989 р. Протягом 1990 р. активно діяли члени товариства - учасники групи "Січ", проводячи чимало заходів культурно-пропагандистського характеру по відновленню пам'яті галицького січового стрілецтва. Товариство взяло участь у відзначенні 500-ліття українського козацтва, в проведенні всеукраїнського пісенного фестивалю "Золотий гомін". Протягом серпня-листопада 1990 р. ним проводилася акція залучення бажаючих на будови культурних споруд в області. Частина членів "Руху" була задіяна у виготовленні та розповсюдженні національної атрибутики та сувенірної продукції, а виручені кошти йшли на фінансування потреб як власної, так і інших новітніх організацій. При безпосередній підтримці "Руху" відродилася в області і дитячо-юнацька організація "Пласт". На кошти товариства в червні 1990 р., в якості гуманітарної допомоги, було відправлено понад 8 тонн бензину та вантаж з медикаментами в Литву, яка на той час опинилась в економічній блокаді з боку союзного уряду. Товариство виступило меценатом і в справі підтримки видання поетичних збірок галицьких авторів В.Галушакі і Б.Томенчука, брало участь в інших культурних заходах [9, за 1990 р.].

Рух України в напрямі здобуття незалежності ставив на порядок денний роботи завдання виховання нового, національно свідомого, громадянина нової держави. Тому в листопаді 1990 р. на чергових звітновибірчих зборах товариства його лідер Я.Шевчук, визначаючи шляхи подальшої діяльності, наголошував, що "робота товариства має йти в сторону освіти, просвіти, культури", справедливо відзначаючи, що саме цей напрям роботи і відображений в його назві [9, за 1990 р.].

Незважаючи на відхід товариства від активної участі в політичному житті, його приміщення протягом 1991 р. неодноразово піддавалося нападам з боку осіб, які не могли змиритись з розвитком процесу здобуття Україною незалежності [10, 1991.– 21 черв.]. Цей факт наочно доповнював усі інші в підтвердженні тієї ролі, яку відіграв “Рух” в суспільно-політичних процесах в період зародження і становлення національно-демократичного руху в місті та області. Саме його діяльність сприяла утвердженню демократичних ідей, відродженню ліквідованої в радянські часи традиційної для Галичини практики активної участі населення в суспільно-політичному житті, тобто відновленню в посттоталітарний період елементів громадянського суспільства на Прикарпатті.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф.1, оп.11, спр.2051.
2. Там само. оп.32, спр.2658.
3. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф.1П, оп.1, спр. 5358.
4. Там само, спр.5367.
5. Там само, спр. 5450.
6. Там само, спр. 5453.
7. Там само, ф.2П, оп.1, спр.1254.
8. Там само, спр. 1258.
9. Поточний архів культурно-наукового товариства “Рух” (м.Івано-Франківськ).
10. // Галичина. – (Орган Івано-Франківської обласної ради народних депутатів). 1990 -1991 рр.
11. // Галичина. – (Газета Івано-Франківської обласної організації НРУ за перебудову. – 1989. – №1.).
12. // Комсомольський прапор. – 1988-1989 рр.
13. // Крок.- 1989 р.
14. // Прикарпатська правда. – 1988-1990 рр.
15. // Українське слово. –1989 р.
16. // Хроніка подій в Україні. – Інформаційний листок прес-служби УГС, січень-березень 1989 р.
17. Кобута С. Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989-1990 роках // Галичина. – 1999. – №3. – С.80, 84-85.

Kobuta S.

RUKH: THE FIRST MODERN ORGANIZATION IN PRECARPATHIA

This article focuses on the history and efforts of the first public organisation in Precarpathia during the struggle for Ukraine's independence in 1987 through 1991.

The article traces the development of social, political, national and cultural processes in Precarpathia and illustrates the role of Rukh, a nationalist cultural organisation, in them. It was the activity of Rukh, that promoted democratic ideas, contributed to the involvement of many citizens of the region in social processes as well as the renewal of the elements of civil society.

ІСТОРИОГРАФІЯ

О.В. Марущенко

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Пріоритетним завданням сучасної української історичної науки є створення оновленої концепції історії та історіографії Другої світової війни, розкриття в усій глибині, складності і багатогранності українського військово-політичного і економічного фактора, ролі і місця у війні України і українців. Здобуття Україною державної незалежності створило сприятливі умови для започаткування об'єктивного, посправжньому наукового дослідження і висвітлення історії України періоду Другої світової війни, рішучого подолання нашарувань, штампів і стереотипів, які були характерними і домінуючими в історіографії попередніх років.

Одним з перших про необхідність створення нової історіографії цієї проблеми, яка має відповідати нормам і запитам демократичного суспільства, бути незалежною від ідеологічних, партійно-політичних пристрастей і замовлень, базуватися не на міфах і політичній кон'юктурі, а на документах і фактах, висловився авторитетний дослідник воєнної історії М.В. Коваль. Йому належить цілий ряд змістовних і гострополемічних праць, в яких здійснюється історіографічне та історіософське осмислення подій Другої світової війни і місця України в ній [11;12;13;14], по-новому формулюється чимало актуальних наукових проблем, без розв'язання яких неможливий подальший розвиток історіографії Другої світової війни і формування її нової історичної концепції. До таких проблем необхідно віднести, зокрема, об'єктивну і неупереджену оцінку радянської історіографії Другої світової війни, передумови війни, причини і зміст трагічних подій 1941-1942 рр., аналіз причин невідповідності Збройних Сил СРСР до відсічі ворогу та їх поразок у перший період Великої Вітчизняної війни; оцінку версії про превентивну війну гітлерівської Німеччини проти СРСР; аналіз нових тлумачень характеру подій 1943-1944 рр. в Україні (“окупація”, а не визволення України радянськими військами), характеру і термінологічних визначень періоду 1939-1941-1945 рр. (Друга світова, Велика Вітчизняна, радянсько-німецька війна), врахування геополітичного, кліматичного, демографічного, національно-релігійного факторів війни, розкриття справжньої ролі “лідерів і тоталітарно-експансіоністської ідеології у перебігу воєнно-політичних

подій" [11, с.57], а також ряд інших. Торкаючись, зокрема, термінологічно-понятійних питань і вважаючи дискусії щодо назви війни надуманими, М.В.Коваль пропонує відмовитись від їх ідеологічної і політичної заангажованості і застосовувати паралельні назви без будь-якого ідеологічного навантаження [11, с.58].

У працях М.В.Ковалю міститься чимало конструктивних роздумів щодо аналізу і пояснення сутності складних суспільних процесів історичного буття України в роки Другої світової війни, а також необхідності їх персоніфікації. Новаторськими підходами відрізняються його висновки з таких кардинальних аспектів теми, як керівництво війною проти фашистського агресора; роль народних мас у війні і життя народу за воєнних часів; його соціальне становище і побут, господарська, громадсько-політична і міжнаціональна сфери життєдіяльності українського суспільства в умовах війни; його реакція на вторгнення нацистських загарбників в Україну; армія фашистського агресора і обличчя ворога; окупаційна політика в Україні нацистів та їх союзників і рабсько-кріпосницький окупаційний режим; організація і розгортання партизанського і підпільного руху на окупованій території України, його масштаби і характер, керівництво ним; діяльність ОУН і УПА, її стратегія, тактика і спрямованість, відносини між керівною верхівкою і повстанською масою; роль командно-адміністративної системи, військово-промислового комплексу і жорстко централізованої планової системи господарювання та справжній воєнний потенціал СРСР, його українська складова; людські втрати України під час Другої світової війни, ціна і джерела Перемоги; стан української культури в 1939-1945 рр. тощо. М.В.Ковалем з позицій фахівця української історії вперше у вітчизняній історіографії окремо виділяється і розкривається таке питання, як український військово-політичний фактор у Другій світовій війні; обґрунтовується думка про масовий, народний характер національно-визвольного руху на заході України, характеризуються як відкрита та вкрай запекла громадянська війна події 1944-1945 рр. на західноукраїнських землях, оцінюються міжнародні наслідки перемоги антигітлерівської коаліції для України і вирішення (як на той час) українського питання.

Реалізацію завдання по створенню сучасної концепції історії та історіографії Другої світової війни неможливо здійснити без своєрідної інвентаризації накопичених українськими істориками за попередні десятиріччя знань з основних аспектів проблеми. У цьому контексті слід звернути увагу на активну розробку сучасними українськими науковцями теоретико-методологічних засад історії України періоду Другої світової війни, зокрема, таких, як уточнення періодизації історії України

1939-1945 рр. (М.В.Коваль) [14, с.53-55], періодизації самої історіографії історії Другої світової війни, зокрема, її складової частини – Великої Вітчизняної війни (В.І.Клоков, В.В.Стецкевич) [10, с.5-30; 23, с.16-17].

Підставою для перегляду періодизації історії України є, на думку М.В.Ковалю, виразна специфіка історичного процесу в Україні в рамках вказаного періоду порівняно з іншими республіками та регіонами СРСР [14, с.54]. Визначивши цю специфіку, автор виділяє і розкриває зміст таких чотирьох періодів участі України у війні: 1) вересень 1939 – червень 1941 рр.; 2) червень 1941 – листопад 1942 рр.; 3) грудень 1942 – жовтень 1944 рр.; 4) жовтень 1944 – травень 1945 рр. [14, с.54-55].

Принципове значення мають висновки про значення Другої світової війни і особливо її завершального періоду, які є "особливою смугою у тривалому, суперечливому процесі формування незалежності України", "поступовому визріванні державницького потенціалу України", набутті нею нової якості – соборності – і входженні до системи світової співдружності, набувши статусу суб'єкта міжнародного права [14, с.55-56].

В контексті уточнення періодизації історії України 1939-1945 років О.П.Рєєнт і О.Є.Лисенко пропонують, враховуючи задіяність українських людських і сировинно-промислових ресурсів на час розгрому Квантунської армії на Далекому Сході, розширити ці хронологічні рамки до вересня 1945 р. [21, с.51].

Що стосується періодизації історіографії історії Великої Вітчизняної війни, то цій важливій теоретичній проблемі приділяється, на наш погляд, недостатня увага. В.В.Стецкевичем виділяються чотири періоди в дослідженні її історії: перший охоплював роки війни (1941-1945 рр.), другий – перше повоєнне десятиріччя (1945-1955 рр.), третій обіймав 50-ті – першу половину 80-х років, четвертий розпочався після 1985 р. На думку В.В.Стецкевича, є всі підстави для визначення нового, пострадянського періоду, пов'язаного із становленням Української незалежної держави та розбудовою власне української історіографії [23, с.16-17].

Відомий український вчений В.І. Клоков, в свою чергу, виділяє три етапи формування історіографії Великої Вітчизняної війни в Україні: перший включає роки війни і завершується серединою 50-х років, наступний період охоплює другу половину 50-х – середину 80-х рр. і нинішній, третій етап, етап завершення становлення історіографії війни, наступив на рубежі 80-х – 90-х рр. і характеризується "гострою боротьбою між провідниками тільки позитивного в історії України та їх противниками" [10, с.22].

Ми поділяємо точку зору про необхідність виділення нового історіографічного періоду, пов'язаного з постанням незалежної України,

складанням якісно нової історіографічної ситуації. Характерними рисами останньої є “розмежування єдиної радянської історії на національні”, “архівна революція” і виведення із спецховів колосальних масивів архівних документів, відкриття доступу до новітніх зарубіжних досліджень, відсутність звичайного донедавна партійного та ідеологічного диктату та необхідність кардинального перегляду існуючих концепцій історії Другої світової війни і вироблення її нового світоглядного бачення [5, с.7].

Істотного значення набувають і безпосередньо історіографічні дослідження. У незалежній Україні однією з перших таких ґрунтовних розвідок стала опублікована в 1992 р. монографія криворізького дослідника В.В.Стецкевича, присвячена історіографічним проблемам початкового періоду радянсько-німецької війни та військово-мобілізаційної діяльності [24]. У ній, а також у докторській дисертації автора [22] досліджуються особливості, напрями, складності і перші результати процесів перебудови в українській історіографії протягом середини 80-х – початку 90-х рр., вказується на суттєвість і радикальність змін, зокрема, в теоретико-методологічній сфері, науково-дослідницькій і джерельній базі. У контексті і тісному взаємозв'язку з цими процесами проаналізована видана у 1985-1992 рр. література з історії мобілізаційної діяльності в Україні у перший період війни.

Розкриваючи стан справ у дослідженні проблеми, В.В.Стецкевич характеризує нові тенденції в історіографії початкового періоду війни, констатує прирощення відповідних історичних знань, вказує на сюжети, які потребують поглибленого вивчення, нових підходів і комплексного вивчення. Зокрема, істориками ще не створено узагальнюючої праці, присвяченої воєнно-мобілізаційним заходам в Україні в перший період війни. Новим для вітчизняної історіографії є висновок про необхідність вивчення мобілізаційної діяльності не лише офіційних, конституційних структур, але й неофіційних, так би мовити паралельних, зокрема оунівських [24, с.83,105].

В новітніх публікаціях В.В.Стецкевича на основі праць В.О.Замлинського, В.І.Клокова, М.В.Коваля, В.І.Кучера, О.Є.Лисенка, І.Т.Муковського, В.М.Нем'ятого, А.С.Чайковського та інших вчених робиться спроба виділити і поставити на належне місце загальнолюдські чинники у вивченні історії минулої війни, розвиваються важливі методологічні положення про показ долі і місця народу у ній, про ціну перемоги у вимірах людського життя, про історію України в добу воєнного лихоліття не як просто історію воєнних дій і всього того, що їх супроводжує, а передусім

як історію народу без поділу його за партійно-класовими і політичними ознаками на своїх (радянські українці) і чужих (військовополоненні, “бандерівці” та ін.) [25, с.491-492]. Такий гуманістичний, антропоцентричний підхід, антропологічна компонента і складова, наголошуючи на людському вимірі, уявляються конструктивними, враховуючи, зокрема, нагальну потребу пошуку орієнтирів національної ідеології, здатної виступити об'єднуючою для всього українського суспільства, необхідність громадянського примирення усіх ветеранів, під якими би прапорами в минулому вони не стояли, подолання протистояння між “заходом” і “сходом” країни, психології “громадянської війни” і конфронтаційних настроїв, досягнення примирення, громадянської злагоди і взаємопорозуміння в усьому українському суспільстві [5, с.9,17,19; 25, с.490, с.493].

Ужгородські вчені М.Вегеш і В.Худанич присвятили свої розвідки [1, с.137-144; 26, с.89-96] недослідженій проблемі історіографії Карпатської України, яка стала унікальним явищем в період визрівання і наростання передвоєнної політичної кризи в Європі, “прологом” і “провісницею соборної суверенної Української держави” [6, с.98; 26, с.89].

Критикуючи концептуальні засади радянської історіографії про Карпатську Україну та її уряд як маріонеткові, сепаратистські і буржуазно-націоналістичні утворення [1, с.137-138], автори, зокрема М.М.Вегеш, об'єктивно оцінюють численні сучасні дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, в яких доводиться певна історична закономірність подій 1938-1939 рр. на Закарпатті, розкриваються проблеми соціально-економічного і політичного розвитку Карпатської України, процеси демократизації суспільного життя в краї, історія збройних сил Карпатської України – Карпатської Січі і роль ОУН в її формуванні, діяльність окремих політичних і військових діячів Закарпаття, зокрема А.Волошина.

До дискусійних та малодосліджених проблем історії Карпатської України віднесені мотиви орієнтації уряду А.Волошина на Німеччину, роль ОУН в подіях кінця 30-х років на Закарпатті, соціально-економічний розвиток регіону наприкінці 30-х років [1, с.141]. При оцінці зарубіжної історіографії констатується ідеалізація подій в цих, переважно мемуарних працях, а також використання в них значної кількості невідомих в Україні вітчизняним історикам джерел [1, с.142]. Зроблений М.М.Вегешем історіографічний аналіз зумовив висновки про здійснення вітчизняними і зарубіжними авторами чималої праці “по дослідженню історії Карпатської України. Зібрано і узагальнено значну кількість історичних джерел і на їх основі показано головні процеси політичного

життя Карпатської України в жовтні 1938 – березні 1939 рр.” [1, с.144]. Завданням історіографії залишається розкриття проблем соціально-економічного розвитку Карпатської України, створення комплексних узагальнюючих праць з основних проблем її соціально-економічної і політичної історії.

60-річчя початку Другої світової війни привернуло увагу українських дослідників до умов і обставин, пов'язаних із вирішенням долі західноукраїнських земель, започаткованим у “золотому вересні” 1939 р. Відомий волинський історик і політолог Б.О.Ярош у змістовній історіографічній розвідці [31] бере під сумнів необхідність вживання в науковому обігу терміну “радянізація” для характеристики здійснених в краї у 30-50-х рр. соціально-економічних і політичних перетворень, оскільки він, на думку автора, не повністю відображає суть цих набагато складніших процесів і не пов'язаний лише з копіюванням відповідних структур СРСР. Уточнюючи термін “радянізація”, автор розглядає насаджуваний в регіоні сталінський тоталітарний режим радянським лише за назвою, однак партоткротичним за змістом [31, с.151].

З огляду на особливу актуальність і злободенність дослідження німецько-фашистського окупаційного режиму інтерес становить історіографічне дослідження В.І.Лавришука [16]. Проведений ним аналіз наукової і публіцистичної літератури, яка вийшла і в Україні, і в діаспорі, дозволив зробити аргументований висновок про недостатню вивченість у вітчизняній історіографії вказаної проблематики і необхідність зосередження тут зусиль вчених. Стаття В.І.Лавришука привертає увагу також ґрунтовним і об'єктивним аналізом видань української діаспори і, зокрема, “Літопису Української Повстанської Армії”, в якому, на думку автора, “переважає поверховий підхід і журналістський стиль” і в матеріалах якого “відчувається й недостатній науковий професіоналізм авторів” [16, с.110]. Позитивно оцінюючи вихід “Літопису УПА”, дослідник констатує наявність в ньому невідомих читачеві фактів, які показують УПА новою організованою військовою силою, створеною з волі західноукраїнського населення, яке піднялося на захист своєї Батьківщини [16, с.110-111].

У цікавій історіографічній публікації І.Павленко проаналізовані особливості висвітлення радянською історіографією організації боротьби з українським національно-визвольним рухом в Західній Україні [18]. До таких особливостей дослідниця відносить визначення діяльності його учасників як “зрадницької, бандитської, буржуазно-націоналістичної”, агітаційно-пропагандистський, пафосний, емоційний

стиль багатьох праць, в цілому недостатнє джерельне забезпечення і вузькість архівної бази, схематизм викладу матеріалу, зосередження уваги авторів практично тільки на організаційній, агітаційній, пропагандистсько-виховній роботі серед населення і стриманість, обережність у зображенні і оцінці збройної боротьби з націоналістами, з якої, мовляв, “не слід робити мирової політики”, “не слід сгущать краски” [18, с.605]. Усе це не дозволило в добу радянської історіографії створити об'єктивні спеціальні монографічні праці з проблеми, і це завдання успадковане сучасними українськими істориками.

В контексті порушеної проблеми українського національно-визвольного руху необхідно відзначити змістовне історіографічне дослідження харківських науковців Д.О.Метелиці і В.В.Смирнова про стан вивчення в сучасній вітчизняній історіографії питання взаємовідносин ОУН з нацистами, історії їх співробітництва і конфронтації [17]. Автори статті констатують значне просування в розкритті проблеми, що знайшло своє відображення у використанні нових архівних джерел, підвищенні теоретичного рівня досліджень, появі монографічних праць [17, с.249]. Вони не поділяють висловлену в історіографії думку про наявність сприятливих умов для співпраці ОУН з німцями, адже ж вони “до пори до часу терпіли націоналістів, приховуючи справжні наміри” [17, с.244].

Для сучасного стану розвитку історіографії проблеми характерні, на думку авторів, серйозні спроби вчених більш об'єктивно з'ясувати і дослідити причини наростання ворожості у відносинах ОУН з окупаційною владою і зміни її політики щодо Німеччини, а також основні політичні та організаційні заходи ОУН, спрямовані на реалізацію ідеї самостійної України, зміну співробітництва конфронтацією і збройною боротьбою з німцями [17, с.246, с.248].

Розгорнутий аналіз причин зміни політики ОУН до Німеччини ми находимо, зокрема, в змістовній і багатоплановій монографії А.С.Чайковського “Невідома війна”: ворожість фашистів до проголошеного 30 червня 1941 р. Акта відновлення Української держави; необхідність виборювання незалежності у Німеччині, оскільки СРСР війну начебто програв; терор і репресії гітлерівців проти населення, які свідчили про їхні наміри і здатність до ліквідації не тільки окремих осіб, але й цілої нації; незадоволення населення України зволіканням і вичікуванням керівництва ОУН з початком збройної антинімецької боротьби; прагнення керівництва ОУН зміцнити свій авторитет в українському націоналістичному русі і посилити вплив на широкі верстви

населення окупованих районів [27, с.219-224; 17, с.247-248]. Серед згаданих заходів в історіографії частіше за все виділяються створення і діяльність “похідних груп” ОУН, спроба проголошення незалежності України, формування і діяльність УПА, Української Головної Визвольної Ради (УГВР), ідеологічні засоби ОУН-УПА та їх дієвість у розширенні бази ОУН-УПА і завоюванні прибічників національно-визвольної боротьби [17, с.248-249].

Практично вперше узагальнивши результати наукових пошуків кінця 80-х – першої половини 90-х рр., Д.О.Метелиця і В.В.Смирнов констатують одностайне усвідомлення і розуміння істориками тактичного, тимчасового, локального характеру співробітництва ОУН-УПА з нацистами, яке було спрямоване на економію сил з метою активізації боротьби проти радянських партизанів і Червоної армії та зрештою виявилось помилковим [17, с.248-249].

У згаданій вище статті Б.О.Яроша критикуються засади радянської історіографії, яка вважала УПА бандитським формуванням, створеним німецькою розвідкою [31, с.149]. Зрозуміло, що при такій тенденційності був неможливий об’єктивний аналіз феномену УПА та причин її авторитету серед західноукраїнської людності і впливу на соціально-політичні процеси в краї. Це зумовило неспроможність радянської історіографії розкрити причини і масштаби збройного опору радянському режимові, пояснити, “яким чином УПА та націоналістичне підпілля змогли протистояти потужній сталінській державній машині більше десяти років” [31, с.149].

Багато цінних думок і спостережень міститься в ґрунтовному, серйозно документованому нарисі співробітника робочої групи при урядовій Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА Л.В.Гриневиц, присвяченому історії ОУН-УПА в контексті політичної боротьби в сучасній Україні [5, с.4-71]. Своєрідним підсумком дослідження українськими істориками цієї проблеми на нинішньому історіографічному етапі ми вважаємо висновок про те, що в своїй переважній частині новітня наукова вітчизняна історіографія, виходячи з усвідомлення складності та неоднозначності українського націоналістичного руху 20-50-х рр., не заперечуючи його “світлі і темні сторони”, націлена на висвітлення його позитивного досвіду, не ставить під сумнів антиімперський, спрямований на творення власної національної держави характер цього руху, його масовість; зорієнтована в ідеологічному плані на активне пропагування ідеї Української самостійної держави, що кардинально відрізняє її від радянської історіографії [5, с.10,28].

Замовчуваним і маловідомим проблемам історіографії відбудови народного господарства України під час і після Другої світової війни присвячена стаття В.Дудник [7]. Аналізуючи 26-томну “Історію міст і сіл Української РСР” як історіографічне джерело, авторка закликає відмовитись від суто позитивного, сповненого трудового героїзму і жертвовного ентузіазму зображення процесів відбудови. Вона звертає увагу на необхідність заради об’єктивного вивчення історії Другої світової війни не списувати все на переможених, а досліджувати також і “незручні” питання про “підсумки” боротьби радянських “висадників” у часи окупації, факти руйнування радянськими військами населених пунктів. Досить нестандартними є висновки про те, що з позицій сьогодення можна говорити про значну матеріальну шкоду, заподіяну Україні під час війни обома воюючими сторонами, про факти і прояви гальмуючої ролі партійних комітетів, окремих комуністів, які в процесі відбудови створювали штучні перешкоди деякими своїми заходами і позиціями тощо [7, с.118].

Дослідниця висуває окремі перспективні ідеї, розробка яких у подальших працях сприятиме об’єктивному висвітленню відбудовчих процесів в Україні: про врахування регіональних особливостей процесів відбудови, різних “стартових” умов і можливостей; про вирішення питання дефіциту робочої сили, її джерел та мобілізуючого фактора у воєнні і повоєнні роки; про соціальні проблеми і протиріччя між партійно-радянським чиновництвом і основною масою населення; про особливості реєвакуації і повернення в Україну значної кількості обладнання і матеріальних ресурсів; про оцінку методів і засобів керівництва економічними перетвореннями; про роль і мобілізаційні можливості командно-адміністративної системи [7, с.120-122].

Зокрема, заслуговує уваги точка зору про роль соціалістичного змагання не стільки як методу підвищення творчої активності трудящих, продуктивності праці і ефективності суспільного виробництва в цілому, скільки як методу експлуатації трудящих мас, що зумовило, зокрема, факти приписок, показухи, прагнення уникнути участі в трудових справах, безвідповідальність [7, с.121]. Оцінюючи процеси відбудови народного господарства УРСР після Другої світової війни, В.Дудник констатує їх силовий характер, що мало і позитивні наслідки для врятування республіки від хаосу і створення можливостей для майбутнього поліпшення повсякденних умов життя [7, с.122].

Виходячи з важливості і перспективності історико-біографічних досліджень, вітчизняні науковці зверталися в 90-х роках до вивчення

діяльності видатних політичних, громадських і духовних діячів, зокрема, глави Української греко-католицької церкви митрополита А. Шептицького. Леякі підсумки цієї роботи підбиває ужгородський історик М. Вегеш [2], відзначаючи високу оцінку сучасними авторами подвижницької діяльності А. Шептицького, його великий внесок у розвиток УГКЦ і культури в Галичині, піднесення рівня національної свідомості всього українського народу, спростовуючи висновки радянських вчених про "буржуазно-націоналістичну і фашистську діяльність" галицького митрополита [2, с.88].

В умовах державної незалежності України як багатонаціональної країни стають особливо актуальними етноісторичні дослідження. Складні і багатогранні проблеми "єврейського фактора", теми єврейського героїзму у Червоній армії, яка старанно замовчувалася і затушовувалася в радянські часи, присвячена історіографічна розвідка В. А. Гриневича [4]. З'ясувавши причини перетворення цієї теми в "білу пляму" вітчизняної історіографії, він окреслює ряд важливих і нових для української історіографії проблем подальшого перспективного дослідження. Серед них – кількісна і якісна характеристика євреїв у Червоній армії за родами і видами зброї, по періодах війни, на окремих фронтах; дослідження єврейського питання в контексті сталінської національної політики у роки війни, впливу останньої на зміни національної свідомості єврейського населення; зростання єврейського радянського патріотизму, єврейського націоналізму, сіонізму, поширення в роки війни антисемітизму як в СРСР в цілому, так і в Червоній армії зокрема, і ряд інших [4, с.70].

Теоретичним проблемам сучасної світової історіографії Катастрофи єврейського народу в роки Другої світової війни, її тенденціям і концептуальним особливостям присвячена стаття С. Єкельчика [8]. Він вважає необхідним вироблення українською історіографією цілісної картини Катастрофи в Україні, яка передбачає високий рівень теоретичних узагальнень, знайомство із світовою літературою з проблеми і зосередження на таких малодосліджених питаннях, як традиції антисемітизму, ставлення неєврейського населення до знищення євреїв, вивчення місця і образу Катастрофи в масовій свідомості громадян України і шляхів формування історичної пам'яті про неї [8, с.29-30].

Своєрідний історіографічний підсумок розвитку єврейських студій в сучасній Україні підбив А. Подольський, докладно зупинившись на аналізі праць з історії Холокосту [19; с.20]. Характерною особливістю сучасного етапу української юдаїки, на думку автора, є поява цілої ряду наукових осередків її дослідження, а також перетворення проблеми

Холокосту, на відміну від радянської історіографії, в об'єкт спеціальних неупереджених досліджень. У переважній частині вони базуються на архівних документах і аналізують загальні питання Холокосту, його події у різних регіонах України, причини і механізм реалізації "остаточного розв'язання єврейського питання" на території України, систему гетто, єврейський рух Опору нацистам, участь євреїв в підпільному і партизанському русі в Україні, взаємини між єврейським і українським населенням під час окупації, рятування українськими "праведниками" євреїв від гітлерівського геноциду тощо [19, с.84; 20, с.263]. На часі – створення комплексного, узагальнюючого дослідження, яке розкривало б долю українського єврейства за часів німецької окупації і сприяло формуванню цілісної концепції історії українських євреїв за часів Другої світової війни.

Становлення сучасної української історіографії історії Другої світової війни буде неповним без проведення всебічного і об'єктивного історіографічного аналізу наукового доробку, нагромадженого дослідниками української діаспори. В цьому контексті неможливо обминути увагою статті О. Вовка, В. Косика, В. Юричко з проблематики історії Другої світової війни на сторінках журналів "Український історик" та "Сучасність" [3;15; 30].

Спіраючись на опубліковані в 60-70-х рр. в "Українському історичному" історіографічні розвідки І. Каменецького, Л. Шанковського [9;28;29], О. Вовк і В. Косик зосередили свою увагу на висвітленні тематики ОУН-УПА на сторінках журналу, констатувавши недостатнє відображення діяльності ОУН-УПА і виявивши причини цього явища [3, с.90; 15, с.82,89]. Методологічно важливим є висновок О. Вовка про завершення початкового, закордонного етапу досліджень проблематики ОУН-УПА зусиллями вчених української діаспори і вступ історіографії українського руху Опору в якісно новий етап, пов'язаний з науковим використанням джерел з раніше закритих спецфондів в Україні [3, с.95].

В. Юричко полемізує з тезою авторів журналу "Сучасність" про "непогрішність і непомильність лідерів та ... окремих рядових ОУН і УПА", з прагненням обмежитися виключно позитивним добром фактів і подій [30, с.84].

Разом з тим не викликає сумніву думка про те, що наукові дослідження, які публікуються в діаспорі, мають стати складовою частиною спільної, єдиної української історіографії [30, с.88]. Подібну точку зору висловив також у згаданій вище статті В. Лаврищук, зауваживши, що "з позицій історика слід відзначити їх (вчених з діаспори – О. М.) роботу, яка поповнила історіографію Другої світової війни" [16, с.108].

Отже, історіографічні публікації 90-х років певною мірою сприяли підведенню підсумків вивчення окремих актуальних проблем історії

Україні доби Другої світової війни і в цьому плані відіграли позитивну роль. Вони свідчать про наявність нових теоретико-методологічних підходів і пошук оригінальних концептуальних рішень, про оновлення тематики і проблематики історичних праць, розширення їх джерельної бази і більшу доступність для істориків архівів і зарубіжної історіографії, про постановку і початок дослідження науковцями гострих, раніше “небажаних”, а відтак недостатньо вивчених проблем історії України періоду Другої світової війни. Аналіз новітнього історіографічного доробку дозволяє більш рішуче відмовлятися від заідеологізованості і заполітизованості історичних знань, усталених стереотипів і політичних нашарувань, накреслити “шляхи усунення історіографічних збочень”, пріоритетні орієнтири наукового пошуку, напрями і тематику майбутніх досліджень, які і покликані створити оновлену історію та історіографію Другої світової війни [11, с.63; 21, с.50-52].

1. Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. в українській історіографії // Український історик. – 1997. – № 1-4(132-135). – С.137-144.
2. Вегеш М. Митрополит Андрей Шептицький (Історіографічні аспекти) // Проблеми української історіографії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу “Український історик”, 2 березня 1996 р. – Мукачево, 1996. – С.80-88.
3. Вовк О. Висвітлення тематики ОУН і УПА в журналі “Український історик” // Український історик. – К., 1994. – Ч.1-4 (120-123). – С.90-95.
4. Гриневич В. До питання про історіографію участі євреїв у Червоній армії у роки Другої світової війни // Запорожские еврейские чтения. – Запорожье, 1998. – Вып. 2. – С. 68-71.
5. Гриневич Л.В. Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні // Протистояння: Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996-1998 рр. – К., 1999. – С.4-71.
6. Дробот І., Кучер В. Пошуки шляхів до визволення України. – К., 1999.
7. Дудник В. 26-томна “Історія міст і сіл” про відбудову міського господарства України після Другої світової війни // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 1998. – Вып.8. – С.116-123.
8. Екельчик С. Некоторые теоретические проблемы современной историографии Катастрофы // Еврейское население Юга Украины. Ежегодник: Исследования, воспоминания, документы. – Харьков-Запорожье, 1998. – С.22-31.
9. Каменецкий І. Стан дослідів і публікацій в ділянці історії німецької окупації України в часи Другої світової війни // Український історик. – 1964. – Ч.4. – С.14-17: 1965. – Ч.1-2(5-6). – С. 38-45.
10. Клоков В.І. До питання про етапи формування історіографії Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових праць. – К., 1998. – Вып. 2. – С.5-30.
11. Коваль М.В. Друга світова війна і Україна (1939-1945): Історіософські нотатки. – К., 1999.

12. Коваль М.В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995.
13. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К., 1999.
14. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення. – К., 1994.
15. Косик В. “Український історик” про ОУН і УПА // Український історик. – К., 1994. – Ч.1-4 (120-123). – С.82-89.
16. Лавришук В. Деякі історіографічні аспекти вивчення німецько-фашистського окупаційного режиму в західних областях України // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 1998. – Вып.8. – С.105-116.
17. Метелиця Д.О., Смирнов В.В. Взаємовідносини Організації українських націоналістів з нацистами (до історіографії проблеми) // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.Сковороди. Серія: Історія та географія. – Харків, 1998. – Вып.2. – С.242-250.
18. Павленко І. Висвітлення проблеми організації боротьби з українським національно-визвольним рухом в Західній Україні в офіційній радянській історіографії // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 1999. – Т.3. – С.603-607.
19. Подольський А. Євреї України в роки нацистської окупації: спроба історіографічного аналізу // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 1998. – Вып. 4. – С.81-88;
20. Подольський А. Єврейські студії в Україні: розвиток, тенденції, перспективи // Український гуманітарний огляд. – К., 1999. – Вып. 1. – С.253-269.
21. Ресет О., Лисенко О. “Історичні зошити” (огляд видань Інституту історії України НАНУ за останнє десятиріччя). – К., 1997.
22. Стецкевич В.В. Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні в перший період Великої Вітчизняної війни: Історіографія проблеми в контексті часу 40-90-х років: Автореферат дис. ... д-ра іст.наук. – Дніпропетровськ, 1996.
23. Стецкевич В.В. Історіографія першого періоду війни: ознаки оновлення в українській історіографії 80-90-х років // Матеріали науково-теоретичної конференції “Україна в роки Другої світової війни. 1939-1945”, 9-10 листопада 1994 р. – К., 1994. – С.16-17.
24. Стецкевич В.В. Україна в початковий період війни: Історіографія проблеми в контексті сучасного розвитку історичної науки. – Дніпропетровськ, 1992.
25. Стецкевич В.В. Україна в роки війни: деякі історіографічні та антропоцентричні аспекти проблеми (тези) // Осягнення історії. – Острог-Нью-Йорк, 1999. – С.491, 492.
26. Худанич В. Історіографія Карпатської України // Проблеми української історіографії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу “Український історик”, 2 березня 1996 р. – Мукачево, 1996. – С.89-96.
27. Чайковський А.С. Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941-1944 рр. мовою документів, очима історика. – К., 1994. – С.219-224.
28. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії // Український історик. – 1970. – Ч.4(28). – С.65-75 та ін.
29. Шанковський Л. Нова праця про УПА // Український історик. – 1975. – Ч.3-4(47-48). – С.120-124.
30. Юричко В.В. Історія України на сторінках “Сучасності” (1985-1989рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 1992. – Вып.2. – С.81-90.

31. Ярош Б. До проблеми історіографії функціонування ралянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях в 30-50 рр. XX ст. // Волинь у новітній історії української державності: Збірник наукових праць – Луцьк, 1999. – С.142-158.

Marushchenko O.
ACTUAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN
HISTORIOGRAPHY OF WW II

State perspectives, new tendencies and peculiarities, theoretical approaches and conceptual decisions of modern ukrainian historiography of World War II are researched in this article.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

А.З. Королько

СТАРОДАВНІЙ ГАЛИЧ В ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЯХ А.ПЕТРУШЕВИЧА

Стародавній Галич вже з середини XIX ст. привертав до себе особливу увагу цінителів старовини – краєзнавців. Першим із них був фаховий історик, один із організаторів товариства “Галицько-руська матиця” А.Петрушевич (1821 - 1913 рр.), який ввів в українську історіографію велику кількість невідомих джерел [1]. Галицький історик Д.Зубрицький назвав дослідника “єдиним мислячим знатоком” у Галичині в царині історії [1].

У передмові до першого випуску “Галицького исторического сборника” управа “Галицько-руської матиці” повідомляла, що має намір опублікувати кращі статті з вітчизняної історії і починає з праць відомого вченого Антонія Петрушевича, які вже були надруковані в часописі “Зоря Галицька” у 1852 і 1853 рр. Найбільше цих публікацій (8 із 9) було присвячено давній історії княжого Галича і для них видавці відвели три випуски, зокрема у першому випуску опублікована праця А.Петрушевича “О Соборной Богородничной церкви о Галиче” [3]. Особливий інтерес для вивчення історії стародавнього Галича являють подані автором у другому томі коментарі до приміток, де, зокрема, А.Петрушевич звертає увагу на версії походження назви і первісної дати заснування стародавнього міста Галича [4, с.1]. У своїй праці він згадує, що галицько-волинський літописець повідомляє у відомому Іпатієвському списку XIII ст. про Галичину могилу і обіцяє розповісти про заснування Галича, але з невідомих причин слова не дотримує. А.Петрушевич зазначає, що між жителями Галича до цього часу збереглась легенда, за якою дане місто було побудовано в період язичництва на Русі якоюсь княгинею на ім'я Галя [4, с.103]. Дослідник подає також гіпотезу польського історика І.Длугоша, який твердив, що місто дістало назву від гори Галич. Та сам А.Петрушевич був прихильником версії, що Галич отримав свою назву від Галичиної могили [4, с.190]. Продовжив розгляд проблеми він через 10 років у своїй статті “Было-ли два Галичи, княжескии города, один в Угорско-словацкой области, а другой по сю сторону Карпат над Днестором, или нет?” назв він змінив думку з цього приводу – назва міста Галича походить від слова “галка” або “галиця”. І це може служити знаменням, гербом для землі Галицької, подібно як лев для землі Львівської [5, с.45].

У цій статті А.Петрушевич засуджує твердження польського історика А.Бельовського про те, що місто Галич знаходилось у Словаччині. Існує лише одне місто з такою назвою – над річкою Дністром [5, с.49]. Дослідник висловлює припущення, що Галич над р. Дністром був вже у першій половині XII ст. престольним містом, якщо не князя Володимира Ростиславича, то в крайньому разі сина його Ростислава, бо син останнього, онук першого, писався вже князем " від стола Галицького".

А.Петрушевич не тільки друкував свої історичні праці в наукових виданнях товариства "Галицько-руська матиця", але брав активну участь в організаційних заходах, зокрема й у соборі руських учених у Львові 19 жовтня 1848 р. Дослідник входив у чотири з 9 секцій даного собору – любомудрія і наук природи, історії і географії, управи руської мови і літератури та старослов'янської літератури [7, СХХХІ – СХХХІІ]. На засіданні секції історії і географії його було обрано головою. 21 жовтня 1848 року А.Петрушевич виголосив програму історичного виділу, яку ж сам склав і поділив на три частини: 1) предмет вивчення історії південно-західної Русі; 2) джерела для цього вивчення; 3) засоби для розширення знань з вітчизняної історії. На його думку, предметом є вивчення діяльності руського народу з ранніх часів його появи до сьогодення на теренах південно-західної Русі, тобто Галичини. Джерелами для вивчення цього повинні стати літописи (руські та іноземні), грамоти, записи, послання світських і духовних осіб, життєписи руських святих, описи подорожей по руській землі як руських, так і іноземних людей, короткі записки історичного змісту, художні пам'ятники (монети, зброя, посудини, прикраси тощо), "усний народний літопис" руського народу (казки, поговірки, пісні тощо), так звані "німі пам'ятники" (урочища, городища, земельні насипи, могили, руїни міст, фортець, кам'яних будівель, монастирів тощо). Особливо цікавою є, на нашу думку, третя частина програми А. Петрушевича – засоби для розширення знань з вітчизняної історії. Зокрема, дослідник пропонує втілити в життя такі заходи: заснування історичного товариства та археографічної комісії для розгляду міських, монастирських і приватних архівів, – для збирання письмових історичних пам'яток, які потрібно друкувати. Варто створити бібліотеки, читальні, музей для різних руських старожитностей, а також проводити навчання рідної історії в народних школах і училищах [7, СХХХІІІ – СХХХVІІ].

В рамках реалізації проголошеної на соборі програми А.Петрушевич 7 липня 1864 року виступив на загальних зборах товариства "Галицько-руської матиці" у Львові з методичною

доповіддю краєзнавчого характеру "О потребах хранения забитков исторических", яка пізніше була опублікована під заголовком "Разсуждение о важности исторических записок и надписей, яко источника для нашей истории". Говорячи про джерела вітчизняної історії, він наголошував, що, крім літописів, грамот та інших письмових пам'яток, до числа джерел нашої історії слід віднести: 1) історичні написи на церковних книгах; 2) написи на церковних і цивільних будинках, тобто на стінах церков, надгробних пам'яток, споруджених пам'ятках та інших художніх речах. Бо такі написи, складені нашими предками, часто проливають нове світло на історичні події та доповнюють наш опис до цього часу невідомими фактами. Дослідник рекомендує галичанам, які вивчають вітчизняну історію, для пояснення подій минулих часів і через бідність письмових джерел користуватись, насамперед, збиранням дрібних записок, де б вони не знаходились, для складання з них одної хронологічної і детальної літописної історії Галицької землі починаючи з XIV ст., тобто з часу втрати її політичної самостійності. Таким чином, за прикладом стародавніх літописів було б зібрано багатий матеріал для майбутніх істориків, географів і навіть мовознавців та бібліографів [10, с.1-2]. Автор висловлює побажання, щоб збирання та вивчення цих писемних та матеріальних пам'яток наших предків доручити галицькому духовенству.

На засіданні було прийнято звернення до А.Петрушевича з проханням написати підручник з історії України, а також оголошувався конкурс на написання "Історії Галицького князівства і королівства" [5, с.37]

Уподобання А.Петрушевича не обмежувалось тільки збиранням історичних пам'яток. Значне зацікавлення він виявив і до археології, яка тоді ще не відокремилася від загальної історії та допоміжних історичних дисциплін. Поштовхом до розвитку археологічних досліджень у Галичині в середині XIX ст. стала знайдена у р. Збруч кам'яна статуя невідомого досі язичеського бога, названого на підставі переказів про слов'янські дохристиянські святилища Світовидом [8, с.27]. Ця унікальна пам'ятка привернула увагу вчених Європи, особливо після публікації в 1851 р. у Відні про неї наукової статті А.Петрушевича. Саме він став першим серед українських вчених аматором-археологом в Галичині [9, с.24]. У 50-х роках XIX ст. він провів поверхневі обстеження ще помітних тоді залишків руїн церков княжих часів, а також земляних укріплень, оглянув стіни і вежі польського старостинського замку міста Галича. Публікуючи свої спостереження у "Вестнике Народного Дома" [14], дослідник поставив найважливіше питання: де, в якому місці, на якому

із наявних в тогочасному Галичі та його довкіллі городищ був княжий Галич, його кафедральний собор? А.Петрушевич княжим містом помилково вважав сучасний Галич над Дністром разом із Замковою горою і старостинським замком, де, на його думку, раніше стояв княжий двір. Церкву Різдва Христового вважав кафедральним собором Пресвятої Богородиці. Свою концепцію А.Петрушевич вперто і послідовно відстоював до кінця свого життя, що, в свою чергу, було причиною суперечки між ним і всіма іншими дослідниками топографії Стародавнього Галича [9, с.24]. Але, як справедливо відмічають прикарпатські історики Б.Гаврилів і В.Педич, в цілому його праці, хоч подекуди й ввели деяку плутанину в історичну науку, спонукали і заохочували вчених та місцевих краєзнавців до польових досліджень та археологічних розкопок Стародавнього Галича та його околиць [6, с.14]

А.Петрушевич одним з перших систематично збирав й публікував дані з топографії давнього міста. Так, в особистому архівному фонді відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаніка зберігається картотека топографічних відомостей м.Галича і його околиць, які зібрав дослідник (всього 150 назв – населені пункти, замки, урочища, вали тощо) [2].

Важливе місце у творчому доробку А.Петрушевича займає історія церкви. Зокрема, він проявив особливий інтерес до вивчення давніх культових пам'яток архітектури Стародавнього Галича. У цьому плані заслуговує на увагу монографія, яка присвячена одному історичному об'єкту — церкві святого Пантелеймона біля м. Галича [12]. Перший раз про цю пам'ятку він опублікував в “Зорі Галицькій” в 1852 р. під заголовком “О Богородичной церкви и святителях ея в Галиче”, а потім в “Галицком историческом сборнике” (1853 р.) з додатком зображення згаданої церкви. На значну історичну вартість цієї праці вказав І.Франко: “Ся праця звернула на себе увагу різних людей і була, мабуть, першим товчком до розкопок в околицях Галича на більший розмір, особливо там, де й досі траплялися принагідні нахідки” [15, с.420]. Підвищений інтерес дослідника до цієї пам'ятки був викликаний тою обставиною, що це була єдина споруда в Стародавньому Галичі, яка збереглася з домонгольських часів [6, с.14].

А.Петрушевич у даній праці вказує, що архівні матеріали, якими він користується, є дуже бідні. Головною причиною цього є те, що більшість документів знаходиться в архівах Львівської латинської архієпископії та її капітули, а сама православна церква св. Пантелеймона була захоплена латино-польським духовенством у Галичі. Цікаві дані

подає А.Петрушевич про місце розташування костелу св. Станіслава, а в минулому церкви св. Пантелеймона. Ця святиня була збудована на гористому узбережжі, де р. Лімниця впадає в Дністер біля с. Залукви і м. Галича. Стояла у самій середині земляних валів, що мають чотирикутну форму [12, с.7]. Дослідник припускає, що, можливо, засновником цієї церкви був король Данило Романович. Кам'яна будівля була побудована у романському стилі. Архітектор, який побудував цю святиню, невідомий, але, на думку А.Петрушевича, він був, без сумніву, німецького походження, можливо, з сусідньої угорської або польської землі, де займався подібним будівництвом церков. На ранньому етапі будівля була побудована з чотирикутного тесаного каменю [12, с.8-11]. Автор вважає, що напад татаро-монголів, очевидно, не сприяв будівництву храмів, тому виникнення цієї церкви можливе лише в першій половині XIII ст., що відповідає дійсності. Коли ж у 1349 р. польський король Казимир Великий захопив Галич, то на території церкви св. Пантелеймона розташувався військовий гарнізон. Важко не погодитись з думкою автора про те, що, цілком ймовірно, після цього церква св. Пантелеймона була перетворена на католицький костел, який отримав титул св. Станіслава, патрона Польщі. [12, с.16-17]. З 1375 р. і до 1414 р. тут перебувало Галицько-латинське архієпископство [13, с.3]. На основі джерел автор простежує подальшу історію цього храму. Для подальшої колонізації руських земель польська влада вводила латинський обряд. Задля цього використовували монаший чин отців Францисканів, яким надавали необмежену владу поселятись в руських містах і створювати свої святині. Саме їм було надано у користування в другій половині XIV ст. деякі церкви Галича і його околиць [12, с.20]. У 1596 р. кримські татари дуже знищили м. Галич і розташований там костел та кляштер монахів ордену францисканів і тоді на підставі грамоти польського короля Сигізмунда III їм був переданий запустілий ще з 1552 р. костел св. Станіслава. Переселившись сюди, монахи побудували кам'яні келії, а з метою захисту цієї території від татар, були відновлені всі земельні вали і рови та зведено кам'яну оборонну всжу з укріпленими воротами, бійницями та підйомним мостом [12, с.36]. Дослідник вказує, що про подальшу долю церкви св. Пантелеймона нічого детально не написано [12, с.38].

Автор детально зупиняється у цій праці над вивченням топонімічних назв Стародавнього Галича та його околиць, а також пояснює походження деяких назв. Так, назва села Крилос, на думку дослідника, походить від грецького слова клирос або клир, що означає нижче духовенство. У Крилосі після знищення галицької єпископії проживало

руське духовенство, яке підпорядковувалося з тих часів київській метрополії. [12, с.23]. Автор підкреслює, що з 1593 р. по 1611 р. с. Залуква було ще передмістям Галича і ця територія іменувалася Галич за Луквою. В цьому місці під Галичем р. Луква впадає в Дністер. У 1850 р. під час першої своєї поїздки до церкви св. Пантелеймона А.Петрушевич знайшов зображення монограми у вигляді давньоруської кириличної букви “з”, що читається як “земля”, і знаходився на одному з кам’яних стовпів прироблених до стінки в головному порталі кам’яної будівлі. Правда перебуваючи тут у 1878 р., він не знайшов цього знаку – його було заштукатурено під час ремонту головного порталу храму. Автор припускає, що цей знак належить, в крайньому разі, до XIII ст. [12, с.31-32].

А.Петрушевич торкається проблеми історіографії досліджуваного об’єкта. Він вказує, що польська література не дає ніяких вісток про церкву. А перший історик галицько-руської церкви М.Гарасевич писав про народні перекази з початкової діяльності церкви св.Пантелеймона. Це ім’я перекладається як всемілостивий лев, величався церквою, як великомученик і цілитель [12, с.92]. Велику посильну допомогу храмові надали галицький митрополит М.Левицький та німецький архітектор Бергер, які врятували її після бурі 1801 р., що зірвала дерев’яний дах, пошкодила стіни. Тимчасово, до 1825 р., ця споруда була покрита соломою, а потім, завдяки митрополиту М. Левицькому, була відбудована [12, с.95]. У кінці книги автор подав дві таблиці з малюнками церкви. Зокрема, зображено план храму, його фронтову, південну та східну частини, а також один з двох невеликих кам’яних стовпів і знак монограми “з”.

Історико-краєзнавча діяльність А.Петрушевича є надзвичайно широкою і плідною. Дослідник одним із перших розпочав вивчати історію і топографію Стародавнього Галича, дав поштовх до вивчення його археологічних пам’яток. Саме тому вчений зайняв провідне місце серед істориків-краєзнавців Східної Галичини другої половини XIX ст.

1. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. – ф.77, од.зб.390, оп.4, папка. 5, арк.14.
2. Там само, од.зб.126, оп.4, арк.97.
3. Галицькій історический сборник издаваемій обществом Галицко-русской материцы. – Вып.1. – Ч.18. – Львов, 1853.
4. Галицькій історический сборник издаваемій обществом Галицко-русской материцы. – Вып.2. – Ч.19. – Львов, 1853.
5. Науковий сборник издаваемій литературнім обществом Галицко-русской материцы. – Львов, 1865.

6. Гаврилів.Б.Педич. В Стародавній Галич в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX ст. – Івано-Франківськ,1997.
7. Головацкий Я. Исторический очерк основания Галицко-русской материцы и справоздание первого собору ученых и любителей народного просвещения. – Львов,1850.
8. Курінний П.Історія археологічного знання про Україну –Полтава,1994
9. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді у 1850-1943рр.-Краків-Львів,1994.
10. Петрушевич А. Разсуждение о важности исторических записок и надписей jako источника для нашей истории //Науковий сборник издаваемій литературнім обществом Галицко-русской материцы. – Львов. 1865 – С.1-8.
11. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1800г. – Т. 1-3. – Львов, 1874, 1877, 1889.
12. Петрушевич А. Историческое известие о церкви св.Пантелеймона близ города Галича теперь костел св.Станислава оо.Францисканов, jako древнейшем памятнике романского зодчества на Галицкой Руси с I половины XIX ст. – Львов,1881.
13. Петрушевич А. Краткое историческое известие о времени введения христианства на Галицкой Руси. – Львов, 1882.
14. Петрушевич А. Археологические находки близ Галича // Вестник Народного дома. – Львов, 1882-1884; його ж: О городе Галиче за Луквою // Там же. – Львов, 1884-1887; його ж: Краткое описание старинных предметов открытých на залуковецких полях близ города Галича // Там же. – Львов, 1888.
15. Франко І.Нарис історії українсько-руської літератури до 1890р. // Збір. творів: У 50-ти т. – Т.41. – К, 1984.

Koroiko A.

ANCIENT HALYCH IN A.PETRUSHEVICH HISTORY AND REGIONAL STUDIOS

The article is dedicated to Antony Petrushevych's historical and country study research, who made a great contribution into scientific research of ancient Halych. A.Petrushevych was among the first scientists who began to study history and topography of this ancient town, he also had a great influence upon the others to research archeological places.

The scientist belongs to the famous historians of the second half of the 19th century.

В.З. Дебенко

КАЗАНСЬКЕ ХАНСТВО В ІМПЕРСЬКИХ ПЛАНХ МОСКОВСЬКОГО УРЯДУ КІНЦЯ XV-XVI ст.

Зовнішньополітична діяльність московських правителів кінця XV-XVI ст. в більшості наукових праць представляється прогресивною і такою, що відповідала “національним інтересам росіян” і давнім сподіванням приєднаних народів. В її основу покладено думку про беззастережно позитивне значення територіального зростання Московської держави, а згодом Росії. Ще в недалекому минулому офіційна схема “приєднання або возз’єднання” настільки довго насаджувалась і з часом набула такого поширення, що вплинула на формування відповідного стереотипу в поглядах не лише професійних істориків. На її ідеологічному догматизмі було виховане не одне покоління росіян та інших підданих Російської імперії і громадян колишнього Радянського Союзу.

Проведений нами аналіз на підставі архівних документів, монографічної літератури, новітніх публікацій російських та українських вчених спростовує це твердження і доводить протилежне. Реконструкція реальної картини взаємовідносин Московії з населенням новопідкорених земель, урядовими колами сусідніх країн свідчить про розвиток імперських тенденцій, які стали основою державної політики московських правлячих кіл. Ними обґрунтовувалась ідея пріоритету самодержавної влади над народним волевиявленням, визнавалась неминучість етнічних конфліктів та встановлення авторитарної системи управління задля втілення в життя міфу “богообраності” московських правителів, їх держави та історичної місії російського народу.

Під впливом вкорінення таких світоглядних стереотипів у свідомість московитів основою зовнішньополітичного курсу Москви стала експансіоністська територіальна концепція розширення кордонів.

Урядові кола Московії вважали однією з її ключових ланок вирішення “татарського питання”. Вони виходили з переконань, що феодальні суперечності є причиною внутрішньої слабкості Кримського, Казанського та Астраханського ханств. З цією метою ними ініціювались та підтримувались міжкланові сутички у татарських державах. Зміст імперської програми щодо поволзьких народів розглядався Московією у двох вимірах. Перший з них був пов’язаний із створенням залежних від великого князівства Московського держав. Другий аспект полягав у примусовій християнізації ісламського населення та запровадженні централізованої адміністративної системи управління. У перспективі

йшлося про політичну та релігійну переорієнтацію татарської аристократії.

Для успішної реалізації імперської доктрини московськими правителями проводилась політика матеріальної підтримки та надання військової допомоги, яку одержували представники феодальної верхівки суміжних мусульманських країн, які були претендентами на ханську владу. Так, виникненню плану підкорення Казанського ханства передувало втручання у його внутрішні справи. Прикриваючись гаслами захисту династичних прав царевича Касима, Московією в 1467-1469 рр. було організовано чотири військових походи на Казань [4, с.152-157]. У випадку успіху цієї акції Іван III отримував змогу створити васальнозалежну державу. Її внутрішньополітичне життя повністю б підпорядковувалось інтересам Московії. Однак напади московитів було відбито. Політичного ефекту, на який сподівався великий князь, досягнуто не було.

Не заглиблюючись більше у питання московсько-казанських відносин 1467-1469 рр., визнаємо слушною думку відомого російського історика С. М. Соловйова. Він вперше звернув увагу на те, що спустошення території Казанського ханства викликало адекватні дії з боку татар [15, с.1416]. Вважаємо, що організація військових експедицій Московією поза межами етнічних руських земель наклала значний відбиток на вироблення експансіоністської програми московського уряду стосовно татарських держав.

Ця думка знаходить своє підтвердження у провокуванні Московією політичної конфронтації з Казанським ханством у 80-х роках XV ст. Посилення свого впливу на суспільно-політичний розвиток Казані правлячими колами Московської держави розглядалось виключно з позиції використання військової сили. Маніпулюючи міжклановими династичними сутичками, Іван III почергово підтримував претендентів на ханський престол – Алегаму та Мухамед-Еміна. Спровокована великим князем міжусобна, а фактично громадянська війна 1483-1487 рр., активна участь в ній московських військ продемонстрували дійсні мотиви політичної еліти Москви. Незалежна позиція Алегаму, підтримка його дій населенням Казанського ханства у боротьбі з промосковським угрупованням Мухамед-Еміна були використані Московією для завоювання у 1487 р. Казані. Ханом московська влада призначила Мухамед-Еміна [9, с.95-96]. Активних учасників антимосковської партії було страчено [4, с.217]. Алегаму відправлено на заслання у Вологду, його найближчих родичів силоміць переселено в Карголом на Білоозеро [3, с.238; 9, с.217].

Проте політичний союз між Іваном III та Мухамед-Еміном виявився нерівноправним та суперечливим. Дослідження даного питання, на наш погляд, безпосередньо пов'язане зі встановленням факту васальної залежності Казанського ханства від Московської держави. Нав'язаний великим князем татарському хану з позиції сили протекторат виключав будь-яку самостійність дій останнього. Справжні наміри московських політиків, які тільки прикривались гаслами добросусідства, досить вдало показав радянський вчений К. В. Базилевич. На його думку, вони полягали:

1) у виконанні Мухамед-Еміном всіх розпоряджень Івана III, контролю з боку Московської держави підлягало навіть особисте життя казанського хана;

2) інтересам Московії підпорядковувались збройні сили ханства, казанські татари брали активну участь у московсько-литовських війнах;

3) Москві були підконтрольні міжнародні зв'язки Казані, тільки з її санкції відбувався обмін посольствами та дипломатичною поштою ханства із сусідніми країнами [10, с. 205, 400].

Імперська політика московських урядових кіл виключала можливість конструктивного співробітництва між казанськими татарами та московитами в їх боротьбі із спільними ворогами. Методичне зростання політичного тиску великокнязівської адміністрації на Мухамед-Еміна викликало в нього приховану ненависть. Нерозважливість дій московської влади тільки згуртовувала і мобілізувала татарське населення в його намірах відновити незалежність своєї країни. Повстання 1495-1496 рр. було однією з перших спроб скинення московського диктату [16, с. 18-667]. Однак воно зазнало невдачі.

На казанський трон за підтримки великокняжого війська було посаджено у 1496 р. Абдул-Латифа, рідного брата Мухамед-Еміна. Він з дитячих років жив у великому Московському князівстві [7, с. 240, 251]. Його лояльність до Москви в Івана III не викликала жодних сумнівів. Проте Абдул-Латиф після переїзду в Казань зайняв антимосковську позицію. В 1502 р. згідно з наказом великого князя він був усунутий від влади і відправлений на заслання [7, с. 557; 12, с. 189]. Згодом за розпорядженням Василя III його отруїли [13, с. 213-214]. В тому ж таки 1502 р. казанським ханом Іван III призначив "перевихованого" Мухамед-Еміна.

Однак грубе втручання у внутрішні справи Казані консолідувало татарське суспільство. В 1505 р. Мухамед-Емін відмовився виконувати вимоги московського уряду [5, с. 338]. Щоб попередити можливу

експансію московитів, казанські татари напали на Нижній Новгород та Муром [2, с. 535]. Необхідно відзначити, що починаючи з цієї події відбувається різке ускладнення московсько-татарських відносин. Воно вилилось у майже півстолітнє безкомпромісне військово-політичне протистояння.

Методи реалізації імперської доктрини, спрямованої на підкорення поволзьких народів не зазнали жодних змін за правління Василя III. Ініційоване промосковською партією, після смерті у 1519 р. Мухамед-Еміна прохання прислати нового царя було радо зустрінуте великим князем. Новим казанським ханом став кандидат Василя III Шигалей [6, с. 144]. Відновлення протекторату Москви над Казанню, відверте ігнорування інтересів ханства ставлеником Кремля викликало нове зростання напруженості на південно-східних кордонах Московії.

Політичний курс Шигалея викликав у 1521 р. повстання казанських татар. Його керівники звернулись по допомогу до кримського хана, васала турецького султана [8, с. 678]. Розрив Кримом мирних відносин з великим Московським князівством засвідчив те, що "казанське питання" набуло міжнародного характеру. Кримсько-казанський похід 1521 р. на московські землі застав зненацька керівництво країни. Панічна втеча з Москви Василя III, двоцифрова облога столиці, жадливі спустошення та руйнування, взяття в полон значної частини цивільного населення стали наглядною ілюстрацією наслідків загарбницької політики Московської держави.

На нашу думку, слід звернути увагу на те, що на середину XVI ст. імперська ідеологія Москви стала основою її зовнішньополітичного курсу. Вона набувала традиційно агресивного характеру. Насамперед це знайшло своє відображення у спробах Василя III відновити васальну залежність Казані шляхом військової агресії, величезних матеріальних витрат та людських жертв. Такі дії московського уряду перекреслювали будь-які надії на мирне врегулювання конфліктогенних питань та розвитку дружніх відносин з прикордонними державами. Свідченням цього є успадкування основних принципів експансіоністської східної політики Іваном IV. Втручання у внутрішньополітичне життя мусульманських народів було характерною рисою його правління. Московські правлячі кола в 1548 р. і 1550 р. підтримували спровоковані акції непокори прокремлівськи налаштованої частини казанської аристократії, очолювані їх маріонеткою Шигалеем [17, с. 116].

Підкорення в 1552 р. Казані й Астрахані в 1556 р. стало кульмінацією загарбницької політики Івана IV та його попередників на Сході.

Значимо, що війнам проти татарських держав Поволжя уряд і церква намагались надати характеру захисту християн, священної боротьби проти "басурманства". У завойованих землях з самого початку широко практикувалась насильницька християнізація місцевого населення, свавільна роздача московським дворянам "за службу цареві" відібраних у татар земельних наділів [14, с. 174-176].

Брутальні дії царських урядовців викликали велике повстання поволжських народів 1553-1555 рр. Після його придушення, з метою запобігти новим вибухам незадоволення політикою московської влади відбулась депортація корінних жителів Казанського ханства у внутрішні райони Московії. Там вони перебували під пильним наглядом місцевої адміністрації. Без її дозволу татарам заборонялось вільно пересуватись. Також вона повинна була стежити за дотриманням "новохрещеними казанцями" християнських обрядів [1, с. 149].

Аналіз діяльності урядових кіл Московської держави показав, що в основних моментах вона збігалась з принципами ідеологічної концепції, яку започаткувало і послідовно реалізовувало іосифлянське крило православної церкви. Ініціатива іосифлян у "захисті православ'я", підтримки війн з іновірцями-мусульманами трансформувалась в один з факторів офіційної доктрини Москви.

Ми погоджуємося з твердженням російського дослідника І.Б.Муслімова, що програма боротьби з ісламськими країнами виникла в церковно-му середовищі. Вищі духовні ієрархи країни санкціонували завойовницькі плани московських правителів, що суттєво вплинуло на формування зовнішньополітичних орієнтирів Московії [18, с.622-623]. Однак, на наш погляд, крім релігійного чинника, важливими аспектами експансії московитів на Схід були:

1) встановлення контролю над течією Волги – стратегічно важливої торгово-транспортної артерії;

2) включення до складу великого князівства Московського татарських ханств відкривало можливість для майбутніх завоювань, зокрема Сибіру, Кавказу, Середньої Азії;

3) завоювання Казані та Астрахані давало змогу московському уряду задовільнити матеріальні потреби дворян шляхом експропріації земельних угідь у місцевого населення;

4) приєднання Поволжя сприяло утвердженню переконань московської панівної верхівки у власній військовій могутності, зростанню її імперських амбіцій.

У нас викликає заперечення теза академіка М.М.Тіхомірова про те, що підкорення Російською державою поволзьких народів мало для них

виключно прогресивне значення. Розглядаючи на прикладі Чуваші процес її приєднання до Москви, він прийшов, як нам видається, до суперечливих висновків. З одного боку ним акцентується увага на важкому становищі чувашського населення під владою казанських ханів. Водночас визнається встановлення "важкого колоніального гніту російського царизму", який "душив чувашів" та інші народи Росії [19, с.91, 115].

Ми також не підтримуємо точку зору сучасного російського вченого М.Л.Геллера. Він вважає, що завойовницьку політику московського уряду виправдовують татарські напади, які руйнували Русь [11, с.204]. Проведений нами аналіз казансько-московських відносин не підтверджує цього факту. Вважаємо, що втручання у внутрішні справи татарських держав та спроби московськими правителями нав'язати їм васально-залежні стосунки стали поштовхом до військово-політичної конфронтації між Москвою та мусульманськими країнами.

Однією з особливостей імперської доктрини була тактика нейтралізації негативного ставлення аристократичної верхівки підкорених народів. Значимо, що для росіян етнічна приналежність визначалась не кров'ю, а вірою. Це обумовлювало те, що провідним чинником взаємовідносин московської адміністрації з ісламським населенням було пропагування християнства та асиміляція панівного прошарку. Можна погодитись з Л.І.Семєнніковою, яка вважає, що приймаючи православ'я, "татарська знать ввійшла до складу еліти Московської держави і користувалась всіма правами". Займаючи високий соціальний стан та важливі урядові посади, вона "принесла з собою ісламські стереотипи поведінки". Вони суттєво вплинули на формування моралі та смаків елітарного стану Росії [17, с.118-119]. На наш погляд, цей фактор відіграв не останню роль в утвердженні азійських принципів самодержавної влади московських правителів.

Таким чином, важливим елементом зовнішньополітичної доктрини Московської держави була програма загарбання татарських земель Поволжя. Її реалізація призвела до вікового протистояння у вищезазначеному регіоні. Його відголоски з новою силою набули актуальності наприкінці ХХ ст. Відзначимо, що в досліджуваній нами період вирішення складних етнічних питань розглядалось Московією тільки з позиції військової сили. Політичні засоби врегулювання спірних питань російськими урядовими колами ігнорувались. Такі дії офіційної Москви провокували поневолені народи на шлях збройної боротьби, закладали підвалини майбутніх внутрішніх і зовнішніх конфліктів.

1. Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археологическою комиссиею (ДАИ). – Т.1. СПб., 1846 №39.
2. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т.4. – Л., 1925.
3. ПСРЛ. – Т.6. СПб., 1853.
4. ПСРЛ. – Т.8. – СПб., 1859.
5. ПСРЛ. – Т.28. М.-Л., 1963.
6. ПСРЛ. – Т.30. М., 1965.
7. Сборник Русского исторического общества (РИО). – Т.41. – СПб., 1884.
8. Сб. РИО. – Т.95-СПб., 1895.
9. Устюжанский летописный свод (Архангелогородский летописец),(подгот. текста К.Н.Сербина). – М.-Л., 1950.
10. Базилевич К. В. Внешняя политика русского централизованного государства вторая половина XV века. – М., 1952.
11. Геллер М. Я. История Российской империи. – Т.1. – М., 1997.
12. Вельяминов-Зернов В.В. Исследования о Касимовских царях и царевичах. – Т.1. – СПб., 1863.
13. Карпов Г. Д. Отношения Московского государства к Крыму и Турции в 1508-1517 гг. – Московские университетские известия. – Т.1. – Прил. – М., 1865.
14. История СССР с древнейших времен до наших дней в двенадцати томах. – Т II. – М., 1966.
15. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. – Кн.1. – СПб., 1889.
16. Смирнов И. И. Восточная политика Василия III //Исторические записки. – Кн.2. – М., 1948.
17. Л. И. Семенникова. Россия в мировом сообществе цивилизаций. – Брянск, 1999.
18. На стыке континентов и цивилизаций (Из опыта образования и распада империй X-XVI вв.) – М., 1996.
19. Тихомиров М. Н. Российское государство XV-XVII веков. – М., 1973.

Debenko V.

KAZAN KHANATE IN EMPIRE PLANS OF MOSCOW GOVERNMENT IN LATE 15-16th C.

The conquest of Povolqhia of Russia played an important role in empire statements of Moscow government in this foreign policy. This research is aimed on real relations resumption between Moscow and Kasan khanate. The main attention is played to the means and methods of Russian state policy of expansion on people of Povolqhia.

Л.В. Бурачок

ОСИП НАЗРУК: ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1904-1907 рр.)

Осип Назарук належить до визначних постатей в історії України першої половини ХХ ст. Та дослідники вітчизняної історії несправедливо обходили увагою цю особистість. Крім окремих статей Івана Лисяка-Рудницького та Михайла Швагуляка [5], що стосуються діяльності Осипа Назарука у 20-30-х рр., в українській історіографії майже немає праць, які б розкривали діяльність цього визначного політичного діяча.

Початковий етап діяльності О. Назарука також є малодослідженим. Відомо, що він народився 31 серпня 1883 р. у містечку Бучачі на галицькому Поділлі (сьогодні – районний центр Тернопільської області) в селянсько-міщанській родині. Закінчив у Бучачі народну школу та 6 класів гімназії, де був головою таємного драгоманівського гуртка. 1900 р. його виключили з 7 класу за підозрою, що належав до цього гуртка. 7-й та 8-й класи гімназії закінчив у Золочеві. Склав іспити на атестат зрілості у вересні 1902 р. у Львові.

У 1902-1905 рр. навчався на юридичному факультеті Віденського університету. З 1905 по 1907 рр. навчався у Львівському університеті, а в 1907-1908 рр. – знову у Віденському університеті, де і здобув звання доктора права. Зі студентських років його приваблювала політика. Вступивши до Української радикальної партії (УРП), Назарук став невтомним пропагандистом її програми та відомим вічевим промовцем. Одночасно він виявив себе як плідний журналіст, редагуючи радикальні органи [5, с.17].

У статті автор ставить перед собою завдання дослідити початковий період політичної діяльності Осипа Назарука, який у значній мірі став визначальним для становлення світогляду, формування політичних поглядів. Наявні джерела дають нам таку можливість.

Світогляд людини формується протягом тривалого часу. Особливості світосприйняття особистості залежать від цілого ряду факторів: родинне виховання, навчання, навколишні події. Саме сукупність різних впливів формує світоглядні принципи людини, визначає моральні цінності і суспільно-політичні погляди.

Як свідчать перші пропагандистські праці О. Назарука, на формування світогляду молодого політика мали вплив насамперед твори Івана Франка, Михайла Драгоманова. Він перебував під сильним впливом

соціал-демократичної ідеології і стояв на самостійницьких позиціях, намагався знайти себе у складному політичному житті Галичини початку ХХ ст. На межі двох століть патріотично настроєна українська молодь заявляла про своє прагнення до незалежності України як національного ідеалу. Населення краю виявляло всезростаючий опір антиукраїнській політиці польської адміністрації у Галичині. Провідниками національно-визвольного руху на початку ХХ ст. виступали Національно-демократична партія (НДП) і Українська радикальна партія. УРП проголосила себе партією всього працюючого народу [4, с.102].

Однією з перших праць О.Назарука пропагандистського характеру стала робота “Що то є: Суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріат, капіталізм і організація”, написана у 1907 р. [9, с.30]. Вона розкриває політичний світогляд молодого, але вже активного діяча Української радикальної партії.

У популярній формі (часто порівнюючи з природою) Осип Назарук намагався розтлумачити терміни, які поставив у назві своєї праці. Він ділить суспільство на два класи: “такі, що працюють і є пожиточні, і такі, з котрих нема хісна” [9, с.7], “одна то робучий нарід, друга – то мухомори і галапаси з людським лицем” [9, с.9]. Суть класової боротьби автор визначив так: “Межи тими двома клясами мусить бути війна і то доти, поки робучий нарід не переможе мухоморів і галапасів та не заведе на сьвіті таких порядків, аби йому було добре, а не їм” [9, с.9]. У цій боротьбі Осип Назарук визначив три основні засоби: 1) вибори до парламенту, сейму, громадської ради; 2) страйк; 3) революція або бунт [9, с.12].

Вдаючись до історичного екскурсу, молодий радикал розтлумачує терміни *буржуазія* і *пролетаріат*. Народження буржуазії, за О.Назаруком, відбувається після Французької революції 1789-1793 рр. До буржуазії автор зараховував багате міщанство, великих купців, фабрикантів: “Гніздом буржуазії є великі міста. Її підвалина – торговля і промисл” [9, с.15]. А пролетаріат – “то є робучий нарід, коротає свій вік скрізь: і в селах, і на фільварках, і в містах. Де він найтемніший, там йому найгірше жити” [9, с.16].

Найкращим спасінням для робочого люду, на думку О.Назарука, є організація, яка мала б чітко визначену мету і необхідні для її реалізації фінансові засоби. Зокрема, мета цієї організації мала б бути подвійна: “влекшиги собі жите і борбу в супокійні часи, та прилагодити ся на час третього гатунку клясової борби на час революції” [9, с.28]. Ця праця О.Назарука – чи не перший друкований популярний виклад частини партійної програми УРП.

Можна припустити, що в Українській радикальній партії Осип Назарук перебував не з 1905 р. (як про це пишуть Богдан Кравців і Степан Ріпецький), а принаймні з 1904 р. Беручи участь у роботі XV з’їзду УРП (20-21 листопада 1904 р.), саме він, на наш погляд, опублікував звіт про нього у “Новому громадському голосі”. Осип Назарук уміло роз’яснив читачам важливість з’їзду, його хід, зміст виступів у дискусії. Із звіту можна зрозуміти, що його автор цілком погодився зі всіма резолюціями з’їзду [16, с.162-164].

2 грудня 1906 р. двадцятирічний студент Осип Назарук взяв активну участь в українському віче у Львові, яке було скликане головою руського (українського) посольського клубу Юліаном Романчуком. Незадовго перед тим галицько-українські послы заявили в парламенті, що у подальших нарадах про виборчу реформу не братимуть участі, бо “переконалися остаточно, що є безсильними супроти подавляючої більшости, яка коштом руського (українського – Л.В.) народа сповняє усі шовіністичні забаганки панів з польського кола” [13]. На віче обговорювався звіт з діяльності українського парламентського клубу і перспективи чергових виборів до австрійського парламенту. Після двогодинної промови Ю.Романчука розпочались дебати, в яких першим взяв слово Володимир Охримович. Він закликав всі партії до “...спільної акції, суть якої висловлено так: Кождий нехай держиться своїх партійних засад але нехай йде рука в руку з нашою партією” [13].

Після В.Охримовича виступив Осип Назарук, який гостро розкритикував діяльність руського клубу: “Дивляться на такого Гломбінського, на Старжинського, як вони являються на усіх засіданнях, як сумлінно обробляють свої бесіди, як вони не марнують ні хвилики часу, а працюють для всього ворожого нам сторонництва! Таж, Василько, місто сидіти в комісії, поїхав з Відня, а під час його неприсутности польські пани засуджували наш нарід до загладу” [13].

Дісталось і голові посольського клубу Юліанові Романчуку. Осип Назарук зауважив, що “добра воля і старість – це замало для політика”. Наприкінці він запропонував оголосити вотум недовіри українським послам, чим викликав у частини вічевиків невдоволення. Заступився за О.Назарука Михайло Лозинський, який ствердив, що у парламенті “русини не здобули нічого...” [13].

На ХVІІІ з’їзді УРП (22-23 грудня 1906 р.) О.Назарук взяв активну участь у дискусії щодо майбутніх парламентських виборів. Її відкрив Лев Бачинський інформацією, в якій йшлося про те, що національні демократи хочуть увійти в порозуміння з радикалами, щоб спільно

висувати кандидатів. Руський клуб сеймовий звернувся через свого голову посла Є.Олесницького з пропозицією, щоби усі три руські партії, а саме радикальна, націонал-демократична і соціал-демократична, йшли разом на виборах. Ці вибори будуть важкі, тому що проти нас виступлять і клерикали, і поляки. З кацапами (москвофілами Л.Б.) не маємо нічого спільного, бо вони вороги нашого народу [14]. Після того, як член УРП І.Кирилюк висловився за одноосібну участь УРП у виборах, а Ф.Мазурак, підтримавши його, не відкинув порозуміння з націонал-демократами, знову взяв слово Лев Бачинський і запропонував таку політичну формулу: “Консолідації нам не треба, але компроміс – згода під час виборів може бути, то значить, щоби там, де ми ставимо кандидатів, аби вони не ставили, або на оборот; безусловно однак не можемо згодитися, щоби ми голосували на якогось нашого ворога” [14]. Зрештою, він і запропонував резолюцію: “При виборах беремо акцію самостійно в виборчій боротьбі, однак не виключаємо можливості злуки з демократичними партіями” [14].

В обговоренні резолюції взяли участь С.Петрук, В.Бачинський (націонал-демократ). Осип Назарук підтримав резолюцію Л.Бачинського і своє ставлення до цієї проблеми висловив коротко: “...проти консолідації... за злуку всіх 3 партій, бо тоді будуть они мати силу” [14].

На з’їзді Осип Назарук взяв участь і в обговоренні проблеми освіти і народного вчителства (реферат виголосив Гіжовський). Він зупинився на справі побиття дітей польськими вчителями: “Коли найдеться такий учитель, що б’є наші діти, то хай хлопці не йдуть на скаргу до польських панів, але най самі зроблять справу з такими учителями. Се буде найкоротша дорога” [14].

Паралельно Осип Назарук був активним у студентському русі. 23 січня 1907 р. він взяв участь у студентській демонстрації проти засилля польської мови у Львівському університеті. На 24 січня 1907 р. було заплановано прийняття присяги нових студентів. Представники “Академічної громади” [1], до яких належав і О.Назарук, заявили про те, що іма трикуляція (прийняття в студенти) повинна вестись українською мовою. Активних студентів поліція заарештувала.

2 вересня розпочався судовий процес над студентами Ярославом Бабієм, Іваном Цяпкою, Андрієм Дідуником, Миколою Галушинським, Василем Гладким та ін. Серед підсудних був і Осип Назарук, який зізнався, що “дня 23 січня прийшов о 12 годині в полудне на університет, бо хотів іти разом з депутацією до ректора. Видів пізніше напад на авлю, а коли хотів затримати одного з товаришів, упав на підлогу, зломав

собі палець і скалічив шклом, яке було на підлозі, руку” [14]. Адвокат Роде запитав, чи правда те, що у Львівському університеті професори провадили преспольську політику і під’юджували польських студентів проти українських, але голова судового процесу д-р Вах заборонив відповідати на це питання. Комісар поліції Тавер свідчив на судовому процесі, що Назарук з ним вів переговори, аби арештованих вели головними вулицями Львова для демонстрації. Під час походу студенти співали народні пісні [12].

За судовим вироком Я.Бабія, В.Гладкого, А.Дідуника, І.Цяпку, В.Рахинського, О.Левицького і Л.Цікохоцького засуджено на місяць тюремного ув’язнення, а д-ра Бачинського – на тиждень арешту. Решту учасників демонстрації, в т.ч. й Осипа Назарука, відпустили через відсутність доказів [12].

Вважасмо, що статті “Процес українських академіків”, “По процесі” належать перу О.Назарука. В останній він з прикрістю підкреслив, що ніхто з українців, крім адвоката Шухевича, цією справою не займався, ні один український адвокат не поцікавився, яким чином студенти збираються захищатися. Лише під час процесу українські послі-адвокати запитували, чому їх не попросили про допомогу? На це Назарук відповів, що чужі люди самі зголошувалися допомогти, а наших українських людей треба було просити [11].

Осип Назарук брав участь у діяльності Академічної громади [1]. 9 червня 1907 р. він виступив на зборах цього товариства з рефератом, в якому різко розкритикував діяльність керівництва Націонал-демократичної партії. Відповідно до змісту реферату, збори висловили вогум недовіри Народному Комітету НДП і констатували, що т. зв. Народний Комітет націонал-демократичного сторонництва... не має права ані причини уважати себе якоюсь начальною езекутивною української нації в Галичині, тим більше, що виказав недостачу політичного змісту, нездібність у переводженню політичної організації й опортунізм, а крім того неясним поведенням і компромісовими контактами з москвофільськими партіями загрожує нашій національній ідеї нечислимими шкодами, на що звертаємо увагу всієї української суспільности” [3]. Не зрозуміли студенти і того, що Народний Комітет не дозволив їм брати участь у нараді, де вирішувалося питання назви посольського клубу, а одночасно прийняв москвофільських послів, які не визнавали існування української нації. Збори вирішили на найближчих виборах до сейму “...попирати лише тих кандидатів національно-демократичного сторонництва, що ставитимуть проти поляків і москвофілів, а в усіх інших випадках агітувати за кандидатами партій

радикальної і соціал-демократичної, котрі заступають інтереси хлопської і робітничої верстви” [3].

Осип Назарук вважав, що на тій нараді повинна була вирішуватися справа офіційної назви нашої нації в парламенті, а з такою справою нема що критися [7]. Незрозумілими для О. Назарука були й аргументи посла Онишкевича про доноси до польських газет і Здерковського про неучасть студентів у виборчій кампанії. Своє обурення Осип Назарук висловив в одній із статей у запитанні: чим відрізняється тактика наших націонал-демократів від польської? І тут же відповів: “Глупотою, більше нічим”. Бо поляки ніколи не ганили так своєї власної молоді, хоч вона не робить і десятої частини того, що українська [7].

Оцінку УРП підсумків виборів, що відбулися у травні 1907 р., Осип Назарук опублікував у праці “По перших виборах на підставі загального, рівного права голосовання. Огляд сил і тактики українсько-руських партій” (псевдо – Андрій Чекановський). Він ретельно проаналізував хід і підсумки виборів у кожному окрузі в Галичині; відгуки польської преси (“Слова Польського”); тактику Націонал-демократичної і Української соціал-демократичної партій, москвофілів; діяльність польських і єврейських партій. Те, що УРП не виставила свого кандидата в кожному окрузі, Осип Назарук пояснив тим, що керівництво не знало, наскільки “...освідомлене робочого народу і його прихильність до радикально-опозиційної політики зросло” [15, с.18-19].

Молодий політик із зацікавленням спостерігав за польським, єврейським і російським соціалістичним та соціал-демократичним рухами. Так, 30 жовтня–1 листопада 1904 р. він побував на дев'ятому з'їзді польських соціалістів у Кракові, який був покликаний обговорити питання злуки Польської партії соціал-демократичної в Австрії з ППС у Росії і Пруссії. Аналізуючи хід з'їзду, виступи окремих лідерів, Осип Назарук звернув увагу, що всі польські соціалісти ставлять на перше місце відбудову Польщі, “жадаючи викинення з народних шкіл по руських селах німецької мови, а введення далеко потрібнішої – польської” [6, с.157].

1 червня 1906 р. Осип Назарук побував у Львові на з'їзді молодіжних організацій Єврейської соціал-демократичної партії. Він побачив високу освіченість, відсутність байдужості, яка властива українським та польським зборам, та взаємну поінформованість учасників один про одного, з чого було видно, що вони підтримували між собою тісні стосунки. З жалем О. Назарук констатував, що “поки що у нас нема навіть тільки робітників образований і свідомих, кілько у Жидів є організації” [10].

У 1906 р. О. Назарук надрукував статтю – роздуми над німецькою книгою “Das hungernde Russland, Reiseeindrücke. Beobachtungen und Untersuchungen von Dr. C. Lehman und Parvus.- Stuttgart, 1900.- 536 s.”. Спонукала до написання цих заміток москвофільська агітація в краю про становище в Росії. У зв'язку з цим молодий політик писав: “В глибокоросійські губернії, як Уфа, Сибірськ, Казань, Самара, Перм, В'ятка, з наших людей не заходить ніхто, а в тих губерніях царює голод і голодова пошесть, шкорбут” [8]. Своїми роздумами Осип Назарук застерігав галицьке суспільство від необдуманого москвофільства і бажав йому швидше вилікуватися з “московської мотилиці” [8].

Осип Назарук цікавився і політичним життям у Росії, особливо виборами до Думи і тактикою російської соціал-демократії. Він детально проаналізував виборчу систему, склад Думи за групами, розходження в соціал-демократичному середовищі, результати виборів у Польщі і на Кавказі, публікував про це статті у радикальній пресі [2].

У цілому в досліджуваний період він ще не виходив за рамки ідеологічного імперативу радикальної партії. Не визнаючи авторитетів, з притаманним молодості запалом на сторінках друкованого органу партії “Громадського голосу” – критикував діяльність УНДП і Українського посольського клубу. Поряд з роботою в УРП, брав участь у студентському русі, був активним членом “Академічної громади”. Саме з цим і були пов'язані його перші кроки в політиці, що виразно започаткували процес становлення майбутнього відомого політичного діяча.

1. Академічна громада – студентське товариство у Львові (1896-1921), що виникло з об'єднання Академічного Братства і “Ватри”: Орган – “Молода Україна”.
2. Вибори до російської Думи і тактика російської соціал-демократії (Після А.Лініча подав О. Назарук) // Громадський голос. – 1907. – 1 мая; 18 мая.
3. Збори академіків // Громадський голос. – 1907. – 11 червня.
4. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху XIX ст. 1939 р. – Івано-Франківськ, 1993. – С 102
5. Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту // В'ячеслав Липинський. Твори. Архів Студії – Т 7: Листи Остапа Назарука до В'ячеслава Липинського – Філадельфія, Пенсильванія, 1976. – С. XV-XCVII; Швагуляк М. М. Спомини Осипа Назарука // Осип Назарук. Зі Львова до Варшави. – Львів: НТШ, 1996. – С.6-12.
6. Назарук О. Дев'ятий з'їзд польських соціалістів у Кракові // Новий громадський голос. Радикальна часопись. – 1904. – 17 падолиста. – С 157-159.
7. Назарук О. Новий тип: українсько-руський вшехлайдак // Громадський голос. 1907. – 18 червня.
8. Назарук О. Про двох царів глибокої Росії: голод і шкорбут // Громадський голос. – 1906. – 14 грудня; 21 грудня; 28 грудня.
9. Назарук О. Що то є: Суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріат, капіталізм і організація. – Львів: Накладом Павла Волосенки, 1907. – 30 с.

10. Назарук О. Як працюють Жиди (З з'їзду молодечих робітників, членів Ж.П.С.Д.) // Громадський голос. 1906. 15 червня.
11. По процесі // Громадський голос. 13 вересня.
12. Процес українських академіків // Громадський голос. – 1907. – 6 вересня.
13. Руське віче у Львові // Громадський голос. – 1906. – 7 грудня.
14. Справозданє з'їзду // Громадський голос. – 1907. – 11 січня.
15. Чекановський А. По перших виборах на підставі загального, рівного права голосування. Огляд сил і тактика українсько-руських партій. – Львів, 1907. – С.18-19.
16. XV з'їзд українсько-руської радикальної партії, відбутий у Львові дня 20 і 21 листопада 1904 // Новий громадський голос Радикальна часопись. – 1904. – 1 грудня. С.162-164.

Burachok L.

OSYP NAZARUK: THE BEGINNING OF POLITICAL ACTIVITY (1904-1907)

Osy Nasaruk belongs to the famous Ukrainian historical persons of the first half of the 20th century. Being under the influence of social-democratic ideology, he upheld liberty and independence, and intended to find himself in complicated political life in Halychyna region at the beginning of the 20th century. Working in Ukrainian Republican party, participating in students movement, he was an active member of "Akademichna Hromada" (Academic society). These are his first steps in politics.

А.І.Міщук **ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ** **УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО** **(КВІТЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 р.)**

Відродження державної самостійності України в період національно-демократичної революції 1917-1920 років спричинило ціле розмаїття форм державного управління. Однією з них став гетьманат Павла Скоропадського, під проводом якого постала національна держава 1918 року. Нетривалий (всього сім з половиною місяців) період існування гетьманату виявився надзвичайно плідним з огляду розбудови основних засад національної державності, він характеризується активізацією міжнародних зв'язків України.

Саме в добу Української Держави набуває розвитку повномасштабна зовнішньополітична служба України – невід'ємний атрибут суверенного існування й інструмент практичної реалізації завдань держави на міжнародній арені.

Серед пріоритетів зовнішньої політики гетьманату слід назвати три напрямки, що були запропоновані міністром закордонних справ Д.Дорошенком і підтримані П.Скоропадським. Вони передбачали встановлення дружніх відносин з країнами Четвертого союзу, розв'язання спірних територіальних проблем з сусідніми державами, а також налагодження відносин з Антантою.

Найбільшого значення і ваги набували відносини з державами австро-німецького блоку, з якими Україну пов'язувала успадкована від Центральної Ради УНР Брестська угода від 9 лютого 1918 року. Відносини з ними, зазначав голова Міністерства закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко, були "основним питанням не тільки нашої закордонної політики, а питанням нашого існування як держави" [7, с.397]. Це не важко збагнути, якщо взяти до уваги 450-тисячний "союзницький" військовий контингент, командування якого займало по відношенню до суверенної України значно жорсткішу позицію, аніж офіційний Відень та Берлін. Дипломатичним представником Німеччини в Україні був барон Альфонс Мумм фон Шварценштайн, радником посольства – граф фон Берхен, військовим аташе – полковник Штольценберг та ін.[1, с.344]. За словами Д.Дорошенка, "німецька політика на Україні робилася грубими солдатськими руками і не тільки не вміла нічого до себе приєднати, навпаки відштовхувала" [10, с.117].

Цікавим, на нашу думку, є погляд міністра уряду УНР Миколи Шаповала, який, зокрема, в своїх "Уривках із споминів" писав: "заклик німців на Україну стався через дві причини: психологічну підготовку всього українства до "німецької орієнтації", яка випливала логічно з поведіння німців під час війни, і акцію більшовицької Росії проти України. Наслідки німецького перебування на Україні відомі: "гості" стали панами і захотіли все врядувати на свій смак" [16, с. 132].

Офіційна політика Берліна розглядала взаємини з Україною радше як тимчасову комбінацію й засіб забезпечення своєї держави сільськогосподарською сировиною. За влучним висловом українського політичного діяча В. Андрієвського, ставлення Німеччини до України мало на меті "зібрати якнайбільше хліба, цукру, скотини і всякого іншого добра, незалежно від блага якихось "класів" і навіть самої "самостійної держави" [2, с. 72].

Підтвердженням вищенаведених думок є конкретні факти проведення політики німців на Україні. Німецький посол в Україні А. Мумм, зазначав, що Скоропадський, "крайньо вороже настроєний до Австрії чи іншої держави, залишається прихильником Німеччини". Наскільки точно він визначив "ширість" гетьмана, сказати не просто, але той факт, що П. Скоропадському випало грати роль прихильника й великого друга Німеччини, не викликає сумніву [8, 70].

Важливим досягненням зовнішньої політики гетьмана була поїздка до Берліна 4 вересня, де він вів переговори з кайзером, на яких вдалося досягти певних домовленостей: 1) Німеччина підтвердила свою підтримку самостійної Української Держави; 2) допомога у формуванні самостійної армії; 3) гетьман зобов'язався провести повну українізацію уряду; 4) дав згоду на проведення виборів до українського Сейму та його скликання до кінця 1918р.; 5) сторони обговорили українсько-польські стосунки, а також питання врегулювання українсько-російського кордону. В жовтні, коли стала явною поразка Німеччини у війні, під час переговорів було обіцяно залишити в Україні війська, досягнуто домовленості про контакти з Антантою [8, с. 71].

Ще з однією державою Четвертого союзу – Австро-Угорщиною дружніх відносин налагодити не вдалося. Особливо непокоїло український уряд те, що парламент Австро-Угорщини тривалий час не ратифікував Брестського мирного договору, що було зумовлено посиленням польських впливів, і австрійці шукали привід для невиконання таємної домовленості. Так, згідно з протоколом, підписаним 7 лютого 1918 року, Україна зобов'язувалася поставити

Австро-Угорщині значну частину продовольства, однак виконати це так і не вдалося. У зв'язку з цим австрійський уряд почав домагатися зміни ст. 11 Брестського мирного договору, а саме: пересунення кордону на територію Холмщини і Підляшшя на користь майбутньої польської держави [5, с. 52-53]. У відповідь український посол у Відні О. Яковлів направив австрійському міністру закордонних справ графу Буріяну дві ноти протесту, що призвело до загострення відносин. З метою подолання кризи українська дипломатична місія у Відні на чолі з Олександром Яковлівим була викликана 27 червня 1918 року до Києва. Новим послом призначили В'ячеслава Липинського [14, с. 67].

Тим часом становище українців на Холмщині і Підляшші було трагічне. Поляки, використовуючи те, що на Холмщині залишилися австрійські війська, робили все можливе, щоб посилити польський елемент.

На ім'я гетьмана та міністра закордонних справ Д. Дорошенка надходили численні прохання і звернення українських організацій на Холмщині про вирішення питання на користь України.

Переговори з послом Австро-Угорщини графом Й. Форгагеном були безрезультатними. Український уряд твердо стояв на позиції утримання Холмщини під своєю юрисдикцією. І коли у жовтні стало очевидним, що розпад імперії неминучий, 5 листопада Скоропадський звернувся до німецького командування в Києві для введення військ на територію Холмщини. Дорошенко навіть уклав з цього питання угоду. Однак події в Німеччині не дали змоги довести розпочату справу [10, с. 119-120].

Важливим, як на нашу думку є проект угоди українського державного радника С. Гербеля з австрійським фельдмаршалом фон Бельцом в Одесі. Текст угоди був пересланий до Відня 1 червня австрійським послом у Києві графом Форгагеном. У першій частині угоди стверджувалося, що повноваження Генерального Уповноваженого України відносяться до всіх українських територій, де перебуває австрійська східна армія, тобто губерній: Херсонської, Подільської, Катеринославської, міст Одеси та Миколаєва. Згідно з цим документом Генеральний Уповноважений С. Гербель відповідав за свою діяльність перед Радою Міністрів у Києві і від неї отримав накази. Нарешті, він міг доповнити, змінити і відкликати розпорядження губернських старост, командирів і начальників міст [11, с. 144-145].

Велику напругу викликала присутність в Україні архієпископа Вільгельма Габсбурга, якого планувалось поставити на місце Скоропадського, однак здійснити це так і не вдалося через об'єктивні обставини, що були зумовлені поразкою у війні та поступовим дробленням Австро-Угорської імперії [3, с. 129].

Важливими і не менш драматичними за своїм змістом були переговори з Радянською Росією. Про прихід до влади Скоропадського у Кремль повідомили делегати “з’їзду хліборобів” із Курська. Протягом кількох днів тривали наради між В.Леніним і Г.Чичеріним, який у січні 1918 року заступив Л.Троцького на посаді наркома закордонних справ і підписав від імені Росії Брестський мир. 3 березня 1918 року Ленін і Чичерін дійшли висновку, що реальною владою в Україні є німці, а не уряд гетьмана, який вони розглядали як тимчасовий, і що вести переговори з питань, пов’язаних з Україною, слід з окупантами.

Попри те 17 травня Ленін підписав розпорядження про призначення Х.Раковського і Д.Мануїльського повноважними представниками РСФРР для ведення переговорів з урядом П.Скоропадського.

Переговори розпочалися 23 травня. Напередодні Х.Раковський провів прес-конференцію, де заявив, що російська делегація прибула для того, щоб ліквідувати всі непорозуміння між Українською Державою і РСФРР, що Радянська Росія має намір будувати добросусідські відносини з Україною, маючи на увазі ті економічні, соціальні та культурні питання, у розв’язанні яких зацікавлені обидві держави. “...Наш уряд рахується з фактом самовизначення українського народу, що входило раніше в нашу партійну програму, а згодом і в урядову, коли ми стали при владі, – сказав Х.Раковський. – ...Ми впевнено заявляємо, що радянська влада ніколи не буде перешкоджати самовизначенню українського народу” [15, с.59-60]. Подібна заява Раковського викликала певні надії. Однак українська громадськість сприймала її з пересторогою, вважаючи, цілком слушно, що у програмі більшовиків лозунг самовизначення мав не принциповий, а тактичний характер [14, с.67].

Було цілком очевидно, що Х.Раковському доведеться виявити неабиякий дипломатичний хист, аби за умов досить жорстких вказівок російського уряду добитись взаємоприйнятних рішень. Як засвідчив хід переговорів, Х.Раковський, в основному, виявляв добру волю й готовність до дипломатичного маневру, тоді як Д.Мануїльський зайняв пасивну позицію, передоручаючи, як правило, своєму колезі вести дискусії, бесіди з представниками преси тощо.

Втручання німців у мирні переговори затягувало досягнення угоди. Між тим, обставини змінювалися, і справа миру ускладнювалася. Українська делегація твердо стояла на ґрунті державності, прагнучи, щоб радянські війська залишили українську територію. Російська делегація була зацікавлена в тому, щоб Українська Держава не зміцнювалась, не мала чітко визначених кордонів. Спершу твердила, що Раднарком

визнав Українську Народну Республіку на чолі з Центральною Радою, а не Українську Державу на чолі з гетьманом, і тому вимагала, щоб гетьманський уряд звернувся до Російського Раднаркому з проханням визнати Україну самостійною суверенною державою, але українська делегація це рішення відкинула. Росіяни раз по раз поновно висували вже вирішені питання, знову вимагали плебісциту на українській території під окупацією Червоної Армії [1, с.349].

Незважаючи на різні підходи сторін до більшості питань та численні затримки в роботі над текстом акта перемир’я, делегації все ж таки остаточно узгодили цей документ. 12 червня 1918 р. був підписаний договір, яким встановлювалися “тимчасові, але не зобов’язуючі для договору умови”, чинні “на час ведення мирних переговорів”. Цей тимчасовий договір складався з шести пунктів і містив домовленості про: 1) припинення “бойової акції”; 2) репатріацію громадян договірних сторін; 3) повернення рухомого складу залізниць; 4) встановлення консульських зв’язків; 5) взаємне сприяння через Червоний Хрест репатріації полонених з країн німецько-австрійського блоку; 6) визнання “можливого тимчасового товарообміну”. Одночасно узгоджено нейтральну зону вздовж українсько-російського кордону. На основі цього договору Росія і Україна обмінялися консульськими представництвами, а бойові дії мали бути припинені на всіх фронтах на час ведення мирних переговорів [17, с.170]. На підставі цього договору Українська Держава заснувала генеральні консульства у Москві, Петрограді та консульства у містах, де скупчено проживали українці – в Курську, Тулі, Воронежі, Казані, Самарі та ін. Російська сторона відкрила генеральні консульства у Києві, Одесі, Харкові та консульства у Полтаві, Чернігові, Кам’янці-Подільському і Житомирі [12, с.74].

Гірше стояла справа стосовно кордонів. Особливо різкі суперечки викликали питання північних повітів Чернігівщини, західних і південно-західних повітів Курщини й Воронежчини, а також Донецького вугільного басейну [4, с.149].

22 червня затверджено компромісну формулу визначення кордону шляхом проведення опитування населення у спірних випадках під контролем спеціальних змішаних комісій за умови виведення зі спірних районів військ обох країн [12, с.74].

9 липня Х.Раковський і С.Шелухін підписали попередню угоду про поштово-телеграфний зв’язок України з Росією. Подальшого прогресу на переговорах не відчувалось протягом липня. С.Шелухін наприкінці місяця констатував: “Вже на початку мирних переговорів з російською

делегацією виникли сумніви, чи дійсно більшовикам з їх цілями і способами ведення війни і взагалі з їх партійним завданням потрібен мир з Україною” [15, с.65-66].

У вересні переговори відновились, однак виникли проблеми у зв'язку з офіційним визнанням Україною Донської Республіки. 10 вересня Х.Раковський оголосив заяву з осудом дій української сторони, звинуватив її у намаганні переглянути Брестський договір. Не менш гострою була проблема відносин України і Криму, особливо у зв'язку з перспективою їх об'єднання.

Страйки у промисловості, селянські виступи в Україні, які розпалювалися радянською агентурою, і очевидна поразка у війні центральних держав робили неминучим втрату гетьманом влади [15, с.68-70].

Тоді ж були відновлені контакти з українськими опозиційними силами. Д.Дорошенко писав: “Радянський уряд, який через своїх представників – Раковського і Мануїльського – був у змові з керівниками Українського національного союзу, і, знаючи, що вони готують повстання проти гетьмана, фактично зірвав переговори про мир і перебував у стані бойової готовності. З жовтня місяця він почав діяльно готуватися до збройного наступу на Україну” [7, с.403-404].

Не менш драматично вирішувалася доля Чорноморського флоту, основу якого становили 35 нових кораблів. Особливо це стосувалося тої частини, що вирушила до Новоросійська. Однак 11 травня генерал-фельдмаршал Ейхгорн в ультимативній формі зажадав від Радянської Росії повернути кораблі до Севастополя. Вимоги були законними згідно з Брестським договором. Урядові РСФРР не залишалось нічого іншого як повернути кораблі. Таким чином, Скоропадському не без допомоги німців вдалося оформити власний флот і зміцнити становище України на Чорному морі [14, с.66].

З середини жовтня особливої актуальності для гетьманського уряду набули відносини з країнами Антанти. Це було зв'язано із занепадом держав Четвертного союзу і неминучою перспективою їх поразки у світовій війні. Тоді ж австрійський уряд через свого представника в Києві Е.Форстенберга заявив гетьману, що не має нічого проти контакту України з державами Антанти. Подібну позицію висловив і німецький уряд під час перебування наприкінці жовтня в Берліні Д.Дорошенка, який прямував до Швейцарії, щоб там провести переговори з представниками Антанти. Міністр закордонних справ Німеччини Зольф заявив тоді, що “Німеччина не має нічого проти, щоб Україна сама шукала собі порятунку перед непереможною Антантою, бо тепер Німеччина допомогти Україні не може” [10, с.120].

Держави Антанти у ставленні до України керувалися відомою декларацією В.Вільсона, яка наголошувала на відновленні єдиної та неподільної Росії, де не було місця для нових незалежних національних держав. Вбачаючи у відновленні колишньої Російської імперії можливість утриматись при владі, П.Скоропадський 14 листопада видав грамоту, в якій говорилось “Серед решти частин многостраждальної Росії на долю України випала, порівнюючи, більш щаслива доля ... їй першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії” [9, с.71-72]. Павло Христюк, оцінюючи грамоту П.Скоропадського, зазначає: “...Останньою своєю грамотою він ліквідував і другу частину революційних здобутків – українську державність, проголошуючи федерацію України з Московщиною як перехідний ступінь до кінцевої мети – відновлення Великої Росії [4, с.152]. Децо інакше інтерпретує грамоту П.Скоропадського Д.Дорошенко. На його думку, цей акт “мав на меті рятувати – в буквальному розумінні цього слова – від руїни й загибелі Українську землю... Цим актом він надіявся обеззброїти Антанту й знейтралізувати впливи прихильників російської антибільшовицької орієнтації на Україні, які були численні й активні” [6, с.416-417]. Це значно посилює позиції гетьманського уряду на переговорах в Яссах з Антантою, які розпочалися 16 листопада 1918 р. і на яких було проголошено, що “тільки негайний прихід Антанти може запобігти зростанню антисоціальних елементів, які занурять колишню імперію у вир хаосу та анархії” [13, с.74]. Грамота П.Скоропадського викликала роздратування Мілюкова – представника російських монархістів, який заявив: “Скоропадський мав сміливість диктувати цілій імперії яку форму державної структури вона має мати”. На його думку, грамота створювала загрозливу ситуацію через пропонування федерації, яка могла сподобатись Антанті, у той час як білогвардійці прагнули до єдиної і неділимї Росії [1, с.366].

У Парижі докладно вивчили українську ситуацію і незважаючи на всі заходи ворогів та опонентів гетьмана, французький військовий аташе Енно в радіограмі від 22 листопада 1918 р., тобто вже після вибуху повстання, визнав уряд гетьмана та обіцяв підтримку Антанти. Таким чином Антанта вперше не тільки визнала “де факто” Українську Державу, але й мала намір допомогти гетьману [1, с.367-369]. Однак часу вже не було.

Виходячи з вищенаведених фактів, можна з упевненістю сказати, що зовнішньополітична діяльність Української Держави П.Скоропадського була досить плідною. Успіхів вдалося досягти передусім у розв'язанні територіальних проблем, встановленні дружніх відносин з країнами Четвертного союзу, а також налагодженні відносин з Антантою.

1. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-23 рр. У 2-х т. Т.1. – Львів, 1998. – С.343-369.
2. Гайдунів Л.Ф., Веренєв Д.В. Служба повного профілю (Розбудова зовнішньополітичної служби Української Держави Павла Скоропадського) // Політика і час. – 1998. № 6. С 71-78.
3. Грицак Я.І. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: 1996. С.127-134.
4. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С.149-152.
5. Держалок М. Берестейський мир і Україна (1918р.) // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С.40-57.
6. Дорошенко Д. Історія України 1914-1920. – Т.2. – Мюнхен, 1969. – С.416-417.
7. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле: (1914-1920): В 4-х ч. – 2-е вид. – Мюнхен, 1969. – С.397-403.
8. Історія України: Нове бачення. У 2-х т. – Т. 2. – К., 1996. – С.66-72.
9. Кульчицький С.В. Українська Держава часів гетьманщини. // Український історичний журнал. – 1992. – № 7-8. – С.60-79.
10. Лупандін О. Д. Дорошенко – міністр закордонних справ Української держави 1918р. // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С.115-127.
11. Нагаєвський Ісидор. Історія Української держави ХХ століття. – К., 1993. – С.144-145.
12. Піскун В. Одне писали, інше тримали на думці. Мирні переговори між Українською державою та РСФРР 1918 року // Політика і час. – 1994. – №2. – С.72-77.
13. Покровина І., Хорошилова Ю. Місія, приречена на невдачу: (Українсько-британські відносини за часів правління Скоропадського та Директорії // Політика і час. – 1995. – № 5. – С.73-78.
14. Проданюк Ф. Дипломатія держави гетьмана Скоропадського // Політика і час. – 1993. – № 5 – С. 62-69.
15. Станчев М. “Миру більшовикам не потрібно” (Україно-російські переговори 1918 р.) // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С.58-72.
16. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія (уривки із споминів) // Вітчизна. – 1995. – № 11-12. – с. 132-141.
17. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1971. – С. 169-171.

Mishchuk A.

MAIN DIRECTIONS OF EXTERNAL POLICY OF UKRAINIAN STATE HEADED BY HETMAN P.SKOROPADSKYY.

The article deals with main directions of productive external political activity of Ukrainian state headed by P. Skoropadsky (April-December 1918). Success was achieved in the solution of territorial problems and in the establishment of friendly relations with the countries of the Fourth Union and Antanta.

А.М. Панчук

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЗУНР В ІСТОРІОГРАФІЇ

Активна зовнішньополітична діяльність стала одним із пріоритетів провладу ЗУНР, що пов'язувалося з геополітичним становищем молодій республіки, яка опинилася на перехресті геостратегічних інтересів великих держав у Центрально-Східній Європі, та завданням зберегти незалежність і територіальну цілість від агресії сусідніх держав, чим забезпечити сприятливі зовнішні умови для розвитку державотворчих процесів. Гнучких дипломатичних зусиль вимагала насамперед українсько-польська війна, яка тривала власне впродовж усього існування ЗУНР. Вона й визначила першочергові зовнішньополітичні завдання: домогтися дипломатичного визнання держави через посередництво Паризької мирної конференції, місії країн Антанти і США, а також призупинення іноземної експансії на прикарпатські землі.

Різні аспекти цієї проблематики знайшли своє відтворення в історико-мемуарних працях діячів УНР–ЗУНР. Найповніше охоплює проблему Михайло Лозинський, заступник Державного секретаря закордонних справ ЗУНР, член дипломатичних місій на переговорах з антантівськими і польськими представниками на Паризькій конференції. Аналізуючи вектори зовнішньополітичної діяльності ЗУНР, він зауважив, що першою акцією новоскликаної Української Національної Ради у Станіславові була ухвала від 3 січня 1919 р. про злуку з УНР [12, с.67]. Про її закономірність свідчили заяви галицьких провідників ще до відновлення державності, зокрема К.Левицького у грудні 1917 р. про перспективу “прилучення українських земель Австро-Угорщини до УНР” [10, с.23], місія до Наддніпрянської України О.Назарука 5 листопада 1918 р. М.Лозинський, як і більшість дослідників зовнішньої політики ЗУНР, вважає головним диригентом поразки українців у війні з Польщею – Антанту і США. Як керівник галицької делегації в Парижі, він був добре обізнаний з усіма аспектами проблеми. Відтворюючи діяльність місії ЗУНР на конференції, він слушно відзначав, що прямі переговори з главами держав Англії, Франції, США доносили українську проблему до світового співтовариства. І хоча зупинити агресію Польщі й відстояти незалежність ЗУНР не вдалося, завдяки заходам місії східногалицьке питання залишено відкритим до проведення крайового плебіситу. Концепція М.Лозинського щодо можливого відновлення суверенітету ЗУНР за участю Антанти, висловлена 1922 р. (час першого видання праці), була вже тоді нереальною, що підтвердила історія.

Зрештою, й інша, за якою він виступає проти сепаратизму галичан, вважаючи доцільність об'єднання з Наддніпряниною “у відповідному часі”, коли “Велика Україна скріпить свою державність” [12, с.228].

Маловідомі грані проблеми висвітлює книга Л.Цегельського, голови Держсекретаріату зовнішніх справ, а з січня 1919 р. – ще й заступника міністра зовнішніх справ УНР. Він вважав орієнтацію на Антанту та Паризьку мирну конференцію виправданою, а 14 пунктів меморіалу В.Вільсона щодо прав народів на самовизначення “не пустим звуком, а реальністю” [19, с.77]. Всупереч радянській історіографії він також свідчить, що місіонери, насамперед англійці, загалом прихильно сприйняли українську справу, подаючи звіти про недоцільність польської окупації прикарпатських теренів й ліквідації ЗУНР, бо це вигідно більшовикам [19, с.229–230].

Чимало маловідомих фактів і аргументів зовнішньополітичної діяльності ЗУНР можна віднайти у працях істориків української діаспори. Колишні громадсько-політичні діячі республіки С.Витвицький і С.Баран визначали головними пріоритетами дипломатії домагання якнайшвидшого визнання ЗУНР провідними державами Європи і припинення українсько-польської війни. Всупереч твердженням радянських істориків, автори виправдовували намагання керівництва ЗУНР брати участь у переговорному процесі як з антантівськими місіями, так і з польськими делегаціями, тим більше, що глави деяких місій широкотіли припинити війну на прийнятних для українців умовах. Автори заперечують традиційні звинувачення вітчизняних та діаспорних істориків в пропольських орієнтаціях антантівської делегації генерала Бартелемі, яка запропонувала в обмін на гарантію визнання ЗУНР країнами Антанти передачу полякам Львова та частини окупованої території. [3, с.530–532]. Сучасний діаспорний дослідник О.Субтельний, звернувши увагу на те, що протягом всього періоду існування галицької провід плевав велику надію на міжнародне визнання української держави. Проте, підкреслював він, якщо політичні принципи Антанти, засновані на відомих 14-ти пунктах В.Вільсона щодо надання усім народам права на самовизначення, співпадали з прагненням українців, то політичні інтереси схилили Антанту до Польщі. Таким чином, резюмує О.Субтельний, у тих геополітичних умовах дипломатичні зусилля ЗУНР були приречені на невдачу, що й стало передумовою поразки [18, с.324–325]. Канадієць Василь Верига у праці “Визвольні змагання в Україні” (Т. 2 – Львів, 1998) акцентує увагу дослідників на відсутність єдиної тактики і стратегії українських делегацій ЗУНР і УНР на Паризькій мирній конференції [5, с.72].

Роль українського чинника на геополітичній карті Європи показав історик Ілько Борщак. Він детально проаналізував процес розгляду

українського питання на Паризькій (Версальській) конференції. Вчений стверджує, що в результаті світової війни Франція висунулася на провідні позиції в Європі й відіграла чи не найголовнішу роль серед країн Антанти. І.Борщак дійшов до висновку, що Антанта не сприймала українську справу з точки зору соборності України, “а вважала українську справу в Росії (тобто питання Наддніпряниці – авт.) – “російською справою”, а Галичину “австрійською справою”; в цьому й полягала головна причина трагедії УГА та галицької української справи взагалі” [2, с.121–122].

Після поразки визвольних змагань і польсько-румунської окупації території ЗУНР екзильний уряд продовжував активну зовнішню політику. Відомий історик діаспори С.Ярославин відзначав широку діяльність віденського центру Петрушевича “на міжнародному полі, чи то через свої дипломатичні представництва й місії, чи висилаючи ноти до президії Мирової Конференції і Союзу Народів” ; завдяки цьому “не вдалося полякам приспати справи Галичини” й вона виринула у полі зору Європи під час радянсько-польської війни 1920 р. й ще деякий час була актуальною на міжнародній арені. Власне у липні 1920 р. на конференції в Спа офіційно проголосили так звану лінію Керзона – етнічний кордон між польськими і українськими землями, який майже без змін донині став українсько-польським державним кордоном [20, с.74].

Радянська історіографія 20–40-х років спеціально не розглядала зовнішню політику ЗУНР, трактуючи її як сепаратистські дії української буржуазії з метою протистояння Країні Рад і світовій комуністичній революції; українсько-польська війна 1918–1919 рр. вважалася протистоянням між українською буржуазією та польськими панями і загалом європейським капіталом, цілі яких суперечили галицьким “трудящим”, що прагнуть реалізації ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції на західноукраїнських теренах [7, с.511–515].

Після смерті Сталіна і горбачовської “перебудови” 80-х років зростає увага радянської історіографії до політичної історії краю ХХ ст., яка висвітлювалася в контексті єдиного революційного потоку, що охопив усю більшовицькою Росією увесь терен Центральної та Східної Європи. Водночас стверджувалося, що революційно-визвольний рух на цих землях сприяв краху монархії Габсбургів, а політика новостворених буржуазних держав – Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини щодо прикарпатських земель була загарбницькою, знаходила підтримку з боку країн Антанти.

Тон завдавали колективні монографії, багатотомні “Історія Української РСР”, “Українська РСР в період громадянської війни (1917–1920), Українська радянська енциклопедія”, “Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний словник”. Зовнішню політику ЗУНР,

спрямовану на захист завоювань національно-демократичної революції, автори п'ятого тому "Історії Української РСР" оголосили "контрреволюційною" та "антирадянською". Укладення військово-політичного союзу УНР-ЗУНР кваліфікувалося як "згуртування антирадянських сил" [4, с.516].

Негативно оцінювали галицький "сепаратизм" М.Герасименко і Б.Дудикевич, стверджуючи, що "створення ЗУНР завдало великої шкоди революційно-визвольній боротьбі західноукраїнського населення", а зовнішньополітичний курс її буржуазного уряду спрямувався "проти корінних соціальних і національних інтересів трудящих Західної України" [6, с.10–11].

Зовнішньополітичні акції галичан з метою припинити війну й зберегти незалежність республіки (зокрема, переговори з антантівськими місіями) колишній ідеолог компартії України В.Маланчук таврував як "плазування" перед провідними державами Заходу, покірним виконанням "наказів Вільсона, Лойд-Джорджа, Клемансо" [13, с.56]. Особливо гостро критикувалося ставлення Національної Ради і Держсекретаріату ЗУНР до Кремля і маріонеткового уряду радянської України Х.Раковського, зокрема, пропозицій більшовицької сторони щодо укладення угоди про союз навесні 1919 р. Його відхилення автори "Історії Української РСР" оцінювали як чергове свідчення "антинародної контрреволюційної політики" [7, с.516], ігноруючи той факт, що ЗУНР була поєднана з братньою УНР і спільно з нею захищала власний суверенітет від агресії більшовицької Москви. Офіційної точки зору дотримувався й львівський науковець В.Масловський, стверджуючи, що галицький уряд "двічі відкидав пропозиції уряду Радянської України про спільну боротьбу проти польських окупантів, а тим часом намагався створити військовий заслон як проти Радянської Республіки та її Червоної Армії, так і проти Радянської Угорщини" [14, с.34].

Дещо інші акценти у порушених питаннях розставив О.Карпенко у праці, яка вийшла у період хрущовської "відлиги" – "Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920" (Львів, 1964). Всупереч традиційним для офіційної радянської історіографії штампам, відповідно до яких ЗУНР трактувалась не інакше, як "буржуазна республіка" з "контрреволюційним урядом", вчений намагався з'ясувати зовнішньополітичні орієнтири проводу ЗУНР як такі, що скеровані на захист від агресії з боку Польщі. Він слушно зауважив: ЗУНР опинилася на перехресті інтересів радянської Росії, яка намагалася перекинути військову допомогу революційній Угорщині, та Антанти, що за ініціативою Польщі творила санітарний кордон на цьому шляху. Нетрадиційно трактує О.Карпенко аргументи антантівських місій та їх контакти з представниками ЗУНР. Зауваживши пропольський характер окремих

місій, що лобіювали насамперед військові або економічні інтереси своїх патронів, він не заперечує домагання місіонерів припинити війну і примирити супротивників, маючи на увазі перспективу боротьби з більшовицькою Росією [8, с.189, 145–146, 150–153].

Як відомо, не без участі радянських дипломатів галицьку делегацію не допустили до офіційних переговорів у Ризі. Однак протягом 1920–1923 рр. ЗУНР на чолі з Є.Петрушевичем дипломатичними акціями домагався реалізації прав східногалицького населення на правнополітичне самовизначення, привертаючи увагу світової спільноти до несправедливих рішень конференцій у Парижі та Ризі. Його зусиллями на окупованій території були організовані протестаційні акції: бойкот виборів 1922 р., перепис населення, призов до війська тощо. Підтримувався контакт з Українською Військовою Організацією Є.Коновальця, а опікувані екзилним урядом інтерновані частини УГА в Чехословаччині стали потужним резервом цієї праворадикальної структури в організації спротиву поневоленого народу Галичини польським окупантам. Оскільки радянський уряд як на ризьких переговорах, так і пізніше, в міжвоєнні роки, нічого реального не зробив для захисту національно-культурних прав західних українців, Бельведер теж не виконав жодної статті радянсько-польської угоди щодо української меншини, що й визнав Ю.Сливка, співавтор згаданої "Історії Української РСР" [7, с.523].

Широку палітру зовнішньополітичної діяльності ЗУНР висвітлили у численних наукових працях сучасні історики й дослідники незалежної України. На наш погляд, найбільш виважено і об'єктивно вона розглядається львівським істориком М.Литвином у книзі "Українсько-польська війна 1918–1919 рр." (Львів, 1998), де на основі залучення нових, насамперед архівних джерел автор дослідив дипломатичний фронт українсько-польської війни: діяльність місій Антанти у Східній Галичині, переговорний процес із супротивником, проблему врегулювання конфлікту на Паризькій конференції та найменш вивчену ділянку – взаємини більшовицької Росії та ЗУНР. Перш за все він звертає увагу на складність українського питання для керівників Антанти: якщо у ставленні до Польщі, Чехо-Словаччини, Югославії та Румунії панувала згода і повне порозуміння, то проблема прийдешнього західноукраїнських земель викликала найгостріші дебати Ж.Клемансо, Д.Ллойд-Джорджа, В.Вільсона. [11, с.256–257].

Вперше після праць О.Карпенка і Ю.Сливки доби "відлиги" розглядається діяльність антантівських місій, а також утворених у рамках Паризької конференції комісій Ж.Камбона, Ж.Нуланса, Л.Боти і окремих делегатів. Автор вважає, що місії, зокрема Бартелемі, були

прихильні до Польщі, а пропозиції – дискримінаційними для ЗУНР. Саме провал її переговорів з українцями “визначив радикальний зсув у політиці керівництва країн Антанти на користь Польщі” [11, с.264–270].

Політику більшовицької Росії щодо ЗУНР М.Литвин виокремлює в три етапи: від Листопадового зриву до березня 1919 р., коли ленінський уряд дотримувався нейтралітету; на другому – між весняним спалахом революцій в Угорщині і Баварії – здійснювано дипломатичний тиск на ЗУНР та втручання у внутрішні справи через інспірацію комуністичного руху в Галичині; третій період – від липня 1919 р. й об’єднання УГА з Армією УНР до підписання Ризького миру у березні 1921 р. – характеризується відверто ворожим ставленням до республіки галичан [11, с.278]. Автор розрізняє дві лінії політики Харкова щодо ЗУНР: помірковану дипломатичну – голови уряду Х.Раковського і неприховану агресивну інших чинників радянської влади в Україні [620. С.283]. Щоправда, що тезу автор недостатньо аргументував. На жаль, М.Литвин дуже побіжно торкнувся взаємостосунків ЗУНР з антибільшовицькою Росією, лише нагадавши про контакти і переговори її дипломатів у Парижі з представниками А.Денікіна, зовнішньополітичні обставини переходу знесиленої УГА в стан Добармії восени 1919 р. [11, с.288].

Визначальну роль зовнішньополітичному факторові у трагічній долі ЗУНР (всупереч думці істориків радянських часів, які віддавали перевагу внутрішнім) надає Ю.Сливка: “Поразку та падіння УНР і ЗУНР найбільше спричинили не хиби політичного проводу, вкрай несприятливі зовнішньополітичні обставини, в яких опинилася Україна... Україна розглядалася тільки як об’єкт територіальної, геополітичної експансії, насамперед Російської та Австро-Угорської імперій. Українські політичні сили тоді не були спроможні впливати на зміну міжнародної кон’юнктури на користь України” [17, с.5].

Увагу львівських дослідників В.Кондратюка і В.Регульського привернула організація дипломатичної служби молодой української держави [9, с.72]. У більшій мірі, ніж інші історики, вони відзначають згубність для української справи розбіжностей між урядами ЗУНР і УНР; головною вадою організації державної влади в УНР вони вважають претензії на верховенство й ідеологічні збочення у бік соціалізму внаслідок впливу на уряд соціалістичних партій. Не випадково галичани називали наддніпрянців “більшовиками” [9, с.82].

Визначальну роль Франції у створенні антиукраїнської коаліції країн Антанти, дипломатичної ізоляції ЗУНР та її місці на Паризькій мирній конференції в організації військово-технічної допомоги Польщі у її агресивній війні висвітлює львівський історик В.Ададуров. Він стверджує, що справа Східної Галичини набула розголосу у Франції лише з початком українсько-польської війни. Але на відміну від Великобританії, зовнішньополітичне відомство якої

вже 8 листопада 1918 р. висунуло вимогу полякам очистити Східну Галичину від військ, Франція зайняла антиукраїнську позицію [1, с. 27].

Дипломатичні відносини ЗУНР і Угорщини відтворює київський науковець О.Павлюк. Як відомо, Угорщина була однією з небагатьох країн, яка дозволила діяльність посольства ЗУНР, збірної станиці УГА; з лідером країни президентом М.Карої зустрічався президент Є.Петрушевич в Будапешті, укладено низку міждержавних угод про всі засоби сполучення, товарообмін [16, с.37]. Коли в Угорщині прийшли до влади більшовики, ідеологічні розбіжності, підкреслює О.Павлюк, вплинули на стан взаємовідносин, але економічні труднощі змушували Будапешт дотримуватися підписаних угод [16, с.39-44].

Відзначимо також вдалу спробу київського дослідника О.Павлюка узагальнити на підставі нових архівних матеріалів головні напрями та етапи зовнішньої політики ЗУНР: 1) листопад 1918 р. – осінь 1919 р.; 2) осінь 1919 р. – лютий 1920 р.; 3) весна 1920 р. – 14 березня 1923 р. [15, с.123-130].

Дипломатичний фронт війни, зрозуміло, цікавив й польську військово-історичну думку. Кілька тисяч історико-мемуарних розвідок зібрало Товариство дослідження історії оборони Львова і південно-східних воєводств. Частина рукописів побачила світ у 30-і роки, а основна збірка була опублікована у тритомнику “Obrona Lwowa” на початку 90-х років у Варшаві [22]. У серійному виданні публікуються розвідки відомих військовиків Кароля Бачинського, Мечислава Борути-Спеховича, Тадеуша Фельштина, Антоні Якубського, Антоні Камінського, Чеслава Мончинського, Здіслава Тагартшесньовського та інших, які відтворюють хроніку першолістопadowого “українського замаху” й оборону “богатирського” Львова від “українських банд”. Дослідників ЗУНР тритомник зацікавить великим археографічним матеріалом (документи Війська Польського і Галицької армії, статистика бойових втрат, фотографії), який загалом препарований під польську концепцію бачення державотворення у цьому стратегічному регіоні Центрально-Східної Європи.

Як відомо, польська бібліо- та історіографія має добрі і давні традиції. Тож цілком закономірною була поява книги Станіслава Гізи “Obrona Lwowa w Listopadzie 1918 r. w swietle literatury ukraińskiej” (Варшава, 1936. 130 с.), в якій робиться спроба узагальнити українське бачення листопадових подій 1918 р. у Львові, головню за публікаціями львівського кооперативу “Червона калина”. Автор вважає, що галицькі українці тоді перевищили свої національно-політичні потуги, тому й зазнали поразки [21].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії засвідчує необхідність упорядкування зовнішньополітичного архіву ЗУНР й видання нових збірників документів з історії польсько-чесько-українсько-російських стосунків у першій чверті ХХ ст.

1. Ададуrow В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період листопада 1918 по березень 1919 рр. // Україна в минулому. Вип. 7. – Київ-Львів, 1995.
2. Борщак І. Відгомін УГА на Версальській конференції // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Т.2. – Вінніпег, 1960.
3. Витвицький С., Баран Є. ЗУНР в 1918-1923 рр. // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Т.2. – К., 1995.
4. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1987.
5. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1918-1923: У 2-х томах. – Львів. Інститут українознавства НАНУ, 1998.
6. Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. – К., 1962.
7. Історія Української РСР: У восьми томах, десяти книгах. – Т.5. – К.: Наукова думка, 1977.
8. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918-1920. – Львів, 1964.
9. Кондратюк В.О., Регульський В.Л. ЗУНР: становлення і захист. – Львів, 1998.
10. Левицький К. Перед вибухом. – Львів, 1928.
11. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. – Львів, 1998.
12. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922.
13. Маланчук В та ін. Львівська область // Історія міст і сіл Української РСР. К., 1968.
14. Масловський В. Дорога в безодню. Львів: Каменяр, 1978.
15. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. – 1997 №3-4.
16. Павлюк О. Дипломатія злуки УНР і ЗУНР // Всесвіт. – 1992. – №1-2.
17. Сливка Ю.Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та правовий аспект // Україна: культура, спадщина, національна свідомість, державність. Випуск 3-4. – Львів, 1997.
18. Субтельний О. Україна. Історія. К.: Либідь, 1991.
19. Цегельський Л. Від легенди до правди. – Нью-Йорк-Філадельфія, 1980.
20. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918-1923 роках. – Філадельфія, 1956.
21. Giza S. Obrona Lwowa w listopadzie 1918 r. w świetle literatury ukraińskiej. – Warszawa, 1936
22. Obrona Lwowa. Źródła do dziejów walk o Lwow i województwa południowo-wschodnie. Relacji uczestników. T.1-3 – Warszawa, 1991-1993

Panchuk A.

EXTERNAL POLICY OF ZUNR (WEST-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC) IN HISTORIOGRAPHY.

In the article the attempt is made to analyze historiography of outer political activity Western Ukrainian People's Republic. The author has given the developed characteristic on historical-memorial inheritance of this problem, historians' works of Ukrainian Diaspora and the representatives of Polish historical school and has stated his attitude to the publications on this topic in soviet historiography too. The special attention is ovine to the analysis of historical researches of Ukrainian historians nowadays.

ЗМІСТ

ДО 2000-РІЧЧЯ РІЗДВА ХРИСТОВОГО

<i>Б П Томенчук</i> Давній Галич в історії Церкви (XII – поч. XVII ст.).	3
<i>М М Волощук, О.С.Жерноклєв</i> Релігійна політика Угорщини в Галичині у першій чверті XIII ст.	13
<i>В В Марчук</i> Церква в умовах тотальної недовіри (спротив УГКЦ сталінській "радянській" 1939-1941 рр.).	19

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIX–XX ст.

<i>І Я Райківський</i> . Місце і роль галицького народовства в українському національному відродженні XIX ст.	26
<i>І В Жалоба</i> Галицькі землевласники в боротьбі за залізницю Краків-Львів (1856 р.)	38
<i>В С Великочий</i> . Механізм законотворення у Західно-Українській Народній Республіці: досвід і уроки.	47
<i>О.Ю. Карпенко</i> . Про хронологічні межі існування Західно-Української Народної Республіки.	57
<i>І І Дробот</i> , Микита Шаповал про українське питання: погляд з еміграції.	68
<i>М В Кугутик, Б.Г. Хрусьов</i> . Українське національно-демократичне об'єднання: політичний конфлікт 1931-1933 рр.	79
<i>М Ф Москалюк</i> Взаємовідносини Української християнської організації з УНДЮ: шлях від співробітництва до конфронтації.	91
<i>М Л Комаг</i> Політичний експеримент восводи Генріка Юзевського на Волині у 1928-1935 рр.	98
<i>Я І Мандрик</i> . Насильницька колективізація в Україні: невдала спроба замінити господаря найманим робітником.	107
<i>І.Є. Цепенда</i> . Підготовка операції "Вісла": польська комуністична влада у пошуках правового та пропагандистського "обґрунтування" депортації українців.	118
<i>С.Д. Свораг</i> . Політичні репресії проти працівників народної освіти у західному регіоні України на рубежі 40-х – 50-х років	125
<i>С Й Кобута</i> . "Рух": перша новітня організація на Прикарпатті	135

ІСТОРИОГРАФІЯ

<i>О В Марущенко</i> Актуальні проблеми сучасної української історіографії історії Другої світової війни.	145
---	-----

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

<i>А.З. Королько</i> . Стародавній І алич в історико-краєзнавчих студіях А Петрушевича	159
<i>В З Дебенко</i> . Казанське ханство в імперських планах московського уряду кінця XV-XVI ст.	166
<i>Л В Бурачок</i> . Осип Назарук: початок політичної діяльності (1904-1907 рр.).	173
<i>А І Мищук</i> . Основні напрямки зовнішньої політики Української Держави гетьмана П.Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.)	181
<i>А М Панчук</i> Зовнішня політика ЗУНР в історіографії	189

CONTENTS

DEDICATED TO 2000 YEARS ANNIVERSARY SINCE THE BIRTH OF CHRIST	
<i>Tomenchuk B.</i> Ancient Halych in the history of Church.....	a
<i>Voloshchuk M., Zhernokleyev O.</i> Religions policy of Hungary in Halychyna in the first quarter of the 13 th century.....	1
<i>Marchuk V.</i> Church in the conditions of total distrust (UGCC opposition to Stalin "sovietization" 1939-1941).....	1

ETHNOPOLITICAL PROCESSES IN WESTERN UKRAINE IN THE 19-20th CENTURIES

<i>Raikivskyy I.</i> Place and role of Halych narodovstvo (national movement) in Ukraine's renaissance in the 19 th c.	a
<i>Zhaloba I.</i> Halych landowners in the struggle for Krakiv-Lviv railway (1856).....	a
<i>Velykochyi V.</i> Mechanisms of legislation in West-Ukrainian People's Republic: experience and lessons.....	1
<i>Karpenko O.</i> Chronological boundaries of ZUNR (West-Ukrainian People's Republic).....	1
<i>Drabot I.</i> Mykyta Shapoval speaking about the Ukrainian question: a point of view from emigration.....	1
<i>Kuhutyak M., Khruslov B.</i> Ukrainian national-democratic union political conflict of 1931-1933.....	1
<i>Moskalyuk M.</i> Relations between Ukrainian Christian organization and UNDO: way from cooperation to confrontation.....	1
<i>Komar V.</i> Juzevskyy's (governor of province) political experiment in Volyn region in 1928-1935.....	a
<i>Mandryk Y.</i> Forced collectivization in Ukraine: the problems of skilled personal for agriculture.....	1
<i>Tsependa I.</i> Preparation of "Vistula" operation: polish communist authorities looking for legal and propagandistic motivation of the deportation of Ukrainians.....	3
<i>Svorak S.</i> Political repressions against educationalists in western Ukraine in 40-50 s.	3
<i>Kobuta S.</i> Rukh: the first modern organization in Precarpathia.....	5

HISTORIOGRAPHY

<i>Marushchenko O.</i> Actual problems of modern Ukrainian Historiography of WW II.....	e
---	---

COLUMN OF BEGINNING SCIENTIST

<i>Korolko A.</i> Ancient Halych in A.Petrushevich history and regional studies.....	n
<i>Debenko V.</i> Kazan Khanate in empire plans of Moscow government sin late 15-16 th c.....	1
<i>Burachok L.</i> Osyp Nazaruk: the beginning of political activity (1904-1907).....	1
<i>Mishchuk A.</i> Main directions of external policy of Ukrainian state headed by hetman P.Skoropadskyy.....	1
<i>Panchuk A.</i> External policy of ZUNR (West-Ukrainian People's Republic) in historiography.....	1

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 3

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 76000, м. Івано-Франківськ
вул. Шевченка, 57.

Прикарпатський університет,
історичний факультет, тел. 59-60-21

Видавництво "Плай" Прикарпатського університету
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 59-60-51
(українською мовою)

Ministry of Education and Science of Ukraine
Precarpathian University named after V.Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V.Stefanyk

HISTORY
ts № 3 Issue

Published since 1995

Publishers' address: Historical Faculty,
Precarpathian University named after V.Stefanyk
57, Shevchenko Str., 76025 Ivano-Frankivsk, tel. 59-60-21

PLAI Publishers, Precarpathian University
57, Shevchenko Str.
76000, Ivano-Frankivsk. tel. 59-60-51

(Published in the Ukrainian Language)

Технічний редактор: БОЙЧУК О.П.
Комп'ютерна верстка: ЯРЕМКО В.Д.
Набір: КУРІВЧАК Л.М., ЯРЕМКО В.Д.

Здано до набору 28.04.2000 р. Підп. до друку 20.09.2000 р. Формат 60x84/16. Папір офсетн.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. ар. 12,37. Вид. арк. 12,49. Тираж 300 прим. Зам. 363.

Друкарня видавництва "Плай" І
76000, м. Івано-Франківськ, ву

632642